

Бертольт Брехт

„LEHRSTÜCKE“

(„Навчальні“ п'єси)

Бертольт Брехт

«*LEHRSTÜCKE*»

(«Навчальні» п'єси)

ЖИТОМИР

2009

УДК 82-28 (=112.2)
ББК 83.014.6:83.3(4Нім)
Б 87

ISBN 978-966-8162-72-5

Друкується за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол №12 від 26 червня 2009 р.)

Рецензенти:

П.В. Білоус – доктор філологічних наук, професор;
Л.І. Данчук – кандидат мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України, народний артист України;
С.Ф. Соколовська – кандидат філологічних наук, доцент;
В.П. Прищеп – старший викладач.

За науковою редакцією доктора філологічних наук, професора
О.С. Чиркова

Переклад, вступна стаття і коментарі Л.О. Федоренко

ISBN 978-966-8162-72-5

Б 87

Брехт Б. «Lehrstücke» («навчальні» п'єси). / Укладач Федоренко Л.О. /
За наук. ред. доктора філологічних наук, проф. Чиркова О.С. --
Житомир: ПП „Рута”, 2009. – 224 с.

У виданні вперше в перекладі українською мовою друкуються «Lehrstücke» («навчальні» п'єси) видатного німецького драматурга ХХ століття Бертольта Брехта (1898-1956) з метою використання їх в учбовому процесі для професійної підготовки студентів-філологів.

Видання не є комерційним і не підлягає розповсюдженню в торговельній мережі.

- © Suhrkamp Verlag, Der Ozeanflug, Frankfurt am Main 1959
© Suhrkamp Verlag, Das Badener Lehrstück vom Einverständnis, Frankfurt am Main 1955
© Suhrkamp Verlag, Der Jasager und Der Neinsager, Frankfurt am Main 1955
© Suhrkamp Verlag, Die Maßnahme, Frankfurt am Main 1955
© Suhrkamp Verlag, Die Ausnahme und die Regel, Frankfurt am Main 1957
© Suhrkamp Verlag, Die Horatier und die Kuriatier, Frankfurt am Main 1957
© Л.О. Федоренко. вступна стаття, переклад, коментарі, 2009
© «РУТА», 2009

Від автора перекладу, вступної статті і коментарів

Автор перекладу, вступної статті і коментарів висловлює щире подяку видавництву «Зуркамп» і особисто пані Клаудії Брандес за люб'язно наданий дозвіл видати в науково-освітніх цілях «навчальні» драми Бертольта Брехта у перекладі українською мовою.

Die Verfasserin des Vorworts, der Übersetzung und der Anmerkungen bedankt sich sehr bei Suhrkamp Verlag, insbesondere bei Frau Claudia Brandes für die freundliche Genehmigung die Lehrstücke von Bertolt Brecht in ukrainischer Übersetzung zu wissenschaftlichen bzw. Bildungszwecken publizieren zu dürfen.

БРЕХТІВСЬКІ «LEHRSTÜCKE»: СТАНОВЛЕННЯ І ОСОБЛИВОСТІ

«**Lehrstück**» («навчальна» або «повчальна» п'єса) – своєрідний жанр, який знайшов своє художнє втілення в драматургії Бертольта Брехта (1898-1956), є різновидом тенденційної музичної п'єси, політично-педагогічного прикладного мистецтва для аматорів, що порушує важливі суспільно-політичні проблеми та аналізує їх під кутом діалектичного методу філософського пізнання світу.

Слід зазначити, що термін «**Lehrstück**» існував задовго до брехтівського відкриття жанру «**Lehrstück**», щоправда, він використовувався не в літературознавчому, а в загальнонавчальному значенні і був синонімом поняття «повчальний приклад». Це значення відоме в Німеччині принаймні з XVI століття і, відповідно, міститься у словниках¹. Доведеним є і те, що навіть жанрове визначення «**Lehrstück**» існувало до Брехта: воно зафіксоване у книзі відомого на той час театрального критика Юліуса Баба (1880-1955) «Театр сучасності» (1928) у значенні «сценічної вистави з повчальною метою»². Щоправда, поняття «**Lehrstück**» у значенні драматургічного жанру було маловідомим і вживалося переважно в діахронічному аспекті. Сам Брехт ніколи не позиціонував себе як засновник «**Lehrstück**», хоча в історію

¹ Deutsches Wörterbuch / bearb. v. Dr. Moriz Heyne. – Leipzig (S. Hirzel), 1885. – Bd. 6. – S. 578.

Heinsius. Volkstümliches Wörterbuch der deutschen Sprache: in 4 Bd. – Hannover, 1820. – Bd. 3. – S. 105.

² Hartung G. Der Dichter Bertolt Brecht. Zwölf Studien // Gesammelte Aufsätze und Vorträge in 5 Bd. – Leipziger Universitätsverlag, 2004. – Bd. 3. – S. 195-196.

драматургії цей оригінальний жанр увійшов разом з іменем геніального німецького митця.

Питання приналежності тієї чи іншої драми Брехта до «Lehrstück» є суперечливим. Так, деякі дослідники вважають «навчальними» усі п'єси Брехта, що з'явилися в кінці 20-х років і мають повчальний зміст¹. Сам Брехт лише шість своїх п'єс окреслює як «Lehrstücke», а саме «Переліт Ліндбергів» («Der Flug der Lindberghs», 1929, в 1945 році перейменована на «Переліт через океан» («Der Ozeanflug»)), «Баденська навчальна драма про згоду» («Das Badener Lehrstück vom Einverständnis», 1929), «Захід» («Die Maßnahme», 1930), «Виняток і правило» («Die Ausnahme und die Regel», 1930), «Горації і Куріації» («Horatier und die Kuratier», 1934) та «Той, що каже так, і той, що каже ні» («Der Jasager und der Neinsager», 1930)². До «навчальних» частково відносяться п'єси «Свята Іоанна скотобоєнь» («Die heilige Johanna der Schlachthöfe», 1929-1930) та «Мати» («Die Mutter», 1931), а також так звані «навчальні» фрагменти, що лишилися незавершеними, «Загибель егоїста Йоганна Фатцера» («Untergang des Egoisten Johann Fatzer», 1927-1930) і «Асоціальний мерзотник Баал» («Der böse Baal der Asoziale», близько 1930)³. Витримані у стилі «Lehrstück» фрагменти «З нічого не буде нічого» («Aus Nichts wird Nichts», 1929-1931), «Хлібна крамниця» («Der Brotladen», 1930), «Життя Конфуція» («Leben des Konfutse», 1940), «Бюшінг»

¹ Steinweg R. Das Lehrstück: Brechts Theorie einer politisch-ästhetischen Erziehung. – 2., verb. Aufl. – Stuttgart: Metzler, 1976. – S. 78-79.

² Brecht B. Anmerkung zu den Lehrstücken // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 102.

³ Knopf J. Brecht-Handbuch. Theater. Eine Ästhetik der Widersprüche. – Stuttgart: J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1980. – S. 417.

(«Büsching», 1951), «Життя Ейнштейна» («Leben des Einstein», 1955)¹.

Після другої світової війни і аж до кінця 1960-х років «Lehrstücke» знаходилися цілковито в тіні епохальних драматичних творінь Брехта періоду еміграції. Під поняттям «Lehrstück» розумілася політична тезисна п'єса, драматургічно невибаглива, дидактично зарозуміла форма політично-повчального театру, тобто цілковита індокринація і повна несумісність з мистецтвом.

Сам Брехт не раз задавався питанням, «чи не є формулювання «Lehrstück» вкрай невдалим, так само, як і формальне наголошування повчального і сама манера представлення цих п'єс були великою помилкою»². І коли у 1935 році драматург переклав назву «Lehrstück» англійською мовою, він несподівано збагнув, що англійський еквівалент *learning-play* якнайповніше розкриває суть поняття п'єси, виражаючи в своїй назві навчання (learning, Lernen) на противагу повчанню (Lehren) і грі (play) на відміну від *п'єси* (Stück). Таким чином Брехт приходить до думки, що формулювання *Lern-Spiel* (навчальна гра) як зворотний переклад англійського *learning-play* точніше й виразніше відображає його власну авторську інтенцію³.

Вперше поняття «Lehrstück» прозвучало 28 липня 1929 року на музичному фестивалі в німецькому курортному містечку Баден-Бадені, де були представлені перші «Lehrstücke» Брехта «Переліт Ліндбергів» (1929) і

¹ Knopf J. Brecht-Handbuch. Theater. Eine Ästhetik der Widersprüche. – Stuttgart: J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1980. – S. 418.

² Brecht B. Mißverständnisse über das Lehrstück // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 93.

³ Vaßen F. Bertolt Brechts „learning-play“: Genesis und Geltung des Lehrstücks // The Brecht Yearbook, 20. – Madison, Wisconsin: Distributed by the University of Wisconsin, 1995. – S. 200-201.

«Баденська навчальна драма про згоду» (1929) ¹. Так, вперше прозвучавши як назва твору, а не жанру («Das Lehrstück» («Навчальна драма») була початковою назвою «Баденської навчальної драми про згоду»), воно швидко укоренилося як модне слово в театральній-музичній критиці.

Оскільки музика є інтегральною складовою частиною «Lehrstück», витoki жанру слід шукати у тенденціях музичної культури Німеччини другої половини 1920-х років, так само, як і в театральній-теоретичній міркуванні Брехта тих часів. Невипадково перші дві п'єси, які згодом автор віднесе до жанру «Lehrstück», вперше демонструвалися в рамках Баден-Баденського музичного фестивалю. Адже характер і специфіка обох творів були чітко визначені програмою свята, в одному із пунктів якої значилися «музичні твори прикладного і суспільного значення». Музично-політичні погляди композиторів Пауля Хіндеміта, Курта Вайля і Ганса Ейслера, у співпраці з якими виникали «Lehrstücke», теж відбилися на специфіці форми «Lehrstück», її загальній спрямованості та звучанні.

Передумовою звернення тогочасних митців до прикладного мистецтва стала криза музичного виробництва, що позначилася в культурному житті Німеччини з середини 1920-х років. Музика авангарду, яка рішуче перекреслила усі канони музичного романтизму XIX століття, стояла осторонь інтересів та смаків

¹ Поняття «Lehrstück» зустрічається у Брехта ще до Баден-Баденської практики у 1926 році: один з еротичних сонетів Аугсбурзького періоду носить назву „*Lehrstück Nr. 2. Ratschläge einer älteren Fohse an eine jüngere*“.

основного кола споживачів і залишалася справою відокремленої когорти спеціалістів. Баден-Баденське щорічне свято «Нова музика», найпомітніший і найавторитетніший фестиваль 20-х років в Німеччині, ставив за мету подолати прірву між абстрактним мистецтвом та мистецтвом широких мас, прагнучи створити музику прикладного характеру, відкриту для суспільства та зрозумілу для слухача (глядача) без спеціальної освітньої підготовки. Задля виконання поставленої мети фестиваль «Нова музика» розшукував талановитих креативних митців, об'єднав свої зусилля з аматорським музичним рухом, залучив до програми написання творів для радіо та кінофільмів. Таким чином організатори намагалися якомога більше розширити коло потенційних глядачів та слухачів.

Тематичним осердям фестивалю 1929 року стали «Оригінальні композиції для радіо» та «Суспільна музика», що диктувало відповідні вимоги до творів, що представлялися. Таким чином, радіокантата «Політ Ліндберга» та «Навчальна драма» концептуально відповідали обом вище названим пунктам фестивальної програми.

Варто зазначити, що, створивши «Політ Ліндберга» і «Навчальну драму», Брехт цілком і повністю керувався замовленням фестивалю, тобто говорити про свідоме створення жанру «Lehrstück» було рано. «Lehrstück» в цей час була назвою п'єси («Навчальна драма»). Лише навесні 1930 року «Політ Ліндберга» та «Навчальна драма» ретроспективно будуть віднесені автором до концептуально оформленого ним жанру «Lehrstück»¹.

¹ У 1930 році ці п'єси публікуються в збірнику «Спроби» № 1: перша – в новій редакції під назвою «Політ Ліндберґів» з підназвою «Навчальна радіоп'єса для хлопчиків та дівчаток», друга – під назвою

Визначальним фактором еволюції назви твору у позначення жанру стало те, що Баденська «Навчальна драма» одразу сприйнялася громадськістю як прототип нової форми вокально-музичної практики, а формальна ідея «суспільної п'єси» в розумінні колективної мистецької практики вважалася на той час надзвичайно продуктивною та перспективною. Неабиякий резонанс обох п'єс спонукав керівництво фестивалю до постановки відповідних завдань для майбутнього фестивалю «Нова музика Берліна 1930», а саме: музичні твори на зразок «Навчальної драми», тобто «Lehrstücke». Спільна п'єса Бертольта Брехта і Курта Вайля «Той, що каже так» (початкова назва «Навчальна драма про того, хто каже так»), а також написана разом з Гансом Ейслером п'єса «Захід», так само були призначені для постановки на святі «Нова музика» і концептуально відповідали фестивальній програмі.

Те, що витоки «Lehrstück» як специфічного літературно-музичного жанру слід шукати, в першу чергу, в музичному мистецтві, свідчить і той факт, що «Lehrstücke» Брехта, в своїй переважній більшості, мають і музично-теоретичне позначення жанру. Так, «Політ Ліндбергів» є *«кантатою для соло, хору і оркестру»*, «Баденська навчальна драма про згоду» – *драматична ораторія*, «Той, що каже так, і той, що каже ні» – *«шкільні опери»*, «Захід» – *політична ораторія*. Сам Брехт був свідомий того, що «Lehrstück» є своєрідним музично-драматичним жанром, що підтверджує його висловлювання 1935 року: «Lehrstück»...відкриває перспективи для сучасної музики»¹.

«Баденська навчальна драма про згоду» з коментарем: «Після «Польоту Ліндбергів» наступна спроба в жанрі «Lehrstück».

¹ Цит. за: Krabiel K.-D. Spieltypus Lehrstück: Zum aktuellen Stand der Diskussion // Text + Kritik. Zeitschrift für Literatur. Sonderband. Bertolt

Готовність Брехта представляти свої твори на музичному фестивалі пов'язана з тим, що його тогочасні естетичні переконання доби культурної кризи співпали з мистецькою концепцією фестивалю, насамперед з молодіжним аматорським рухом прикладної музики. Те, що «продукти» мистецтва повинні мати «споживчу цінність», стало для нього переконанням ще в середині 1920-х років. Виконуючи обов'язки члена журі на конкурсі лірики взимку 1926-27 року, Брехт обґрунтовував свої відхилення надісланих на конкурс віршів тезою, що саме лірика в першу чергу має бути оцінена з позиції «споживчої вартості». Митець був послідовним у своїх поглядах, оскільки, як відомо, його збірка «Домашніх проповідей», датована 1927 роком, передбачалася для «практичного застосування читачем» і містила «інструкцію до використання окремих розділів»¹.

Критика тогочасного театру теж містила докір у відсутності «споживчої вартості». За твердим переконанням Брехта, в театральному мистецтві «естетичні масштаби мають поступитися масштабам споживчої вартості»².

Критичний стан театру, що чітко окреслився на фоні стабілізуючої фази економіки Веймарської республіки, мав причини соціальної й духовно-інтелектуальної площин. Політичні ідеали і естетичні канони експресіонізму не лише видавалися сумнівними тогочасній інтелігенції, а й піддавалися рішучій критиці. В час вибухового економічного зростання, хвилі раціоналізму та

Brecht. Dritte Auflage: Neufassung. – München: Richard Boorberg Verlag GmbH & Co KG, 2006. – S. 49-50.

¹ Цит. за: Krabiel K.-D. Brechts Lehrstücke: Entstehung und Entwicklung eines Spieltyps. – Stuttgart, Weimar: Metzler, 1993. – S. 16.

² Там же.

автоматизації досі не бачених масштабів і «ділового» стилю життя ідеалістично людиностверджуючий пафос експресіоністських драм став неактуальним і беззмстовним. Їхня мова була позбавлена природності, ідеї звучали театралізовано, ненатурально, награно-фальшиво. Тверезий, несентиментальний підхід до речей, що панував в культурному житті 1920-х років, спровокував відразу до «штучного», «надуманого» мистецтва. Сучасна техніка, кіно, радіо, джаз, масові спортивні видовища сформували якісно нове сприйняття культури.

Проте тогочасний театр повільно включався у новий соціально-культурний процес, тримався, як і раніше, традиційного репертуару, сталої, значно зменшеної публіки, та давно втратив свій контакт як з реальністю, так і зі своїм глядачем. Однак *«театр без контакту з глядачем є нонсенс. Отже, наш театр – нонсенс»*, – напише Брехт в лютому 1926 року ¹. «У всіх цих добряче опалювальних, гарно освітлюваних імпозантних будівлях, що поглинають купу грошей, та у всій тій нісенітниці, яку вони демонструють, нема ані йоти задоволення... Тут немає вітру у вітрилах. Тут немає "гарного спорту"» ².

«Гарний спорт» став гаслом Брехта, під яким митець тривалий час розмірковував про можливості актуальної театральної практики. Захоплення спортом, великими спортивними змаганнями мало в той час масовий характер. Просторі спортивні арени за американським зразком, які з'явилися у великих містах Німеччини, одразу почали притягувати до себе маси. Перевага спортивного заходу над театральним була очевидною: по-перше, організатори спортивних видовищ мали справу з зацікавленою,

¹ Brecht B. Mehr guten Sport // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 27.

² Там же.

компетентною публікою, яка мала конкретні, чіткі очікування від заходу, по-друге, бездоганне функціонування системи «учасник-глядач» призводило до захоплення процесом видовища обох сторін.

Відтак, спортивне дійство стало для Брехта, який сам був завзятим прихильником боксу, моделлю майбутнього театру, а спортивний глядач – активний, зацікавлений, ініціативний – орієнтиром якісно нової театральної публіки. Реальну тогочасну публіку, «цю суцільну безпорадну масу, що лінується думати», «вічних учнів середньої школи зі своїми дружинами» Брехт коментував не інакше, як із сарказмом ¹. За переконанням драматурга, цю «соціально аморфну масу», яка не спроможна «відрізнити власні інтереси від інтересів своїх противників», породив сам театр, ігноруючи сьогоденні конфлікти інтересів і не виявляючи «природні протиріччя». «Велике мистецтво має служити великим інтересам», – рішуче запевняє митець ².

Переймаючись невпинним творчим пошуком шляху до нового театру – театру, який ще не існує, та вже нагально необхідний – та під враженням від спільної роботи з молодими перспективними композиторами на святі «Нова музика», Брехт створює особливий драматургічний жанр – «Lehrstück», що став викликом митця «театральній рутині» та покликаний реалізувати прагнення автора до здійснення агітаційно-виховних завдань мистецтва. «Lehrstücke» стали першими кроками Брехта на шляху до створення епічної

¹ Цит. за: Krabiel K.-D. Brechts Lehrstücke: Entstehung und Entwicklung eines Spieltyps. – Stuttgart, Weimar: Metzler, 1993. – S. 18.

² Там же, S. 18-19.

драматургії і, за влучним формулюванням О.С. Чиркова, «лабораторією епічної драми»¹.

Те, що нова драматургія і новий театр мають бути *епічними*, не викликало у митця жодних сумнівів. Традиційна форма драми не здатна «представляти світ таким, яким ми його сьогодні бачимо»², – найголовніший аргумент Брехта. Великий актуальний матеріал – війни, інфляція, світові економічні кризи, міжлюдські стосунки, що постійно змінюються і стають чимраз більше заполітизованими, – розриває рамки старої, сконцентрованої на герої-індивідуалісті драми. Основний докір Брехта театральній ситуації середини 1920-х років стосувався того, що нова *епічна* продукція традиційно подається на *драматичний* манер, позбавляючи тим самим тему її політично-естетичної актуальності. Епічний театр означав радикальну зміну існуючого театру, включаючи всі аспекти драматургії від театральних-акторських засобів до реформи позиції глядача.

Щорічний Баден-Баденський фестиваль з його експериментальними ідеями та можливостями у відносній незалежності від державного й інституціонального тисків видавався Брехту належним ґрунтом для зрощення і практичного втілення своїх новаторських задумів. Ідейні переконання молодіжного руху прикладного мистецтва, з яким фестиваль об'єднав свої зусилля у 1929 році, у переважній своїй частині теж відповідали прагненням

¹ Чирков О.С. Бертольт Брехт. Життя і творчість. Класики зарубіжної літератури. – К.: Дніпро, 1981. – с. 54.

² Цит. за: Krabiel K.-D. Brechts Lehrstücke: Entstehung und Entwicklung eines Spieltyps. – Stuttgart, Weimar: Metzler, 1993. – S. 19.

Брехта до оновлення мистецтва в аспекті його «споживчої вартості».

В розумінні драматурга «споживча вартість» неодмінно включає в себе «навчальну» вартість. Так, початок нового, «навчально-повчального» періоду у творчості Брехта засвідчила теоретична робота «Про теми і форми» (1929), в якій він визначає завдання нового театру: «Отже, перше – це визначення нових тем, друге – відтворення нових взаємовідносин... Дещо зорієнтувавшись у темах, ми можемо перейти до відносин, які сьогодні стали надзвичайно складними і спростити які можливо лише за допомогою форми. Однак досягти цієї форми можна тільки шляхом суцільної зміни цілеспрямованості мистецтва. Лише нова мета породжує нове мистецтво. І ця нова мета – педагогіка»¹.

Таким чином, навесні 1929 року творчість Брехта набула чітко означеного «педагогічного», «навчального» спрямування, і, очевидно, поняття «Lehrstück», що виникає в цей час, відповідає стремлінням автора «породити» нове мистецтво за допомогою «нової мети» педагогіки. Цей «педагогічний» період творчості Брехта триває близько року, ознаменувавши собою появу трьох перших «навчальних» або «повчальних» п'єс («Переліт через океан», «Баденська навчальна драма про згоду», «Той, що каже так, і той, що каже ні»). Ці п'єси виникли, як вже зазначалося, в процесі пошуку Брехта нової, неарістотелівської драматургії і розумілися на той час автором як п'єси для «навчального», дидактично-діалектичного театру. Тобто, це були «навчальні» або «повчальні» п'єси у вузькому розумінні поняття.

¹ Brecht B. Über Stoffe und Form // Ausgewählte Werke in sechs Bänden. Jubiläumsausgabe zum 100. Geburtstag. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1997. – B. 4. – S. 79-81.

Зародження жанру «Lehrstück» тісно пов'язане і з становленням брехтівської «теорії радіо» (1927-1932) ¹, основні положення якої перегукуються з його концепцією «навчальної» драматургії. Хоча митець опікувався перш за все питаннями театральної культури, однак він не міг водночас не помічати проблем, що назрівали і в німецькому радіомовленні 1920/1930 років. Основне критичне положення Брехта стосувалося односторонньої комунікації, яку здійснювало тогочасне радіо, за якої тільки одна сторона передавала інформацію, а інша могла лише сприймати її. Помічаючи спільне у мистецьких проблемах як радіо, так і літератури, Брехт зауважує: «Наша література безпорадна, вона свідомо уникає будь-якого впливу на читача, намагається нейтралізувати його, не виявляє закономірності всіх речей та явищ. Наша система освіти слабка і недолуга, у нас найбільше побоюються, як би народна освіта не призвела до небажаних наслідків» ².

¹ «Теорія радіо» була розвинена Брехтом в 1927-1932 роках і висвітлена у працях *Radio – Eine vorsintflutliche Erfindung?* Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, 133.-137. Tsd., Frankfurt a. M., S. 119-121; *Vorschläge für den Intendanten des Rundfunks*. Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, 133.-137. Tsd., Frankfurt a. M., S. 121-123; *Über Verwertungen*. Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, 133.-137. Tsd., Frankfurt a. M., S. 123-124; *Erläuterungen zum "Ozeanflug"*. Bertolt Brecht: Schriften zur Literatur und Kunst. Bd. I. Suhrkamp Verlag, S. 128-131; *Der Rundfunk als Kommunikationsapparat*. Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, 133.-137. Tsd., Frankfurt a. M., S. 127-134.

² Brecht B. *Über Stoffe und Form* // *Ausgewählte Werke in sechs Bänden*. Jubiläumsausgabe zum 100. Geburtstag. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1997. – B. 4. – S. 148-149.

Сформулювавши проблему, драматург намічає основне завдання мистецтва: перетворити глядача з об'єкта просвітництва в активного учасника просвітництва ¹.

Спробою якісно нового використання радіо, своєрідним «радіоекспериментом» і стала «навчальна радіоп'єса» «Переліт через океан». Цей драматичний твір, що є одночасно літературною та медійною працею, розпочинає цикл «Lehrstück» як особливої форми політично-педагогічного прикладного мистецтва.

Наступні «Lehrstücke» «Баденська навчальна драма про згоду» та «Той, що каже так, і той, що каже ні» мають виражений повчально-навчальну спрямованість й притчовий характер зображення. А поява п'єси «Захід» ознаменувала собою остаточне оформлення «Lehrstück» як жанру *sui generis*. Саме ця драма обґрунтувала основні «правила» «Lehrstück»: «гра без глядача», «гра для себе», «обмін ролями» ². Створені слідом за «Заходом» п'єси «Виняток і правило» та «Горації і Куріації» є власне «Lehrstücke».

Етапи становлення жанру «Lehrstück»

I. Період «навчальної» або «повчальної» п'єси (умовні «Lehrstücke») (1929-1930)

«Переліт через океан»

«Баденська навчальна драма про згоду»

¹ Brecht B. Über Stoffe und Form // Ausgewählte Werke in sechs Bänden. Jubiläumsausgabe zum 100. Geburtstag. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1997. – B. 4. – S. 149.

² Steinweg R. Das Lehrstück: Brechts Theorie einer politisch-ästhetischen Erziehung. – 2., verb. Aufl. – Stuttgart: Metzler, 1976. – S. 87-96.

«Той, що каже так і той, що каже ні»

II. Оформлення жанру «Lehrstück» («навчальна гра» без глядача) (лютий 1930)

«Захід»

III. Подальша теоретико-практична розробка жанру (власне «Lehrstücke») (1931-1956)

«Виняток і правило»

«Горації і Куріації»

За визначенням самого автора «Lehrstück» є формою «антиметафізичної, діалектичної, неарістотелівської драматургії»¹, «типом театралізованої дії з педагогічною метою»². Ввівши «цілий ряд експериментів, котрі, хоча в них і використовувалися засоби театру, для своєї постановки не потребували справжньої сцени», Брехт «намагався створити новий тип театральної вистави, яка могла б здійснити вплив на духовне формування самих учасників... Мова йде про театральні вистави, які влаштовувалися радше для учасників, ніж для глядачів. Це було мистецтво насамперед для його "виробників", а вже потім для "споживача"»³.

¹ Brecht B. Mißverständnisse über das Lehrstück // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 92.

² Цит. за: Jaretsky R. Die Diskussion um die Lehrstücktheorie Bertolt Brechts // Diskussion Deutsch. – 1981. – H. 57 – S. 76.

³ Brecht B. Das deutsche Theater der zwanziger Jahre // Gesammelte Werke. – Frankfurt a. M., 1967. – Bd. 15. – S. 239.

Отже, «*Lehrstück*» – це «мистецтво для продуцента», а не «споживача». Звідси, основною характеристикою такої драми є те, що її дидактична мета спрямована не на глядача, а на виконавця дії (глядач як такий може взагалі бути відсутнім).

В драматичному мистецтві відсутність глядача притаманна й ще одному жанру – так званій «драмі для читання» (нім. «*Lesedrama*» або «*Buchdrama*»; англ. «*closet drama*»). Як відомо, драматичний твір має дві форми мистецького втілення: театральну і власне літературну. «*Lesedrama*» – жанрово специфічна драматургічна форма, яка не призначена автором для сценічного втілення, а отже, створена з установкою на читача, а не на глядача. Така п'єса створюється виключно як словесний твір і функціонує незалежно від умов і умовностей театру. Проте існування «драм для читання» поза сценою є відносним, і, створені спочатку «без думки про сцену», такі п'єси згодом знаходили свій шлях до театру («*Фауст*» Й.В. Гете (перша частина драми), «*Розбійники*» Ф. Шіллера тощо).

Подібно до «драм для читання», «*Lehrstücke*» не були призначені для глядача. Обґрунтовані Брехтом в період з 1937 по 1956 роки принципи «навчального» театру передбачали: «Виховний вплив «*Lehrstück*» реалізується через гру, а не через її споглядання. Принциповим для «*Lehrstück*» є те, що вона не потребує глядача, хоча, звісно, він може бути залученим у спектакль. «*Lehrstück*» передбачає, що на актора, який програє певні ситуації за сценарієм, промовляє певний текст тощо, здійснюється цілеспрямований навчально-виховний вплив, що формує його суспільну свідомість»¹. Та «це поняття («*Lehrstück*») відноситься до п'єс, які є повчальними для їхніх

¹ Brecht B. Zur Theorie des Lehrstücks // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 91.

виконавців. Отже, вони не потребують публіки»¹. Так, характерною особливістю п'єс «Захід», «Горації і Куріації» є те, що вони мають іманентного глядача у вигляді «контрольного хору» і, відповідно, «хору Гораціїїв», «хору Куріаціїїв», які слідкують за перебігом подій у творах, ставлять запитання, «вчаться» з дійства. Таким чином, ці п'єси принципово не потребують публіки для реалізації сценічної дії.

Звісно, відсутність глядача не є обов'язковою передумовою «Lehrstück». Глядач у такій постановці скоріше відступає на задній план, звільняючи місце для актора, його «гри для себе». Тобто, Брехт не відміняє публіку в театрі, а лише інакше розставляє акценти на сцені: його «Lehrstücke» – це театр *незалежний* від глядача.

Зважаючи на викладене вище, адресатом «Lehrstück», об'єктом її дидактичного впливу був не традиційний глядач, як у «Schaustück» (театральній виставі), а актор, тобто сам учасник постановки. Основне призначення «Lehrstück» Брехт вбачав в *практичному застосуванні, а не в концертно-театральній постановці для публіки*.

Слід відмітити, звісно, що брехтівська концепція «навчального» театру не позбавлена певного внутрішнього протиріччя, адже ще у 1926 році Брехт зауважував, що «театр без контакту з публікою є нонсенс»². Як відомо, саме театральний глядач найбільше турбував митця протягом усього його творчого життя. Для нього писав Брехт свої п'єси, саме на глядацьке сприйняття були спрямовані ідеї його драматичних творінь. Тому в театральних поглядах Брехта вже в цей період однозначно

¹ Brecht B. Anmerkung zu den Lehrstücken // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 102.

² Brecht B. Mehr guten Sport // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 27.

постає переконання, що п'єса без глядача не є завершеною. При чому цей глядач не повинен просто «споживати» театральне дійство, навпаки, він – співавтор вистави¹. «*Lehrstück*» відкидає глядача і допускає лише співучасника»², – напише Брехт в середині 1930-х років, ще раз наголошуючи на «активному» аспекті *learning-play* і рішуче відхиляючи пасивне споглядання.

Момент завершеності вистави, за переконанням Брехта, відбувається за умови, коли «активна» публіка не лише сприйме ідеї, закладені у творі, а коли ці ідеї стануть її власними переконаннями³. В «Діалектичній драматургії» (1931) Брехт напише, що сучасний глядач, «не бажає, щоб його опікали чи силували, він хоче одного: щоб йому надали людський матеріал, який би *він сам організовував*»⁴. «Він більше не приватна особа, що «вшановує» театр своїм візитом, споживає його роботу, дозволяючи акторам влаштовувати перед ним видовище; він більше не споживач, ні, він сам має продукувати. Вистава без нього як активного учасника тепер лише половина вистави (якби вона вважалася завершеною без нього, то була б недосконалою)...»⁵.

¹ Чирков О.С. Бертольт Брехт. Життя і творчість. Класики зарубіжної літератури. – К.: Дніпро, 1981. – с. 57.

² Цит. за: Krabiel K.-D. Spieltypus Lehrstück: Zum aktuellen Stand der Diskussion // Text + Kritik. Zeitschrift für Literatur. Sonderband. Bertolt Brecht. Dritte Auflage: Neufassung. – München: Richard Boorberg Verlag GmbH & Co KG, 2006. – S. 47.

³ Чирков О.С. Бертольт Брехт. Життя і творчість. Класики зарубіжної літератури. – К.: Дніпро, 1981. – с. 57.

⁴ Brecht B. Die dialektische Dramatik // Ausgewählte Werke in sechs Bänden. Jubiläumsausgabe zum 100. Geburtstag. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1997. – B. 4. – S. 135.

⁵ Brecht B. Die dialektische Dramatik // Ausgewählte Werke in sechs Bänden. Jubiläumsausgabe zum 100. Geburtstag. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1997. – B. 4. – S. 135.

За переконанням Брехта, глядач повинен ступати в театр з такою самою внутрішньою установкою, так би мовити, «науковим підходом», з яким він звик відвідувати інші сучасні заходи. «В планетарії чи у палаці спорту людина дотримується цього підходу, спокійно відслідковуючи події, все зважуючи і контролюючи; це той самий підхід, що дозволив нашим технікам і вченим здійснити їхні великі відкриття. Тільки в театрі цей інтерес мають викликати долі людей та їхня поведінка»¹.

Специфічною була вимога Брехта і стосовно виконавців «Lehrstück». Так, «навчальний» театр розглядався Брехтом як аматорський, що ставився школярами, робітниками тощо, а не професійними акторами, як у традиційному спектаклі², і, звичайно, не передбачав забагато декорацій та бутафорії. Естетичні норми для обох типів драми відрізняються ще й тим, що для «Lehrstück» принциповим є не зображення дійової особи у всій багатогранності її вдачі, а виключно зображення зразків поведінки та характерних ситуацій.

Як зазначено вище, базовим положенням «Lehrstück», що відрізняє їх від інших театральних постановок, є можлива відсутність глядачів та постановка акторів для себе самих. Крім того, задля виховних цілей, за задумом Брехта, актори повинні були обмінюватися ролями, програвати дії різних персонажів. Цей прийом допомагав відволікатися від ілюзії театру і спонукав його учасників до процесу самоусвідомлення, коли виникає не ідентифікація з

¹ Там же.

² Принцип «аматорства» в «Lehrstück» сягає своїм корінням молодіжного аматорського руху, у співпраці з яким відбувався Баден-Баденський фестиваль «Нова музика 1929».

дійством, а, навпаки, критична позиція стосовно того, що відбувається на сцені.

У своїх постановках Брехт намагається побороти пафос і декламацію, що притаманні були традиційному театру. Нестандартність художнього мислення драматурга породжувало незвичайні засоби художньої виразності. Так, драматург потребує чіткого осмислення у промові кожного слова, кожної репліки. Актори часто грали без гриму і костюмів, читаючи свої репліки з листка. На сцені кожна деталь мала бути чітко завершеною, змістовною і нерозривною з цілим. Нічого, окрім того, що необхідне для основної дії, ніяких причуд, завитушок, золочених рам і розмальованих фонів – нічого, що задурманює розум та пригнічує думку. Плакати з лозунгами «Нічого витріщатися так романтично!» витверезували замріяних глядачів. Драматург не збирався відволікати увагу публіки фантазіями і театральною мішурою. За його глибоким переконанням, усе, що зображує сцена, лише засіб, а мета – збудити активну думку глядача. Основне завдання театру Брехта: навчити глядача практичній поведінці, що має на меті змінити світ ¹.

Новаторство Бертольта Брехта полягає ще й у тому, що своїми «навчальними» драмами він ініціював політично-педагогічну процес-гру, в якій поєднав дію і споглядання, в той час як філософська традиція завжди наголошувала на рішучому розділенні цих категорій, так як, функціонуючи одночасно, вони, мовляв, заважають один одному. Ще Й.В. Гете у своїх «Максимах і рефлексіях» (1824) писав: «Діяч завжди безсовісний. Ніхто не має совісті, окрім

¹ Фрадкин И.М. Творческий путь Брехта-драматурга//Театр. Пьесы. Статьи. Высказывания. В пяти томах. – М.: Искусство, 1963. – Т. 1. – с. 28.

споглядача»¹. Філософи завжди відмежовували діяча і споглядача. Але Брехт не розділяє їх: якщо роз'єднати дію і споглядання, то політика належатиме діячу, а філософія – споглядачу. В той час як в дійсності політики мають бути філософами, а філософи політиками². Реформатор Брехт пов'язав вчинок з думкою, цілком слушно вважаючи, що дія має визначатися і супроводжуватися одночасним актом розмірковування. Думка має бути такою, що породжує дію. Усі інші міркування, за переконанням Брехта, є порожніми, зайвими і некорисними³. По відношенню до театру це означає, що пасивну позицію реципієнта-глядача можна подолати за допомогою «гри для себе», а саме обдуманой, свідомої участі у спектаклі.

Неважко помітити, що «Lehrstücke» Брехта є своєрідною добіркою прикладної моралі. Вони нагадують розвернуті теореми, які приводили до підсумкової формули «що й треба було довести». В цих драмах немає реалістичних характерів, почуттів, індивідуальних людських рис – вони замінені абстрактними типажми, суто умовними фігурами, ніби математичними знаками, необхідними для доведення формули.

«Естетичні правила і канони сценічного представлення героїв, які діють для *Schaustück*, не мають жодного значення для «*Lehrstück*». Своєрідні та індивідуальні характери персонажів у «*Lehrstück*» не розглядаються,

¹ Goethe. *Maximen und Reflexionen*. Mit Erläuterungen von Max Hecker. – Frankfurt. a. M.: Insel taschenbuch, 1976. – S. 251.

² Brecht B. *Theorie der Pädagogien* // *Schriften*. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 5. – S. 89-90.

³ Knopf J. *Brecht-Handbuch. Theater. Eine Ästhetik der Widersprüche*. – Stuttgart: J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1980. – S. 420.

тому що саме самотність і неординарність є перешкодою для «навчальної» ролі «Lehrstück»¹, – констатує драматург.

Брехт навіть не використовує імен для своїх персонажів, що ще більше посилює ефект умовності:

Вчитель · Хлопчик · Мати · Три студенти · Великий хор
(«Той, хто каже так, і той, хто каже ні»).

Відсутність своєрідних типажних характерів є специфічною ознакою «Lehrstück» як особливого театального жанру. Це «стертя» індивідуальності має дві причини: по-перше, вона перешкоджає вживанню актора в образ, будь-якій ідентифікації його з відтворюваним персонажем. По-друге, це адекватна реакція драматурга-новатора на актуальні суспільні події, за яких конче необхідний якісно новий герой, нова індивідуальність. Цього можна досягти або шляхом прийняття індивідуумом своєї «найменшої величини», як у «Баденській навчальній драмі про згоду», або, навпаки, самоствердженням індивідуума, обранням нової позиції у колективі, як у п'єсі «Горації і Куріації».

Але в жодному разі «стертя» індивідуальності у Брехта не означає «стертя» індивідуума самого. «Lehrstücke» доводять, що лише той, хто «погоджується» зі своїм «стертям», тобто відхиленням своєї індивідуальності у старій оболонці, «перероджується» і стверджується у колективі в новій якості (три монтери у «Баденській навчальній драмі про згоду»). Герой Брехта – це індивід, що змінює самого себе та живе у світі, котрий необхідно змінити.

Підведемо деякі підсумки: «Lehrstück» як специфічна художньо-філософська форма, за переконанням її творця,

¹ Brecht B. Zur Theorie des Lehrstücks // Schriften. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – В. 5. – С. 91.

була виходом мистецтва з його пасивного сприйняття і стала, так би мовити, «лабораторією» майбутньої епічної драматургії Брехта.

«Lehrstück» не є театральною виставою: в ній відсутні професійні актори (це педагогічно-прикладне мистецтво для аматорів) і немає публіки, тобто пасивних глядачів (глядач – співавтор спектаклю; споглядання має бути продуктивним і спонукати до дії).

«Lehrstück» не є «повчальною» п'єсою і не містить «готового» знання. Вона – лише *засіб* навчання.

«Lehrstück» в своїй основній концепції є «навчальною грою» (*learning-play*), навчальним методом якої є: а) відтворення зразків, поданих у тексті; б) внесення власного досвіду у гру; в) аналіз власного досвіду і відтворюваних зразків; г) зміна тексту відповідно до здійсненого аналізу.

Отже, «Lehrstück» – це форма театру, в якій навчання як процеси передавання і засвоєння знань (*Lehren und Lernen*) складають діалектичну єдність, в епіцентрі якої стоїть не споглядач театральної вистави і не актор, а активний спостерігач, він же учасник дійства. Більш за те, «Lehrstück» спонукає учасника до переоцінки звичних явищ, переносить його в критично-аналітичний взаємозв'язок з відтворюваним і дійсністю, ставлячи за мету виробити якісно новий тип поведінки людини, що здатна від критичного осмислення проблеми перейти до активних, спрямованих на перебудову світу, дій.

ПЕРЕЛІТ ЧЕРЕЗ ОКЕАН

Навчальна радіоп'єса
для хлопчиків і дівчаток

У співпраці з Елізабет Гауптман і Куртом Вайлем

1

Заклик до всіх.

РАДІО

Громадськість закликає: повторіть
Перший переліт за океан,
Наспівуючи гуртом
пісню по нотах і словам.

Ось твій літак.

Займай же своє місце,
Там, за океаном, у Європі тебе вже виглядають,
Слава і пошана свого героя чекають.

ПІЛОТИ

Так, я сходжу на борт.

2

Американська преса вражена легковажною відчайдушністю пілотів.

АМЕРИКА (РАДІО)

Невже це правда? Кажуть,
Ти летиш, як дурень, в одному
Солом'яному капелюсі?
На старій залізяці ти, справді, хочеш
Подолати океан?
Без штурмана?
Без компасу і без води?

3

Представлення пілотів та їхній виліт з Нью-Йорку до Європи.

ПІЛОТИ

Як мене звати – не має значення,
Мені 25 років.
Мій дід був шведом,
Я – американець.
Цей літак я сам собі обрав.
Його швидкість 210 км за годину,
«Дух Сент-Луїса» – його ім'я.
Авіаційні заводи «Райан» в Сан Дієго
Будували його 60 днів. 60 днів і я
Там був, і цілих 60 днів позначав
Свій політ
На географічних та навігаційних картах.
Я летітиму сам.
Замість напарника я візьму більше пального.
Я лечу без радіо,
Натомість найкращий компас у мене на борту.
3 дні очікував я кращої погоди,
Але прогнози
Несприятливі й стають дедалі гірші:
Туман над побережжям, на морі
шторм.
Та досить зволікань!
Я не чекатиму більше ні дня.
Повен рішучості,
Я починаю свій старт.

У мене на борту:
2 електролампочки,
1 рулон тросу,
1 рулон шпагату,
1 мисливський ніж,
4 червоні факели в каучукових трубках,
1 водонепроникна коробка з сірниками,
1 велика голка,

1 великий балон води й похідна фляга
з водою,
5 комплектів непорушного запасу, консерви
американської армії – кожна з розрахунку на 1 день,
а у разі потреби й на більше,
1 кирка,
1 пилка,
1 надувний човен.
Я вилітаю.
2 десятка років тому чолов'яга Блеріо
Уславився тим, що перелетів
Жалюгідні 30 км над морем.
Я перелечу
3000.

4

Місто Нью-Йорк звертається до кораблів.

МІСТО НЬЮ-ЙОРК (РАДІО)

Говорить Нью-Йорк:

Сьогодні о 8.00 ранку

З нашого континенту через океан

До вашого прямує літак.

Вже сім годин він у дорозі,

Та ми не маємо вісток від нього.

Просимо судна

Повідомити про місцезнаходження

Літака.

ПЛЮТИ

Якщо я не долечу,

То порину у небуття.

КОРАБЕЛЬ (РАДІО)

Говорить корабель «Королева Шотландії»:

На 49 градусі 24 минуті північної широти та

34 градусі 78 минуті західної довжини
Ми чули недавно над нами
Гул мотора
В небі
На великій висоті.
Через туман
Ми не в змозі були розгледіти краще,
Але припускаємо,
Що це і був ваш пілот
На літаку
«Дух Сент-Луїса».
ПІЛОТИ
Ніде не видно й корабля,
А ось ще й туман.

5

**Майже увесь час польоту
пілоти борються з туманом.**

ТУМАН (РАДІО)

Я туман, і зі мною рахується
Кожен, хто пливе по воді.
Вже 10 століть не розгледіти шляху тому,
Хто по небу летить.
Хто тут?
Я – перешкода для кожного,
Хто летить!
Я – туман!
Вертайся назад!
ПІЛОТИ
Я зважу все,
Що ти сказав.
Якщо ти згустишся ще дужче,
Мабуть, я дійсно поверну.

Якщо немає в тім надії,
Я все полишу.
Боротися без глузду й до загину –
То не моє.

Та зараз
Я не відступлю.

ТУМАН (РАДІО)

Ти, льотчику, такий сміливий, бо
Ще мене не зустрічав.

Ти поки бачиш воду під собою
Й сказати можеш,

Де праворуч і ліворуч. Та
Зачекай ще ніч одну і день,

Тоді у гущі непрохідній,
ні неба, ані океану,

Ба навіть компаса свого й керма
Не розпізнаєш більше ти.

Лиш зачекай, тоді побачиш,

Хто я:

Я – туман!

ПІЛОТИ

Сім чоловіків робили мій літак у

Сан Дієго,

Нерідко без перерви і без сну

По 24 години на добу

Вони трудилися.

Чимало сталі на те пішло.

І витвір цей – моя та їхня гордість.

Вони працювали, щоб

Я продовжив їхню справу, то ж не один я тут лечу –

Нас восьмеро у літаку.

ТУМАН (РАДІО)

Зараз тобі 25, ти молодий, і

Начебто нічого не боїшся, та

Коли ти станеш старшим на одну добу,
Ти пізнаєш, що таке страх.

Післязавтра і ще 1000 років потому тут
буде океан,

Повітря і туман,
Але тебе не буде.

ПІЛОТИ

День минув,
Настала ніч.

ТУМАН (РАДІО)

Вже 10 годин поспіль я чиню опір
людині,

Що у небі летить.

(1000 років не було тут такого!).

Та я не в силах

Її зупинити,

Подолай же ти її, сніговію!

ПІЛОТИ

А ось і сніговій!

6

Вночі почався сніговій.

СНІГОВІЙ (РАДІО)

Вже годину я чиню опір людині

На літаку.

То вверх за хмари,

То вниз до океану

Кручу-верчу я ним!

Ніяк не знайде рівноваги

Сталевий птах той,

Проте й не гине.

Він йде доверху,

Летить донизу,

Він слабший за деревце на березу,
Безсилий, немов листок, відірваний від гілки,
Та все ж не падає на землю.
Кілька годин уже не світить
Місяць на його шляху,
І власної руки тепер не може
Розгледіти пілот.
Та попри все не знижує свій хід.
На той літак навіяв криги я,
Щоб під тягарем льодяним
Не в силах був ширяти більше він.
Та крига спала, як із птаха пір'я,
І зараз далі він помчить.

ПІЛОТИ

Не можу більш тримати рівновагу,
Ще мить – і я впаду.
Хто знав, що
В небі навіть крига є!
Мене заносило на висоту трьох тисяч метрів
Й кидало вниз в трьох метрах від води.
Повсюди віхола, туман і лід.
Чому я, бовдур, в небо полетів?
Тепер вже смерті я боюся,
Бо зараз падаю униз.
4 дні тому летіли двоє
Над океаном, як я тепер,
Не впоралися з керуванням –
Поглинула вода їх,
Впаду у океан і я.

7

Сон.

СОН (РАДІО)

Спи, Чарлі!

Важка ніч позаду. Віхола

Стихла. Засинай, Чарлі!

Вітер понесе тебе.

ПЛЮТИ

Вітер мені не помічник,

Вода і простір – противники мої, я ж –

Їхній ворог.

СОН (РАДІО)

Лише на мить схили чоло своє

І подрімай, хоча б на хвильку зімкни повіки
стомлені свої.

Рука твоя триматиме кермо.

ПЛЮТИ

Літак мої товариші із Сан Дієго

Робили без спочинку і без сну.

По 24 години на добу трудилися вони.

Чи гірший я від них?

Не можу спати я.

СОН (РАДІО)

Дорога дальня до Європи. Відпочинь.

Згадай домівку рідну,

Річку Міссурі і поля.

ПЛЮТИ

Та не втомився я.

8

Ідеологія.

ПЛЮТИ

1

Кажуть, що давній світ наш,

Та певен я: часи нові

настали.

Не з дива доброго вже 20 років поспіль
Здіймаються будинки, як гори із
руди.

І з кожним роком все більше нас летять до міста,
Ніби в очікуванні чогось.

А на квітучих континентах

Розносяться чутки, немов великий страхітливий
океан —

Лише мілке озерце.

Сьогодні я — герой, я перший облітаю океан,

Та певен я, що завтра

Хтось стиха посміхнеться, почувши про подвиг мій.

2

Все це виклик убогості й обмеженості існування,

Це прагнення покращити його на всій планеті,

Подібно до діалектичної економії

З її метою докорінно змінити світ.

Саме тепер

Давайте переможемо природу,

Поки не станемо самі її часткою.

Адже ми й наша техніка не природні,

Ми і наша техніка —

Примітивні.

На зміну вітрильникам пароплави
прийшли,

А до вітрильників ми веслували.

Тепер

Я можу летіти, не тільки пливти —

І це моя війна з посередністю.

Так, мій літак слабкий і недолугий,

І техніка не бездоганна,

Та вона краща ніж колись. А втім,

Навіть зараз, у польоті,
Я відхиляю цей літак,
Як відхиляю усю недолугість буття.

З
Отож, я воюю з природою і
З самим собою.
Ким я не був би і в які нісенітниці
не увірував би,
Тут, у літаку, я
Цілковитий атеїст.

Десять тисяч років тому
Там, де текли темні води, на небі,
Між світлом і тьмою явився
На світ Бог. Над вершинами
Засніжених гір представ він
Перед невігласами. У пустелях
Піщаних постав Бог з буревію, а
У містах народився він з
хаосу
Класової нерівності, бо процвітали
Експлуатація, пороки й незнання.
Та революція покінчила з ним. І
Коли у горах збудували дороги,
Він зник,
Річки прогнали його із пустищ. Світло
Заповнило порожнечу й
Сполохало його.

Отож-бо, піднімайтеся усі
На боротьбу з убогістю,
Для винищення потойбічного й
Гоніння усякого Бога, де б

Він не з'явився раптом.

Під об'єктивом більш точних мікроскопів
Він зникає.

Проганяє його з повітря
Ще краща техніка.
Санація міст,
Ліквідація злиднів
Женуть його геть,
Назад у перше тисячоліття.

4

Та все ж панує ще
У модернізованих містах безладдя,
Причиною якого є невігластво і Бог
нарівні.
Та наш прогрес і наші руки
Здолають остаточно їх. Візьміться й ви
До зброї
Для боротьби з убогістю буття!

9

Вода.

ПЛЮТИ

Вода

Все ближче.

ШУМ ВОДИ (РАДІО)

ПЛЮТИ

Мені потрібно

Вгору! Вітер

Дме так сильно!

ШУМ ВОДИ (РАДІО)

ПЛЮТИ

Ніби краще.
Та що це? Кермо
Не слухає мене. Щось
Негаразд. Що це
За гул в моторі? Я знову
Вниз лечу!
Ні!
ШУМ ВОДИ (РАДІО)
ПЛОТИ
О Боже! Ще б трохи,
І океан поглинув нас!

10

**Під час всього польоту американські
газети безупинно повідомляють про удачу
пілотів.**

АМЕРИКА (РАДІО)
Вся Америка вірить, що переліт через океан
Командира Такого-то пройде успішно.
Всупереч невтішним прогнозам погоди й
Незадовільному стану його
літака
Кожен громадянин Штатів впевнений, що
Він долетить.
«Ніколи, – пишуть газети, – жодному герою
Нашої країни так не щастило, як
Командиру Такому-то».
Коли щасливець летить над водою,
Перестає штормити океан.
Коли шторм не вщухає,
Його мотор не підведе.
Коли в моторі перебої,
Сам командир покаже себе у справі.

Коли ж командир не справиться,
Йому удача допоможе.
Отож, ми віримо,
Що щасливець-пілот перелетить океан.

11

Роздуми щасливців.

ПІЛОТИ

Два континенти, два континенти
На мене чекають! Я
Повинен перелетіти океан!
І навіть, якщо чекати вони перестануть,
Я повинен перелетіти океан!
Виявити мужність духу – не досить,
Долетіти – це все.
Якщо упаду в океан і загину,
Значить, я – жалюгідний невдаха. Отож,
Я повинен перелетіти океан!
Вітер збиває з курсу і
Туман перекриває шлях, та
Я повинен перелетіти океан!
Хоч літак мій не кращий, і
Тіло ослабло моє, але
На іншому краю землі виглядають мене і вірять,
Що я долечу. Отож-бо,
Я повинен перелетіти океан!

12

**«Так летять вони, – пише французька преса, –
над ними шалені бурі, навколо бездонний
океан, а під ними тінь славного Нунгессера».**

ЄВРОПА (РАДІО)

Вже понад 24 години
До нашого континенту
Летить людина через океан.
Ми вдивляємося у небо
І шукаємо в далечині ледь помітну цятку,
Що, наближаючись, набуде рис літака, і
Коли літак торкнеться землі,
На галявину вийде людина,
І ми одразу впізнаємо її
За фотографією з газети.
Та ми непевні, що
Літак долетить. Мабуть,
Лежить він у морській безодні, бо
Над океаном вихрі навісніють,
Мотор не витримав,
Чи сам пілот заблукав у хмарах.
Ні, не прилетить він.
Не дочекаємось ми його.

13

Розмова пілотів з мотором.

ГУЛ МОТОРА (РАДІО)

ПІЛОТИ

Уже не довго нам летіти. Зараз,
Головне, зібратися з силами
Нам обом.

Чи вистачить тобі мастила?

Гадаєш, хватить нам бензину?

Чи не перегрівся ти?

З тобою все гаразд?

ГУЛ МОТОРА (РАДІО)

ПІЛОТИ

Крига, що так тебе гнітила,

Уже зійшла з поверхні літака.
Туман – то справа моя.
Твоя ж робота – працювати.
ГУЛ МОТОРА (РАДІО)
ПІЛОТИ
Знай! З нашим «Сент-Луїсом» ми вдвох
У небі довше, ніж хтось до нас.
Ми майже долетіли. Ось вже
Ірландія під нами, а далі йде Париж.
Чи вистачить нам сили?
Нам обом?
ГУЛ МОТОРА (РАДІО)

14

**Нарешті поблизу Шотландії
пілоти побачили рибалок.**

ПІЛОТИ
Там
Рибацькі човни.
Вони знають,
Де острів.
Агов! Де
Англія?
РИБАЛКИ (РАДІО)
Там хтось кричить.
Ти чуєш?

Хто може там кричати?

Ти чуєш – гуркіт?
В повітрі
Щось гуде!

Що може там гудіти?
ПІЛОТИ
Гей! Де Англія?
РИБАЛКИ (РАДІО)
Поглянь, там
Щось летить! '
Літак!

Літак? Це неможливо!
Ніколи
Залізняка не підніметься
У небо!
Жоден дурень
Не полізе туди!
Як їй триматися в повітрі?
Вона ж впаде у воду,
Тільки подме вітер.
І яка людина витримає
Стільки часу за кермом?
ПІЛОТИ
Агей! Де Англія?
РИБАЛКИ (РАДІО)
Ти хоч би глянув!

Навіщо дивитися туди,
Де нічого ніколи бути не може.

Ну все, пролетіло.
Я теж не знаю,
Як це бути може.
Та це було .

15
У паризькому аеропорту Ле Бурже

**21 травня 1927 року о 10 годині вечора
величезний натовп людей зустрічає
американських пілотів.**

ЄВРОПА (РАДІО)

Він летить!

На небі з'являється

Ледь помітна цятка.

Вона стає все більшою, і,

Наближаючись, набуває рис

Літака.

Він вже торкається землі.

На галявину виходить людина,

І ми одразу

Впізнаємо її: це

Пілот.

Ні вихор не поглинув його,

Ні океан.

І мотор його витримав, і

Сам пілот не заблукав у хмарах.

Він прилетів!

16

**Прибуття пілотів у паризький
аеропорт Ле Бурже.**

ГАМІР НАТОВПУ (РАДІО)

ПІЛОТИ

Я пілот Такий-то. Віднесіть мене,

Будь ласка, у темний ангар, щоб

Ніхто не бачив

Мою людську слабкість.

Та перекажіть моїм товаришам

На завод «Райан» у Сан Дієго,

Що попрацювали ми на славу.
Наш мотор витримав переліт.
Їхній витвір бездоганий.

17

Доповідь про ще не досягнуте.

РАДІО І ПІЛОТИ

У часи, коли людство
Пізнавало себе і світ,
Ми створили машини
З дерева, заліза і скла
Та піднялися у небо
Зі швидкістю удвічі
Більшою за ураган.
А наш мотор був
Потужніший за сто коней,
Та розміром менший за одного.
Тисячі років все, крім пташок,
Падало зверху вниз.
Навіть на найстаріших каменях
Ми не зустрічали зображень
Людини, що піднялась у небо.
А ми піднялися!
В кінці 3 тисячоліття нашої ери
Наша недосконала машина
Полетіла у небо,
Демонструючи можливе і
Наставляючи нас:
Це ще не межа.
Цьому і присвячена ця доповідь.

БАДЕНСЬКА НАВЧАЛЬНА ДРАМА ПРО ЗГОДУ

Навчальна п'єса

У співпраці із Златаном Дудовим і Елізабет Гауптман

ДІЙОВІ ОСОБИ

Пілот

Три монтери

Керівник професійного хору (Заспівувач)

Коментатор

Три клоуни

Професійний хор

На подіумі, розміри якого відповідають числу виконавців, позаду сцени стоїть професійний хор. Ліворуч розташований оркестр, на передньому плані стоїть стіл, за яким сидять диригент хористів та музикантів, заспівувач і коментатор. Солісти чотирьох постраждалих пілотів займають місце за пультом на передньому плані праворуч. Біля подіуму або на ньому можна розкидати для декорації уламки частин літака.

1

Доповідь про політ.

ЧОТИРИ ПІЛОТИ доповідають:

У часи, коли людство
Пізнавало себе і світ,
Ми створили машини
З дерева, заліза і скла
Та піднялися у небо
Зі швидкістю вдвічі
Більшою за ураган.
А наш мотор був
Потужніший за сто коней,
Та розміром менший за одного.
Тисячі років усе, крім пташок,
Падало зверху вниз.
Навіть на найстаріших каменях
Ми не зустрічали зображень
Людини, що піднялась у небо.
А ми піднялися!
В кінці другого тисячоліття нашої
ери
Наша недосконала машина
Полетіла у небо,
Демонструючи можливе і

Наставляючи нас:
Це ще не межа.

2 Аварія.

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до постраждалих внаслідок аварії літака пілотів:*

Залиште свій літак!
Вам нікуди більше спішити.
Низька земля

Для вас
Тепер найліпша висота.
Ви нерухомо лежите –
І це найкраще:

Не вище за нас,
Не далеко від нас,
Не у польоті,
А просто нерухомо.
Скажіть, хто ви?

ПОСТРАЖДАЛІ ПІЛОТИ

Ми летіли разом з
товаришами.

Наші літаки ставали все краще,
Ми піднімалися все вище й вище вгору.

Вже океан ми подолали,
Вже гори були для нас низькі.

Нас охопила жага
Містобудування. Ми мріяли про нафту.

Думки були зайняті польотом і
Змаганням на швидкість.

У боротьбі за першість ми забули,
Хто ми й що ми,
А у поспішному злеті

Ми забули мету польоту.
Підійдіть до нас!
Подайте нам води й
Під голову подушку.
Допоможіть нам!
Ми не хочемо вмирати.
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *звертається до натовпу:*
Ви чули? Четверо людей
У вас благають допомоги.
Вони
Піднялися у небо й
На землю впали.
Вони не хочуть помирати
І просять їхньому
Нещастю зарадити.
Ось чаша з водою і
Подушка.
Але скажіть:
Повинні ми їм допомогти?
НАТОВП
Так.
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *до натовпу:*
А вони вам допомогли?
НАТОВП
Ні.
КОМЕНТАТОР *звертається до натовпу:*
Над тілами, що холонуть, нам розібратись не завадить,
чи
Водиться у світі нашім, щоб ближній ближньому поміг.

3

Дослідження того, чи допомагає ближній ближньому.

Дослідження перше

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *виступає вперед:*
Один з нас перелетів океан і
Континент відкрив новий.
Після нього прийшли туди інші і,
Докладаючи багато вмінь й зусиль,
Побудували там великі міста,
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *заперечуючи:*
Та хліб від цього все ж не подешевшав.
КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ
Один з нас змайстрував машину,
Пар в якій приводив в рух колеса, і це була
Праматір всіх машин.
Після нього прийшли інші і
Продовжують його справу.
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *заперечуючи:*
Та хліб від цього все ж не подешевшав.
КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ
Багато хто з нас замислювався над тим,
Як земля обертається навколо сонця,
Як побудована людина, про закони
Суспільства, властивості повітря
І про життя в океанських глибинах.
І вони
Здійснили великі відкриття.
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *заперечуючи:*
Та хліб від цього все ж не подешевшав.
Навпаки,
Куди не глянь – жебрацтво та й годі!
Вже давно
Людина не замислюється, що таке людина.
Коли ви літали, хтось
Вам подібний плазував по землі
Не як людина!

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до натовпу:*

Скажіть, людина людині – друг, товариш і брат?

НАТОВП

Ні. Ні і ні!

Дослідження друге

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до натовпу:*

Погляньте на ці картини і скажіть, що людина людині – друг, товариш і брат!

Показує двадцять фотографій, на яких зображено, як у наш час люди убивають людей.

НАТОВП *кричить:*

Ні! Людина людині – вовк!

Дослідження третє

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до натовпу:*

Подивіться клоунаду про те, як люди людям допомагають!

Три циркових клоуни, один з яких пан Шміт, велетень, ступають на подіум. Починають голосно розмовляти.

ПЕРШИЙ Сьогодні гарний вечір, пане Шміт.

ДРУГИЙ Як вам подобається сьогоднішній вечір, пане Шміт?

ПАН ШМІТ Мені не подобається.

ПЕРШИЙ Чи не хочете сісти, пане Шміт?

ДРУГИЙ Ось ваш стілець, пане Шміт. Чому ви не відповідаєте?

ПЕРШИЙ Ти що, не бачиш: пан Шміт милується місяцем.

ДРУГИЙ Щось ти вже надто лабузнишся до пана Шміта.
Перестань докучати йому!

ПЕРШИЙ Пан Шміт такий сильний, тому я догоджаю
йому.

ДРУГИЙ Я теж.

ПЕРШИЙ Попроси пана Шміта сісти разом з нами.

ПАН ШМІТ Ох, щось недобре мені сьогодні!

ПЕРШИЙ То вам треба розважитися, пане Шміт.

ПАН ШМІТ Мабуть, мені більше не до розваг. *Пауза.* Який
у мене колір обличчя?

ПЕРШИЙ Рожевий, пане Шміт. Ви завжди рум'янолиці.

ПАН ШМІТ А я думав, що я блідий, аж білий.

ПЕРШИЙ Як дивно! Коли ви сказали, що думали, що ви
бліді, я теж побачив, що ви бліді-бліді, аж білі.

ДРУГИЙ Ви все-таки сіли б, пане Шміт, раз у вас такий
кепський вигляд.

ПАН ШМІТ Ні, не хочу.

ПЕРШИЙ Ні-ні! Боронь Боже, не сідайте! Краще стійте!

ПАН ШМІТ А чому ви гадаєте, що мені не слід сідати?

ПЕРШИЙ *до другого:* Йому не можна сьогодні сідати, бо
він, можливо, більше не встане.

ПАН ШМІТ О Боже!

ПЕРШИЙ Ви чули? Він вже все сам зрозумів. Йому краще
стояти.

ПАН ШМІТ Здається, мені трохи поболює ліва нога.

ПЕРШИЙ Сильно?

ПАН ШМІТ *жалібно:* Що?

ПЕРШИЙ Сильно болить?

ПАН ШМІТ Так, вже дуже сильно...

ДРУГИЙ Це тому, що ви стояли.

ПАН ШМІТ То, може, я сяду?

ПЕРШИЙ Ні в якому разі! Вам це протипоказано.

ДРУГИЙ Якщо вам болить ліва нога, то залишається
тільки одне: раз, і відрізати її.

ПЕРШИЙ І чим швидше, тим краще.

ПАН ШМІТ Ну, якщо ви гадаєте...

ДРУГИЙ Звісно!

Відтилюють йому ліву ногу.

ПАН ШМІТ Подайте мені палицю!

Приносять палицю.

ПЕРШИЙ Ну, тепер вам краще стояти, пане Шміт?

ПАН ШМІТ Зліва, так. Але віддайте мені мою ногу. Я не хочу її втратити.

ПЕРШИЙ Будь ласка, якщо ви не довіряєте...

ДРУГИЙ Ми можемо піти, якщо треба.

ПАН ШМІТ Ні-ні, не йдіть! Я не можу тепер пересуватися самостійно.

ПЕРШИЙ Ось ваша нога.

Пан Шміт бере ногу під руку.

ПАН ШМІТ О, моя палиця впала.

ДРУГИЙ Зате ви знову отримали свою ногу.

Обидва голосно сміються.

ПАН ШМІТ Тепер я дійсно не можу встояти. У мене починає боліти друга нога.

ПЕРШИЙ От тобі й маєш!

ПАН ШМІТ Я не хотів би вам більше докучати, але без палиці мені буде важко.

ДРУГИЙ Поки ми не підняли вашу палицю, ми можемо відтяти вам другу ногу, якщо вона так сильно болить.

ПАН ШМІТ Авжеж, може, так буде краще.

Відтилюють йому другу ногу. Пан Шміт падає.

ПАН ШМІТ Тепер я більше не можу піднятися.

ПЕРШИЙ Жахливо, бо саме сидіти вам і протипоказано.

ПАН ШМІТ Що?!

ДРУГИЙ Ви не встанете більше, пане Шміт.

ПАН ШМІТ Не кажіть цього. Мені дуже боляче це чути.

ДРУГИЙ Що більше не казати?

ПАН ШМІТ Що...

ДРУГИЙ Що ви більше не встанете?

ПАН ШМІТ Перестаньте нарешті патякати!

ДРУГИЙ Не перестану, пане Шміт. Та я можу викрутити вам ліве вухо, тоді ви не чутимете, як я кажу, що ви більше не встанете.

ПАН ШМІТ Авжеж, певно, так буде краще.

Викручують йому ліве вухо.

ПАН ШМІТ *до першого*: Тепер я можу чути лише вас.

Другий переходить на інший бік. Віддайте мені моє вухо!

Розлючено: І мою другу ногу. Так не поводяться з хворою людиною! Негайно поверніть втрачені частини тіла його власнику, тобто мені! *Дають йому під руку ногу і кладуть за пазуху вухо.* До речі, якщо ви збираєтесь викинути мені якусь каверзу, то ви... Що це з моєю рукою?

ДРУГИЙ Це через те, що ви тягаєте за собою усілякий непотріб.

ПАН ШМІТ *тихо*: Справді. Чи не могли б ви його кудись забрати?

ДРУГИЙ Ми могли б навіть відрізати вам цілу руку, так було б краще.

ПАН ШМІТ Так, будь ласка, якщо ви гадаєте...

ДРУГИЙ Звісно!

Відпилюють йому ліву руку.

ПАН ШМІТ Дякую, я завдав вам стільки клопоту.

ПЕРШИЙ Ну от, пане Шміт, тепер ви маєте все, що вам належить, і більше ніхто у вас його не відбере.

Кладуть перед ним усі відтіяті частини тіла. Пан Шміт роздивляється їх.

ПАН ШМІТ Дивно, у мене в голові снуються такі неприємні думки. *До першого*. Розважте мене, будь ласка.

ПЕРШИЙ Залюбки, пане Шміт. Хочете розкажу вам одну історію? Два пана вийшли з трактиру. Вони розсварилися і почали обстрілювати один одного кінськими кізяками. І от

один з них влучив іншому кізяком у рот, і той сказав: «Ось так і сидітиму з кізяком в роті, поки не прийде поліція».

Другий сміється, пан Шміт ні.

ПАН ШМІТ Огидна історія. Ви що, не можете розповісти мені щось приємне? Я ж сказав: у мене в голові кружляють прикрі думки.

ПЕРШИЙ На жаль, ні, пане Шміт. Крім цієї історії я не знаю нічого більше, що б вам розповісти.

ДРУГИЙ Проте ми готові відтяти вам голову, якщо у неї потрапляють усілякі дурниці.

ПАН ШМІТ Авжеж, може це допоможе.

Відпилюють йому верхню половину голови.

ПЕРШИЙ Ну, як вам зараз, пане Шміт? Вже легше?

ПАН ШМІТ Так, набагато легше. Тільки мені тепер холодно у голову.

ДРУГИЙ Так одягніть свій капелюх! *Горланить:* Капелюх одягніть!

ПАН ШМІТ Та я ж не можу його дістати.

ДРУГИЙ Дати вам палицю?

ПАН ШМІТ Так, будь ласка. *Намагається дістати палицею капелюх.* Ну от, палиця впала, і я не можу дістати капелюх. Ой, як холодно!

ДРУГИЙ А якщо ми вам повністю відкрутимо голову?

ПАН ШМІТ Ну, я не знаю...

ПЕРШИЙ Ну ж бо!

ПАН ШМІТ Ні, справді, я вже нічого не знаю.

ДРУГИЙ Саме через це.

Відкручують йому голову. Пан Шміт падає навznak.

ПАН ШМІТ Стривайте! Покладіть мені хто-небудь руку на чоло!

ПЕРШИЙ Куди?

ПАН ШМІТ Візьміть мене за руку.

ПЕРШИЙ За що?

ДРУГИЙ Вам вже легше, пане Шміт?

ПАН ШМІТ Ні. Я ж лежу спиною на камінні.
ДРУГИЙ Так, пане Шміт, всього ви мати не можете.
Обидва голосно сміються. (Кінець клоунади).

НАТОВП *кричить:*

Людина людині – вовк!

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Отже, подушку розірвати?

НАТОВП

Так!

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Воду вилити?

НАТОВП

Так!

4

У допомозі відмовлено.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Отож, у допомозі їм відмовлено.

Пошматуємо подушки, виллемо

Їхню воду.

Коментатор шматує подушку і виливає воду на землю.

НАТОВП *читає убік:*

Певна річ, ви могли б

Сподіватися на допомогу у тих містах,

Де все ще панує

Сила.

Проте наша вам порада: дивіться у вічі

Дійсності суворій

Грізно й відчайдушно,

І якщо вам потрібна допомога,

Залишіть свої домагання.

Не сподівайтесь на неї:

Щоб відмовити у допомозі, потрібна сила,
Щоб домогтися допомоги, теж треба сила.
Поки панує насилля – не жди
 підмоги,
Коли ж його не буде – не треба й
 допомоги.
Отож, не просіть допомоги, а подолайте
 насилля.
Допомога і примус – ціле одне, і
Цю цілісність треба змінити.

5

Нарада.

ПОСТРАЖДАЛИЙ ПІЛОТ

Товариші, ми

Маємо померти.

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ МОНТЕРІВ

Ми знаємо, що помremo, а

Ти це знаєш?

Послухай нас:

Твоє життя обірветься.

Твої досягнення вмиють перекреслять.

Твоя перемога тебе не торкнеться.

Твоя смерть неминуча,

Ти помреш безвісно і безславно.

Ти підеш з життя,

І ми підемо з тобою.

6

Споглядання померлих.

КОМЕНТАТОР

Погляньте на померлих!

*Демонструються десять великих фотографій небіжчиків.
Після слів коментатора: «Друге споглядання померлих»
фотографії показують ще раз.*

Постраждаді пілоти починають кричати.

ПОСТРАЖДАЛІ

Ми не можемо померти!

7

Виголошення коментарів.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *звертається до постраждалих:*

Ми не можемо вам допомогти.

Лише одну настанову,

Одну пораду

Даємо вам:

Умріть, але отримайте науку,

Учіться, але не хибному.

ПОСТРАЖДАЛІ

У нас замало часу

Для навчання.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

У вас замало часу?

Вам вистачить,

Тому що істина проста.

*З професійного хору виходить коментатор з книгою. Він
підходить до постраждалих пілотів, сідає і читає вголос
коментар.*

КОМЕНТАТОР

1. Якщо хтось щось відбирає, той триматиметься за це
міцно. Якщо у когось щось відбирають, він теж за це
триматиметься. А хто щось міцно тримає, те у нього
відберуть.

Якщо хтось з нас помирає, що він втрачає? Не лише свій
стіл та ліжко, чи не так? Якщо хтось з нас помирає, він

знає, що втрачає все, що існує, більше, ніж він має. Якщо хтось з нас помирає, він втрачає дорогу, яку він знає, і ту, яку не знає. Багатства, якими володіє і яких зроду не бачив. І бідність. Свою власну руку.

Як зможе підняти камінь той, хто ніколи не пробував піднімати каміння? Як він зможе підняти великий камінь? Як зможе той, хто не звик втрачати, відмовитися від свого столу або від усього, що у нього є й чого немає? Від дороги, яку він знає і від тієї, яку не знає? Від багатств, якими володіє і яких зроду не бачив? І від бідності? Від своєї власної руки?

2. Коли мудрець потрапив у велику бурю, він сидів у великій машині і займав багато місця. Перше, що він зробив, це залишив своє авто, друге – зняв сюртук, третє – ліг на землю. Так він подолав бурю своєю найменшою величиною.

ПОСТРАЖДАЛІ *перепитують коментатора:*

Так він переборов бурю?

КОМЕНТАТОР

Своєю найменшою величиною він переборов бурю.

ПОСТРАЖДАЛІ

Своєю найменшою величиною він переборов бурю.

КОМЕНТАТОР

3. Щоб подолати страх перед смертю, мудрець попросив людину віддати усе її майно. Коли людина позбулася всього, що мала, у неї лишилося тільки життя. «Віддай більше», – сказав мудрець.

4. Мудрець подолав бурю, тому що він знав, що таке буря і прийняв її вимоги. Отже, якщо ви хочете перемогти смерть, пізнайте її і погодьтеся з нею. Але погодившись, ви втратите усе. Речей не тримайтесь! Речі можна відібрати, і тоді це не згода. І за життя не хапайтесь! Життя теж можна позбавити, і тоді це не згода. За думки свої теж не

ховайтесь, бо їх так само можна відібрати. І тоді це теж не згода.

8

Допит.

Професійний хор допитує постраждалих пілотів перед натовпом.

1

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Як високо ви летіли?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Надзвичайно високо.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Як високо ви летіли?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

На висоті чотири тисячі метрів від землі.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Як високо ви летіли?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Доволі високо.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Як високо ви летіли?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ми трохи піднялися над землею.

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до натовпу:*

Вони трохи піднялися над землею.

ПОСТРАЖДАЛИЙ ПІЛОТ

Я летів надзвичайно високо.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

А він летів надзвичайно високо.

2

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Чи прославилися ви?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ми замало прославилися.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Чи прославилися ви?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Так, прославилися.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Чи прославилися ви?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ми доволі прославилися.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Чи прославилися ви?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ми надзвичайно прославилися.

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до натовпу:*

Вони надзвичайно прославилися.

ПОСТРАЖДАЛИЙ ПІЛОТ

Я замало прославився.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

А він замало прославився.

3

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Хто ви такі?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ми – ті, що перелетіли океан.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Хто ви такі?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ми – одні з вас.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Хто ви такі?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ми – ніхто.

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до натовпу:*

Вони – ніхто.

ПОСТРАЖДАЛИЙ ПІЛОТ

Я – Чарльз Нунгессер.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

А він – Чарльз Нунгессер.

4

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Хто чекає на вас?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Багато хто чекає на нас за океаном.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Хто чекає на вас?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Наші батьки й матері чекають на нас.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Хто чекає на вас?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ніхто нас не чекає.

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *звертається до натовпу:*

Ніхто їх не чекає.

5

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Отже, хто помре, коли ви помрете?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ті, що надзвичайно прославилися.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Отже, хто помре, коли ви помрете?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ті, що трохи піднялися над землею.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Отже, хто помре, коли ви помрете?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ті, кого ніхто не чекає.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Отже, хто помре, коли ви помрете?

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ніхто.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Тепер ви збагнули:

Ніхто

Не помре, коли ви помрете.

Тепер ви

Досягли своєї найменшої величини.

ПОСТРАЖДАЛИЙ ПІЛОТ

Але я своїм польотом

Досяг найбільшої величини.

Так високо, як я летів, не літав

Ніхто.

Я замало прославився і

Не прославлюся удосталь.

Я летів не за щось, не за когось —

Я летів заради польоту.

Ніхто мене не дожидає, я

Лечу не до вас, а

Від вас, і

Я ніколи не помру.

9

Слава та експропріація.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Отож,
Покажіть, чого ви досягли.
Бо тільки
Досягнуте є реальним.
Віддайте свій літак: його двигун і
Крила, і шасі – все, із чим летів ти і
Що зробили ви.

Віддайте все!

ПОСТРАЖДАЛИЙ ПІЛОТ

Я не віддам.

Що за

Пілот без літака?

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Беріть усе!

У постраждалих пілотів відбирають літак й переносять його в інший кінець сцени.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *під час експропріації прославляє постраждалих:*

Підведіться, пілоти! Своїм польотом ви
змінити закони природи.

Тисячі років усе, крім пташок,

Падало зверху вниз.

Навіть на найстаріших каменях

Ми не зустрічали зображень

Людини, що піднялася у небо.

А ви піднялися!

В кінці другого тисячоліття нашої
ери.

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ *раптом показують на постраждалого пілота:*

Погляньте! Що це?

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ *до професійного хору, швидко:*

Співайте «Змінений до невпізнанності»!

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *обступає постраждалого пілота:*

Змінене до невпізнанності

Обличчя його.

Він став таким, як ми,

Таким, як ми того хотіли,

Таким, як ми його зробили.

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Цей

Діяч своєї справи,

Хоч і самовільно присвоєної,

Забрав у нас те, що йому було треба, і

Відмовив нам, у чому в нас була потреба.

Отож, його обличчя згасне

Разом з його діянням:

У нього було лиш одне!

Четверо з професійного хору дискутують про нього:

ПЕРШИЙ

Якщо він був —

ДРУГИЙ

Він був.

ПЕРШИЙ

Ким він був?

ДРУГИЙ

Він був ніким.

ТРЕТІЙ

Якщо він був —

ЧЕТВЕРТИЙ

Він був ніким.

ТРЕТІЙ

Як його віднайшли?

ЧЕТВЕРТИЙ

Дали йому справу.

УСІ ЧЕТВЕРО

Він прийшов тоді, коли його кликали,
Він з'явився тоді, коли його змінили,
Кому він потрібен, той пізнав його,
Кому він корисний, той збільшив його.

ДРУГИЙ

І все ж він – ніхто.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР *до натовпу*:

Те, що там лежить бездіяльно, –

Втратило своє людське ество.

Так помри, більшенелюдино!

ПОСТРАЖДАЛИЙ ІПЛОТ

Я не можу померти.

ТРОЄ ПОСТРАЖДАЛИХ

Ти випав з потрібного русла, брате.

Ти йшов хибним шляхом, брате.

Ти надто величний і надто багатий.

Ти надто винятковий.

Тому ти не можеш померти.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Проте,

Хто не може померти,

Все одно помирає.

Хто не вміє плавати,

Мусить пливти.

10

Вигнання.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Один із нас, що

Обличчям, поставою й думками

До нас подібний,

Мусить покинути нас, тому що
Він став приреченим за ніч.
Його подих захирів ще вранці,
Тіло занепало. Його обличчя,
Таке знайоме й рідне, враз стало нам чужим.
Брате, скажи хоч слово! Ми так
Воліємо почути голос твій близький! Кажі!
Мовчить. Він втратив
Голос. Не бійся, брате!
Та
Ти маєш піти. Ну ж бо, мерщій!
Іди й не озирайся! Іди
Геть від нас!
Соліст постраждалого пілота залишає подіум.

11

Згода.

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР звертається до трьох
постраждалих монтерів:

А ви, оскільки погодилися зі
станом речей,
Не поринете у небуття.
Не розтанете, як сіль у воді, а
Підніметесь,
Помираючи своєю смертю, як
Ви робили свою роботу,
Здійснюючи переворот перевороту.
Отож, помираючи, не думайте
Про смерть,
А прийміть від нас доручення:
Полагодьте знову наш літак.
Починайте!
Щоб до нас прибути

Туди, де ви нам будете потрібні,
І тоді, коли прийде час. Бо
Вас
Ми закликаємо йти разом з нами і
з нами
Змінювати не лише
Закони природи, а й
Основну заповідь:
Бути згодним, що все змінитись має:
І світ, і людство,
І безладдя
В людському суспільстві, бо є два
класи людей:
Експлуататори і невігласи.
ТРОЄ ПОТЕРПІЛИХ
Ми згодні зі змінами.
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР
Ми просимо вас:
Змініть мотор наш, удоскональте його!
Зробіть його надійним і потужним.
Та у дорозі не забудьте лиш
Про ціль вашого польоту.
ТРОЄ ПОТЕРПІЛИХ
Ми вдосконалимо мотори, зробимо
Літак надійним і швидким.
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР
Відмовтеся від них!
КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ
Вперед!
ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР
Якщо ви змінили світ на краще,
Удосконалюйте покращений світ.
Відмовтеся від нього!
КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Вперед!

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Якщо ви, змінюючи світ на краще, вдосконалили
істину, то

Вдосконалюйте удосконалену істину.

Відмовтеся від неї!

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Вперед!

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Якщо, вдосконалюючи істину, ви
зміннили людство, то

Змінюйте змінене людство.

Відмовтеся від нього!

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Вперед!

ПРОФЕСІЙНИЙ ХОР

Змінюючи світ, змінюйте себе!

Відмовтеся від себе!

КЕРІВНИК ПРОФЕСІЙНОГО ХОРУ

Вперед!

ТОЙ, ЩО КАЖЕ «ТАК», І ТОЙ,
ЩО КАЖЕ «НІ»

Шкільні опери

У співпраці з Елізабет Гауптман та Куртом Вайлем

ДІЙОВІ ОСОБИ

Вчитель

Хлопчик

Мати

Три студенти

Великий хор

ТОЙ, ЩО КАЖЕ «ТАК»

1

ВЕЛИКИЙ ХОР

Важливо насамперед вчитися згоди.

Багато хто каже «так», але без згоди.

Багатьох і не питають, а дехто

Погоджується із хибним. Тому

Важливо насамперед вчитися згоди.

Вчитель у кімнаті 1, мати і хлопчик у кімнаті 2.

ВЧИТЕЛЬ Я вчитель і працюю в міській школі. Зараз я йду до одного учня, у якого помер батько. У нього не залишилось нікого, хто подбав би про нього, окрім матері. Я йду до них попрощатися, бо невдовзі вирушаю у гори. У нас спалахнула епідемія, а в місті по той бік гір живуть великі лікарі. *Стукає у двері.* Можна увійти?

ХЛОПЧИК *переходить з кімнати 2 у кімнату 1:* Хто там?

О, вчитель! Вчитель прийшов до нас!

ВЧИТЕЛЬ Ти довго не ходиш до школи. Що трапилося?

ХЛОПЧИК Моя мама захворіла.

ВЧИТЕЛЬ Твоя мама теж хвора? Я не знав. Будь ласка, скажи їй, що я прийшов.

ХЛОПЧИК *гукає до кімнати 2:* Мамо, до нас вчитель прийшов!

МАТИ *у кімнаті 2:* Запроси його увійти.

ХЛОПЧИК Проходьте, будь-ласка.

Вчитель і хлопчик заходять у кімнату 2.

ВЧИТЕЛЬ Я давно у вас не був. Ваш син каже, що недуга підкосила і ваше здоров'я. Чи вам вже краще?

МАТИ На жаль, ні. Адже проти цієї хвороби ще й досі немає ліків.

ВЧИТЕЛЬ Ми маємо їх знайти! І тому я прийшов, щоб попрощатися з вами: завтра я вирушаю в дорогу у гори, аби

дістати ліки та дізнатися про лікування. Кажуть, у місті по той бік гір живуть великі лікарі.

МАТИ Рятувальна експедиція? Авжеж, я чула, що там є великі лікарі. Але ж це дуже небезпечна подорож! Хіба ви хочете взяти з собою мого хлопчика?

ВЧИТЕЛЬ Аж ніяк. Ця подорож не для дітей.

МАТИ Гаразд. Сподіваюся на ваше швидке повернення.

ВЧИТЕЛЬ Авжеж. Ну, мені пора. Прощайте!

Виходить у кімнату 1.

ХЛОПЧИК *йде за вчителем у кімнату 1:* Мені треба вам дещо сказати.

Мати підслуховує біля дверей.

ВЧИТЕЛЬ Слухаю тебе.

ХЛОПЧИК Я хочу піти з вами.

ВЧИТЕЛЬ

Я щойно казав твоїй матері,

Що це важка й

Небезпечна подорож. Ти не можеш

Піти з нами. Крім того,

Як ти покинеш

Свою хвору матір?

Залишайся вдома. Тобі

Не можна з нами.

ХЛОПЧИК

Саме тому, що мама занедужала,

Я хочу піти з вами.

Я повинен дістати ліки для неї

Та просити допомоги у лікарів, що живуть по той бік гір.

ВЧИТЕЛЬ Що ж, мені треба ще раз порадитися з твоєю матір'ю.

Йде назад до кімнати 2. Хлопчик підслуховує біля дверей.

ВЧИТЕЛЬ Це ще раз я. Ваш син хоче рушати з нами. Я сказав йому, що він не може залишити вас, бо ви хворі, і

що це буде важкий і небезпечний похід. Я попередив його, що йому не можна з нами. Проте він наполягає, бо хоче дістати ліки для вас.

МАТИ Я чула, що він казав, і не сумніваюся в тому, що він справді готовий здійснити цю небезпечну подорож. Зайди, синку!

Хлопчик заходить до кімнати 2.

З того дня,

Як нас покинув твій батько,

У мене немає нікого,

Окрім тебе.

Я ніколи не відпускала тебе

З очей моїх та думок

На довше, ніж на час, щоб

Приготувати тобі їжу,

Полагодити твій одяг

Та заробити нам на хліб.

ХЛОПЧИК Правду кажеш, мамо. Однак ніщо не змусить мене відмовитися від свого наміру.

ХЛОПЧИК, МАТИ, ВЧИТЕЛЬ

Я збираюся (він збирається) у небезпечну
путь,

Щоб добути ліки проти твоєї (моєї, її) хвороби

У місті по той бік гір.

ВЕЛИКИЙ ХОР

Вони побачили, що жодні заперечення

Не похитнуть його рішення.

Відтак сказали вчитель і мати в один голос:

ВЧИТЕЛЬ, МАТИ

Багато хто погоджується з хибним, але він

Не бажає коритися недузі.

Хворобу потрібно здолати!

ВЕЛИКИЙ ХОР

І мати сказала:

МАТИ

Втомилася я вмовляти тебе.
Якщо так має бути,
То йди з паном вчителем.
Але повертайся швидше назад.

2

ВЕЛИКИЙ ХОР

І вирушили подорожани
У гори.
А з ними вчитель
І хлопчик.
Труднощі походу виявилися не під силу хлопчикові.
Його серце перевтомилося
І рвалося додому.

У передсвітанкових сутінках коло підніжжя гори
Він більше не в змозі
Волочити свої змучені ноги.

*У кімнату 1 заходять вчитель, три студенти, останнім
хлопчик з глечиком.*

ВЧИТЕЛЬ Ми швидко зійшли на гору. Ось і перша хатина.
Там ми трохи перепочинемо.

ТРИ СТУДЕНТИ Авжеж.

Сходять на поміст кімнати 2. Хлопчик затримує вчителя.

ХЛОПЧИК Я маю вам дещо сказати.

ВЧИТЕЛЬ Я слухаю тебе.

ХЛОПЧИК Мені зле. Я заслаб.

ВЧИТЕЛЬ Стривай! Хто зважився йти в таку дорогу, не
повинен казати таке. Ти, мабуть, просто втомився, бо не
звук підніматися у гори. Перепочинь трішки!

Ступає на поміст.

ТРИ СТУДЕНТИ Здається, хлопчик добряче натовився.
Ану, запитаймо вчителя, як він?

ВЕЛИКИЙ ХОР Ну ж бо! Спитайте!

ТРИ СТУДЕНТИ до вчителя: Ми чули, що хлопчик змучився в дорозі. Що з ним? Ти непокоїшся через нього?

ВЧИТЕЛЬ Він недобре почувається, а зрештою все гаразд. Втомився хлопчина підніматися горою.

ТРИ СТУДЕНТИ Отже, причин для хвилювання немає?

Тривала пауза.

ТРИ СТУДЕНТИ *поміж собою:*

Ви чули? Вчитель сказав,

Мовляв хлопчик лише втомився з дороги.

Але виглядає він якось дивно.

Попереду у нас вузьке пасмо

гори,

І лише міцно тримаючись обома руками за скелю,

Можна його подолати.

Сподіваємося, він таки не хворий.

Нам доведеться покинути

його,

Якщо він не зможе йти.

Склавши руки в рупор, гукають до кімнати 1:

Ти захворів? – Не відповідає. – Давайте запитаємо вчителя.

До вчителя: Коли ми запитували тебе про хлопчика, ти відповів, мовляв він втомився. Але ж вигляд у нього досить дивний. Він геть ослаб і валиться з ніг.

ВЧИТЕЛЬ Я бачу, що він виснажився. Треба перенести його через стрімчасту скелю.

ТРИ СТУДЕНТИ Гаразд, ми спробуємо.

Техніка виконання: три студенти намагаються перенести хлопчика через «скелястий гребінь». «Скелястий гребінь» учасники будують з настилів на підвищенні, тросів, стільців тощо таким чином, щоб, переносючи хворого учасника, студенти мали змогу лише самі перебратися через «гребінь».

ТРИ СТУДЕНТИ Ми не можемо його перенести, але й залишитися з ним теж не можемо. Щоб там не було, нам потрібно йти. Все місто чекає на ліки, які ми маємо принести. Нам дуже прикро, але якщо він не в змозі йти далі, ми мусимо покинути його тут, у горах.

ВЧИТЕЛЬ Мабуть, ваша правда. Я не можу перечити вам. Втім, я вважаю за правильне, що того, хто захворів, треба запитати, чи мусять інші вертатися через нього. Мені дуже шкода цього хлопчину. Я піду до нього і обережно повідомлю про все.

ТРИ СТУДЕНТИ Гаразд, іди.

Стають обличчям один до одного.

ТРИ СТУДЕНТИ, ВЕЛИКИЙ ХОР

Ми запитаємо його (вони запитали його), чи вимагатиме він,

Щоб через нього ми (вони) верталися назад.

Проте, навіть якщо він буде наполягати на цьому,

Ми не повернемося (вони не повернуться),

А залишимо (залишать) його та рушимо (рушать) далі.

ВЧИТЕЛЬ *спускається до хлопчика в кімнату 1:*

Послухай мене! Так як ти хворий і не можеш йти далі, ми мусимо залишити тебе. Але правильно було б запитати того, хто хворий, чи повинні інші вертатися через нього. І за традицією хворий має відповісти: ви не повинні вертатися.

ХЛОПЧИК Зрозуміло.

ВЧИТЕЛЬ Ти наполягаєш на поверненні?

ХЛОПЧИК Ви не можете вертатися!

ВЧИТЕЛЬ Отже, ти згоден з тим, що тебе покинуть?

ХЛОПЧИК Мені треба подумати. *Думає.* Так, я згоден.

ВЧИТЕЛЬ *кричить з кімнати 1 в кімнату 2:* Він відповів так, як потрібно.

ВЕЛИКИЙ ХОР І ТРИ СТУДЕНТИ *спускаються в кімнату 1:*

Він сказав «так». Можна йти далі.

Три студенти стоять на місці.

ВЧИТЕЛЬ

Нумо, в дорогу! Адже ви хотіли йти.

Три студенти стоять на місці.

ХЛОПЧИК Друзі! Благаю вас, не залишайте мене самого, краще скиньте у прірву. Я боюся сам-на-сам помирати тут.

ТРИ СТУДЕНТИ Ні, ми не можемо.

ХЛОПЧИК Ну ж бо, я наполягаю!

ВЧИТЕЛЬ

Ви вирішили йти далі і полишити його тут.

Як легко було визначити долю його,

Проте важко здійснити свій вирок!

Чи готові ви скинути хлопчика в урвище?

ТРИ СТУДЕНТИ Так.

Три студенти виносять хлопчика на поміст у кімнаті 2.

Поклади голову на наші руки

І розслабся.

Ми обережно понесемо тебе.

Три студенти стають за заднім краєм помосту, закриваючи хлопчика.

ХЛОПЧИК *не показуючись:*

Я знав, що у цьому поході

Можу пропасти,

І лише думка про матінку

Погнала мене в путь.

Візьміть же мій глечик,

Наберіть в нього ліків

Та, вернувшись додому,

Передайте їй.

ВЕЛИКИЙ ХОР

І взяли товариші глечик,

І прокляли злу долю

Та лихі заповіді життя,
І скинули хлопчика у прірву небуття.
Стоячи пліч-о-пліч
На краю безодні,
Заплющили очі та вергнули вниз його.
І нема нічиєї у тому провини.
І кинули грудки землі
Та каміння
Услід за ним.

ТОЙ, ЩО КАЖЕ «НІ»

1

ВЕЛИКИЙ ХОР

Важливо насамперед вчитися згоди.

Багато хто каже «так», але без згоди.

Багатьох і не питають, а дехто

Погоджується із хибним. Тому

Важливо насамперед вчигися згоди.

Вчитель у кімнаті 1, мати і хлопчик у кімнаті 2.

ВЧИТЕЛЬ Я вчитель і працюю в міській школі. Зараз я йду до одного свого учня, у якого помер батько. У нього не залишилось нікого, хто подбав би про нього, окрім матері. Я йду до них попрощатися, бо невдовзі вирушаю у гори. *Стукає у двері.* Можна увійти?

ХЛОПЧИК *переходить з кімнати 2 у кімнату 1:* Хто там? О, вчитель! Вчитель прийшов до нас!

ВЧИТЕЛЬ Ти довго не ходиш до школи. Що трапилося?

ХЛОПЧИК Моя мама захворіла.

ВЧИТЕЛЬ Твоя мама хвора? Я не знав. Будь ласка, скажи їй, що я прийшов.

ХЛОПЧИК *гукає до кімнати 2:* Мамо, до нас вчитель прийшов!

МАТИ *сидить на дерев'яному стільці у кімнаті 2:* Запроси його увійти.

ХЛОПЧИК Проходьте, будь-ласка.

Вчитель і хлопчик заходять у кімнату 2.

ВЧИТЕЛЬ Я давно у вас не був. Ваш син каже, що ви занедужали. Як ви себе почуваєте?

МАТИ Не турбуйтеся, пане вчителю! Мені вже краще.

ВЧИТЕЛЬ Дуже втішно це чути. Я прийшов, щоб попрощатися з вами: завтра я вирушаю у дослідницьку експедицію в гори. Кажуть, в місті по той бік гір живуть великі вчителі.

МАТИ Дослідницька експедиція? Авжеж, я чула, що там є великі лікарі. Але ж це дуже небезпечна подорож! Хіба ви хочете взяти з собою мого хлопчика?

ВЧИТЕЛЬ Аж ніяк. Ця подорож не для дітей.

МАТИ Гаразд. Сподіваюся на ваше швидке повернення.

ВЧИТЕЛЬ Авжеж. Ну, мені пора. Прощайте! *Виходить у кімнату 1.*

ХЛОПЧИК *йде за вчителем у кімнату 1:* Мені треба вам дещо сказати.

Мати підслуховує біля дверей.

ВЧИТЕЛЬ Слухаю тебе.

ХЛОПЧИК Я хочу піти з вами.

ВЧИТЕЛЬ

Я щойно казав твоїй матері,

Що це важка й

Небезпечна подорож. Ти не можеш

Піти з нами. Крім того,

Як ти покинеш свою хвору матір?

Залишайся вдома. Тобі

Не можна з нами.

ХЛОПЧИК

Саме тому, що мама занедужала,

Я хочу піти з вами.

Я повинен дістати ліки для неї

Та просити допомоги у лікарів, що живуть по той бік гір.

ВЧИТЕЛЬ А чи погодишся ти з усім, що трапиться з тобою в дорозі?

ХЛОПЧИК Так.

ВЧИТЕЛЬ Що ж, мені треба ще раз порадитися з твоєю мамою.

Йде назад до кімнати 2. Хлопчик підслуховує біля дверей.

ВЧИТЕЛЬ Це ще раз я. Ваш син хоче рушати з нами. Я сказав йому, що він не може залишити вас, бо ви хворі, і

що це буде важкий і небезпечний похід. Я попередив його, що йому не можна з нами. Проте він наполягає, бо хоче дістати ліки для вас.

МАТИ Я чула, що він казав, і не сумніваюся в тому, що він справді готовий здійснити цю небезпечну подорож. Зайди, синку!

Хлопчик заходить до кімнати 2.

З того дня,

Як нас покинув твій батько,

У мене немає нікого,

Окрім тебе.

Я ніколи не відпускала тебе

З очей моїх та думок

На довше, ніж на час, щоб

Приготувати тобі їжу,

Полагодити твій одяг

Та заробити нам на хліб.

ХЛОПЧИК Правду кажеш, мамо. Однак ніщо не змусить мене відмовитися від свого наміру.

ХЛОПЧИК, МАТИ, ВЧИТЕЛЬ

Я збираюся (він збирається) у небезпечну
путь,

Щоб добути ліки проти твоєї (моєї, її) хвороби

У місті по той бік гір.

ВЕЛИКИЙ ХОР

Вони побачили, що жодні заперечення

Не похитнуть його рішення.

Відтак сказали вчитель і мати в один голос:

ВЧИТЕЛЬ, МАТИ

Багато хто погоджується з хибним, але він

Не бажає коритися недузі.

Хворобу потрібно здолати!

ВЕЛИКИЙ ХОР

І мати сказала:

МАТИ

Втомилася я вмовляти тебе.

Якщо так має бути,

То йди з паном вчителем.

Але повертайся швидше назад.

2

ВЕЛИКИЙ ХОР

І вирушили подорожани

У гори.

А з ними вчитель

І хлопчик.

Труднощі походу виявилися не під силу хлопчикові.

Його серце перевтомилося

І рвалося додому.

У передсвітанкових сутінках коло підніжжя гори

Він більше не в змозі

Волочити свої змучені ноги.

У кімнату 1 заходять вчитель, три студенти, останнім хлопчик з глечиком.

ВЧИТЕЛЬ Ми швидко зійшли на гору. Ось і перша хатина.

Там ми трохи перепочинемо.

ТРИ СТУДЕНТИ Авжеж.

Сходять на поміст кімнати 2. Хлопчик затримує вчителя.

ХЛОПЧИК Я маю вам дещо сказати.

ВЧИТЕЛЬ Я слухаю тебе.

ХЛОПЧИК Мені зле. Я заслаб.

ВЧИТЕЛЬ Стривай! Хто зважився йти в таку дорогу, не повинен казати таке. Ти, мабуть, просто втомився, бо не звик підніматися у гори. Перепочинь трішки!

Ступає на поміст.

ТРИ СТУДЕНТИ Здається, хлопчик добряче натовився. Ану, запитаймо вчителя, як він?

ВЕЛИКИЙ ХОР Ну ж бо! Спитайте!

ТРИ СТУДЕНТИ *до вчителя*: Ми чули, що хлопчик змучився в дорозі. Що з ним? Ти непокоїшся через нього?

ВЧИТЕЛЬ Він почувається недобре, а зрештою все гаразд. Втомився хлопчина підніматися горою.

ТРИ СТУДЕНТИ Отже, причин для хвилювання немає?

Тривала пауза.

ТРИ СТУДЕНТИ *поміж собою*:

Ви чули? Вчитель сказав,

Мовляв хлопчик лише втомився з дороги.

Але виглядає він якось дивно.

Попереду у нас вузьке пасмо
гори,

І лише міцно тримаючись обома руками за скелю,

Можна його подолати.

Когось нести ми не подужаємо.

Доведеться нам за старим звичаєм

Скинути хлопчину у прірву.

Склавши руки в рупор, гукають до кімнати 1:

Ти захворів?

ХЛОПЧИК

Ні.

Ви ж бачите, я тримаюся на ногах.

Якби я знесилився, то сидів би.

Пауза. Хлопчик сідає.

ТРИ СТУДЕНТИ Давайте поговоримо з вчителем. Вчителю, коли ми запитували тебе про хлопчика, ти відповів, мовляв він втомився. Але ж вигляд у нього досить дивний. Він геть ослаб і валиться з ніг. Нам дуже прикро про це казати, але з давніх часів тут існує великий звичай: подорожнього, що не може йти далі, скидають у прірву.

ВЧИТЕЛЬ Що? Ви хочете скинути з гори це дитя?

ТРИ СТУДЕНТИ Так.

ВЧИТЕЛЬ Що ж, якщо того вимагає великий звичай, я не можу перечити вам. Втім, за традицією того, хто захворів, треба запитати, чи мусять інші вертатися через нього. Мені дуже шкода цього хлопчину. Я піду до нього і обережно розкажу про великий звичай.

ТРИ СТУДЕНТИ Гаразд, іди.

Стають обличчям один до одного.

ТРИ СТУДЕНТИ, ВЕЛИКИЙ ХОР

Ми запитаємо його (вони запитали його), чи
вимагатиме він,

Щоб через нього ми (вони) верталися назад.

Проте, навіть якщо він буде наполягати на цьому,

Ми не повернемося (вони не повернуться),

А скинемо (скинуть) його в урвище.

ВЧИТЕЛЬ *спускається до хлопчика в кімнату 1:*

Послухай мене! Здавна існує традиція: якщо подорожній занедужав, його скидають у прірву. Він мусить померти.

Але звичай велить запитати того, хто хворий, чи повинні інші вертатися через нього. І за традицією той, хто хворий, має відповісти: ви не повинні вертатися. Якби я був на твоєму місці, то не роздумуючи погодився б померти.

ХЛОПЧИК Зрозуміло.

ВЧИТЕЛЬ Отже, чи наполягаєш ти на поверненні чи погоджуєшся бути скинутим у безодню, як того вимагає великий звичай?

ХЛОПЧИК Думає. Ні, я не згоден.

ВЧИТЕЛЬ *кричить з кімнати 1 в кімнату 2:* Йдіть сюди!

Він відповів не так, як велить обряд.

ТРИ СТУДЕНТИ *спускаються в кімнату 1:* Він сказав «ні». *До хлопчика:* Чому ти відповів не так, як того вимагає звичай? Хто сказав «А», повинен сказати й «Б». Коли тебе запитували, чи погоджуєшся ти з усім, що трапиться з тобою у дорозі, ти відповів «так».

ХЛОПЧИК Моя відповідь була помилковою, але ж і ваше питання було невірним. Хто сказав «А», не повинен казати «Б». Він може збагнути, що «А» було хибним. Я бажав дістати для матінки ліки, але сам занедужав, тому це тепер неможливо. І я хочу негайно повернутися додому, зважаючи на обставини. А вас я прошу допомогти мені дістатися дому. Ваша наука може й зачекати. Якщо за горами і є якась правда, то тільки та, що каже вертатися у нинішньому становищі. Щодо великого звичаю, то я не бачу в ньому ні краплі здорового глузду. Нам потрібен новий великий звичай, який ми відразу повинні впровадити: у кожній новій ситуації мислити по-новому.

ТРИ СТУДЕНТИ до вчителя: Як нам бути? Хлопець правду говорить, хоч і не герой він.

ВЧИТЕЛЬ Вирішуйте самі. Але попереджаю, якщо ми повернемося, то не минемо глуму й кепкування.

ТРИ СТУДЕНТИ Хіба є у тому ганьба, що каже хлопчик?

ВЧИТЕЛЬ Аж ніяк.

ТРИ СТУДЕНТИ Тоді вертаємось назад! Ніяка наруга, ніякий сором не завадять нам вчинити розважливо. І ніякий великий звичай не стримає нас прийняти вірне рішення.

Поклади голову на наші руки

І розслабся.

Ми обережно понесемо тебе.

ВЕЛИКИЙ ХОР

І підхопили товариші товариша,

І запровадили новий звичай

Й нову заповідь,

І понесли хлопчика додому.

Пліч-о-пліч, бік у бік йшли вони

Всупереч ганьбі та глузуванню,

Відчайдушно дивлячись вперед.

ЗАХІД

Навчальна п'єса

У співпраці із Златаном Дудовим і Гансом Ейслером

ДІЙОВІ ОСОБИ

Чотири агітатори по черзі у ролі:
Молодого товариша,
Керівника партбюро,
Двох кулі,
Наглядача,
Двох текстильників,
Поліцейського,
Торговця.
Контрольний хор

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Вийдіть вперед! Ви справилися з завданням. У цій країні теж процвітає революція, сформовані лави борців за її ідеї. Ми підтримуємо вас.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Стривайте, ми повинні дещо повідомити. Доповідаємо про смерть одного з товаришів.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Хто його вбив?

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Ми. Ми його застрелили і кинули у вапняний кар'єр.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Що він накоїв? Чому ви його застрелили?

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Майже завжди він діяв правильно, декілька разів схибив, та наостанок зашкодив справі. Він хотів, як краще, а вчинив невірною. Ми чекаємо на ваш вирок.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Відтворіть і поясніть події, що сталися. Тоді отримаєте наш вердикт.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Ми погодимося з вашим рішенням.

1

Вчення класиків.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Ми – агітатори з Москви. Нашим завданням було проводити пропаганду у місті Мукден і підтримувати китайську партію на підприємствах. Ми прийшли у партбюро, що було останнє на кордоні, щоб попросити провідника. У приймальні нас зустрів молодий товариш, і ми розповіли йому про суть нашої місії. Ми відтворимо розмову з ним.

Стають троє навпроти одного. Один з чотирьох грає молодого товариша.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Я – секретар партійного бюро, останнього на кордоні. Я усім серцем відданий революції. Несправедливість, яку я бачив, переконала мене вступити до лав борців за правду. Людина людині повинна бути

другом, товаришем і братом. Я – за мир і вірю у людство. Я за ідеї комуністичної партії, що бореться проти експлуатації і невігластва, за створення безкласового суспільства.

ТРИ АГІТАТОРИ Ми приїхали з Москви.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ми чекали на вас.

ТРИ АГІТАТОРИ Справді? Чому?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ми не справляємося. Скрізь безладдя і бідність, мало хлібу та багато ворожнечі. Ми налаштовані войовничо, та мало хто з нас вміє читати. У нас мало техніки, і ніхто на ній не розуміється. Наші локомотиви вийшли з ладу. Ви привезли нам нові?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ А трактори?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Наші селяни ще й досі самі запрягаються у шлею та тягнуть старі дерев'яні плуги. У нас немає навіть знаряддя, чим обробляти землю. Чи привезли ви нам посівний матеріал?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ А хоча б боєприпаси, кулемети?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ми тут удвох захищаємо революцію. Певно, ви привезли нам лист з центрального комітету з конкретними завданнями?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так ви самі нам допомагатимете?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ми день і ніч працюємо, не покладаючи рук, б'ємося з нуждою та голодом, втілюємо у життя ідеї революції, а ви нічого нам не привезли?

ТРИ АГІТАТОРИ Так, ми нічого вам не привезли. Та через кордон у Мукден ми веземо китайським пролетаріям вчення класиків і пропагандистів – основи комунізму, щоб

невігласам відкрити очі на їх становище, пригнобленим прищепити класову свідомість, а тим, хто її має, передати досвід революції. А у вас ми хочемо взяти провідника й автомобіль.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Я не повинен був ставити таких запитань?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні, на гарне питання була ще краща відповідь. Ми бачимо, що до вас ставилися великі вимоги. Зараз від вас вимагається ще більше: хтось з вас двох повинен провести нас до Мукдену.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Я піду з вами. Хоч наша робота була заважка і для двох, та тепер мій товариш один справлятиметься з нею. Йдучи з вами, я пропагуватиму учення класиків комунізму і закликатиму до світової революції.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

ХВАЛА СРСР

Вже обговорює увесь світ
Нашу біду.

Та все ще тліє у наших

Понівечених серцях

Вогонь надії

Усіх пригноблених й безправних.

А знання научас

За зламаними дверима

Своїм виразним голосом гостей.

Двері – зламані,

Ми тепер на очах у всіх.

Ми ті, кого не зламав ні холод, ні голод,

Ми ті, хто невтомно опікується

Долею світу.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Так молодий товариш з прикордонної зупинки захопився нашою роботою, і ми пішли разом – чотири чоловіки і одна жінка – до керівника партбюро.

2 **Конспірація.**

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Але робота у Мукдені була нелегальною, тому, як тільки ми пересікли кордон, нам треба було дотримуватися конспірації. Наш молодий товариш розумів цю необхідність. Ми покажемо, як все було.

Один з агітаторів виступає у ролі керівника партбюро.

КЕРІВНИК ПАРТБЮРО Я – керівник останнього на кордоні партійного бюро. Я згоден з тим, що один товариш нашої організації піде разом з агітаторами. Та на фабриках Мукдену панують бунтівничі настрої, і погляди усього світу спрямовані зараз на це місто. Я чув, що вже стоять на ріках канонерки готові до бою і бронепоезди на залізничних насипах. Вони лиш очікують, поки хто з нас наблизиться до китайських хиж, щоб одразу напасти на нас. Отож, я розпорядився, щоб наші люди перейшли кордон під виглядом китайців. *До агітаторів:* Вас не повинні впізнати.

ДВА АГІТАТОРИ Нас не впізнають.

КЕРІВНИК ПАРТБЮРО Якщо хтось отримає поранення, його не повинні знайти.

ДВА АГІТАТОРИ Його не знайдуть.

КЕРІВНИК ПАРТБЮРО Отже, ви готові йти на смерть і, якщо доведеться, сховати мертвих?

ДВА АГІТАТОРИ Так.

КЕРІВНИК ПАРТБЮРО Тоді віднині ви – більше не ви. Ти – не Карл Шміт з Берліна, ти – більше не Анна К'ерск з

Казані, а ти – не Петро Савич з Москви. Усі ви тепер без імен і матерів, чисті листи, на яких революція писатиме завдання для вас.

ДВА АГІТАТОРИ Так.

КЕРІВНИК ПАРТБЮРО *дає їм маски. Агітатори одягають їх:* Отже, з цієї хвилини і, мабуть, до загибелі ви тепер невідомі робітники, борці – китайці, народжені китайськими матерями, жовтої шкіри, і говорите ви у сні й у гарячці китайською.

ДВА АГІТАТОРИ Так.

КЕРІВНИК ПАРТБЮРО Отримаємо перемогу з пролетаріатом усіх країн на шляху до комунізму! Скажемо «так» світовій революції!

ДВА АГІТАТОРИ Так. І молодий товариш сказав «так». Він теж відрікся від свого обличчя й імені.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Хто бореться за комунізм, той мусить боротися і не боротися; говорити правду і не говорити; прислужуватися і не коритися; тримати слово і бути дворушником; наражатися на небезпеку і уникати ризику; бути помітним і мінятися до невпізнання. Хто бореться за комунізм, з усіх чеснот лиш одну має: те, що він бореться за комунізм.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Отже, ми пішли до Мукдену під виглядом китайців: чотири чоловіки й одна жінка.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Проводити пропагандистську роботу і підтримувати китайських пролетарів, залучаючи їх до вчення класиків і пропагандистів, до основ комунізму; невігласам – відкрити очі на їх становище, у пригноблених – формувати класову свідомість, а тих, хто її має – закликати до звернення революції.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

ХВАЛА НЕЛЕГАЛЬНІЙ РОБОТІ

Як добре
Брати участь у класовій боротьбі!
Вогнем і пристрастю закликати маси
до революції,
Топтати гнобителів, звільняти
пригноблених, –
Важка, та така необхідна ця кропітка робота день у день
Таємно і вперто
Перед дулом гвинтівок капіталістів
Плести партійну мережу:
Говорити, але
Ховати промовця.
Перемагати, але
Тримати переможця в таємниці.
Помирати, але
Укривати смерть.
Що не зробимо ми для слави, та хто
Працюватиме задля мовчання й невідомості?
У тісних розвалених хатинках
Живе Велич,
За свій бідний, злиденний стіл
Робітник садовить Славу.
І Слава марно розпитує:
«Хто ж здійснив ці великі подвиги?».
Так вийдіть же
На мить одну,
Славні незнайомці з прихованими обличчями!
Ми хочемо сказати вам:
Дякуємо щиро!

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ У Мукдені ми допомагали
китайським товаришам і займалися пропагандою серед
робітників. У нас не було хліба для нужденних, проте ми

давали знання невігласам. Ми говорили про першопричину злиднів. Ні, ми не викорінили злидні, проте дбали про усунення їхніх причин.

3

Камінь.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Спершу ми пішли у нижнє місто і побачили, як кулі тягнуть канатом баржу. Коли один з них посковзнувся, бо земля була слизькою, наглядач ударив його. Тоді ми сказали молодому товаришу: «Йди слідом за ними і пропагуй наші ідеї. Скажи їм, що ти бачив у Тяньцзіні чоботи для човнярів з дерев'яними пластинками на підошвах, щоб вони не ковзали. Переконай їх, що їм теж треба вимагати таке взуття. Та не проймайся співчуттям! Ти згоден?» Він погодився, швидко пішов до них і одразу перейнявся жалощами. Ось, як це було.

Два агітатори виступають у ролі кулі, прив'язавши до кілка канат і накинувши канат на плечі. Третій агітатор зображує молодого товариша, четвертий – наглядача.

НАГЛЯДАЧ Я наглядач і повинен до вечора привезти рис у Мукден.

ДВА КУЛІ Ми кулі і тягнемо човен з рисом вверх по річці.

ПІСНЯ ЧОВНЯРІВ

У місто по річці вверх
Лежить наш шлях.
Туди за жменю рису
Тягнемо ми вантаж.
Наш човен повен рису –
Який же він важкий!
Нам треба вгору –
Ріка ж тече униз.

Здається, ми ніколи
Не довеземо рис.
Тягніть хутчіш!
Пани набити пельку хочуть!
Тягніть воднораз!
Не підштовхніть сусіда!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Як чудово співають ці люди,
прикриваючи піснею свій біль і муку! Як моторошно її
чути! Аж душа холодне!
НАГЛЯДАЧ Тягніть хутчіш!

ОДИН КУЛІ
Вже скоро ніч. Тісна нічліжка,
Що й курці стати ніде,
Ціна їй – жменя рису.
А ми тупцюємо на місці
І не просунулись ні на крок,
Бо берег слизький надто.
Тягніть хутчіш!
Пани набити пельку хочуть!
Тягніть воднораз!
Не підштовхніть сусіда!

ОДИН КУЛІ *посковзнувшись, падає*: Не можу більше йти.
КУЛІ *зупиняються. Наглядач б'є їх батогом, поки кулі, що*
впав, не підвівся:
Канат, що в плечі до крові врізається,
Тягнули ще наші діди.
І батіг наглядача
Чотири покоління перішив,
Що були до нас.
І ми не останні.
Тягніть хутчіш!

Пани набити пельку хочуть!
Тягніть воднораз!
Не підштовхніть сусіда!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Не можна без жалю дивитися на це! Мороз іде спиною! *До наглядача:* Ти не бачиш, що ґрунт дуже слизький?

НАГЛЯДАЧ Що ґрунт?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Дуже слизький!

НАГЛЯДАЧ Он як? Ти хочеш сказати, що, якщо берег слизький, то по ньому не можна тягнути рис?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Саме так.

НАГЛЯДАЧ І ти гадаєш, що Мукдену не потрібен рис?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Якщо люди падають повсякчас, вони не зможуть дотягти баржу.

НАГЛЯДАЧ Що ж мені тоді для кожного прокласти дорогу камінням до Мукдену?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Я не знаю, що ти маєш робити, натомість, що їм робити, я скажу. Вони повинні захистити себе. Не вірте! Що не виходило протягом двох тисяч років, то не вийде ніколи. У Тяньцзіні я бачив чоботи для човнярів з дерев'яними пластинками на підошвах, щоб не ковзати. Ті човнярі домоглися їх через колективний страйк. Вимагайте і ви для себе таке взуття!

КУЛІ Власне, без таких чобіт ми не зможемо йти далі.

НАГЛЯДАЧ Але рис повинен сьогодні ввечері бути у місті!

Лупцює їх батогом, вони далі тягнуть баржу.

КУЛІ

Батьки наші протягли баржу від гирла
річки

Трохи далі. Діти наші
Дійдуть до джерела. А ми

Зупинимось посередині.
Тягніть хутчіш!
Пани набити пельку хочуть!
Тягніть воднораз!
Не підштовхніть сусіда!

Кулі знову втрачає рівновагу.

КУЛІ Допоможіть!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *до наглядача*: Ти що нелюд? Ось я беру камінь і кладу його у мул – до кулі – тепер ступай!

НАГЛЯДАЧ Оце правильно! Нащо вам чоботи з Тяньцзіні? Я краще вам дозволю, щоб ваш жалісливий товариш біг поряд з камінцем і підкладав вам щоразу, коли ви падатимете.

КУЛІ

У баржі – рис. Селянин, що

Зібрав його, отримав

Пригорщу монет, ми

Матимемо ще менше. Віл

Коштує чимало. А нас – багато.

Один з кулі посковзнувся. Молодий товариш кладе йому під ноги каміння. Кулі знову підводиться.

Тягніть хутчіш!

Пани набити пельку хочуть!

Тягніть воднораз!

Не підштовхніть сусіда!

Коли рис доставимо у місто,

І дітлахи спитають, хто

Притяг баржу важку?

Їм відповідь на це:

Притягли.

Один з кулі посковзнувся. Молодий товариш кладе йому під ноги каміння. Кулі знову підводиться.

Тягніть хутчіш!

Пани набити пельку хочуть!

Тягніть воднораз!

Не підштовхніть сусіда!

Врожай з низів йде на стіл

До їдців з верхів. А ті,

Хто віз його, не їли

Ані крихти.

Один з кулі посковзнувся. Молодий товариш кладе йому під ноги каміння. Кулі знову підводиться.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Я більше не можу. Ви повинні домогтися іншого взуття.

КУЛІ Ну і бовдур же він!

НАГЛЯДАЧ Ні, він з тих, хто підбурює народ. Гей, тримайте його!

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ І його одразу схопили. Два дні його переслідували. Коли він натрапив на нас у Мукдені, цілий тиждень полювали і на нас. Ми не могли більше з'являтися у нижній частині міста.

ДИСКУСІЯ

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Але ж хіба це погано підтримувати
слабкого?

Допомагати експлуатованому, коли він день у день
страждає

Від тяжкої праці й поневірянь?

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ У тім-то й річ, що він і йому не допоміг, і нам завадив проводити пропаганду у нижньому місті.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Так-так, зрозуміло.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Молодий товарищ визнав, що керувався не ' розумом, а почуттями. Але ми його підбадьорили і нагадали слова товариша Леніна:

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Розумний не той, хто не робить помилок.

Розумний той, хто вміє легко і швидко їх виправляти.

4

Мала кривда і велика кривда.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Ми заснували перші партійні осередки на підприємствах і підготували перших партійних діячів, обладнали партійну школу, у якій таємно виготовлялася заборонена література. Наша пропаганда набула впливу на текстильних фабриках, і коли там знизили заробітну плату, частина робітників почала страйкувати. Проте страйк був під загрозою зриву, оскільки інша частина робітників продовжувала працювати. Ми сказали молодому товаришу: «Стій біля входу на фабрику і розповсюджуй листівки». Він погодився. Ось, як це було.

ТРИ АГІТАТОРИ З першим дорученням у тебе вийшов промах.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так.

ТРИ АГІТАТОРИ Сподіваємося, ти дістав з цього науку?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так.

ТРИ АГІТАТОРИ З листівками справишся краще?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Авжеж.

ТРИ АГІТАТОРИ Ми покажемо, як він роздавав листівки.

Два агітатори грають роль текстильників, а третій – поліцейського.

ДВА ТЕКСТИЛЬНИКИ Ми робітники на текстильній фабриці.

ПОЛЩЕЙСЬКИЙ

Я поліцейський і заробляю на хліб тим, що придушую бунтарство на фабриці.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Виходь, товаришу! Постав на кін

Свій мізерний заробіток,

Свою убогу халупчину, в яку періщить дощ,

І своє робоче місце, якого завтра не буде.

Вперед, товаришу! На боротьбу!

Не можна зволікати!

Допоможи собі сам, і тим самим ти допоможеш нам!

Єднайся з нами! Будь солідарний з нами!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ

Товаришу, покинь усе, що маєш!

Твоє майно – ніщо.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Виходь, товаришу! Ставай до зброї

І вимагай свою платню!

Тобі нема чого втрачати,

Гвинтівки поліцейських тебе не залякають!

Вперед, товаришу! На боротьбу!

Не можна зволікати!

Допоможи собі сам, і тим самим ти допоможеш нам!

Єднайся з нами! Будь солідарний з нами!

ДВА ТЕКСТИЛЬНИКИ Ми вдосвіта йдемо на виробництво. Нашу зарплатню знизили, та ми не знаємо, що робити, і працюємо далі.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *протягає одному з них листівку.* Інший *стоїть осторонь*: Прочитай це і передай далі. Коли прочитаєш, знатимеш, що робити.

Перший текстильник бере листівку і йде далі.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ *відбирає листівку у текстильника*: Хто тобі це дав?

ПЕРШИЙ ТЕКСТИЛЬНИК Не знаю, хтось всунув це мені на ходу.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ *підступає до другого текстильника*: Це ти дав йому листівку! Поліція розшукує тих, хто розповсюджує такого роду прокламацію.

ДРУГИЙ ТЕКСТИЛЬНИК Я нікому нічого не давав!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Хіба учить людей їхнім правам злочин?

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ Ваше просвітництво веде до жахливих наслідків. Якщо ціла фабрика перейметься вашими бунтарськими ідеями, вона повстане проти свого власника. Ця маленька листівка небезпечніша за десяток гармат.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ І про що у ній йдеться?

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ Не знаю. *До другого текстильника*: Про що у ній йдеться?

ДРУГИЙ ТЕКСТИЛЬНИК Я не знаю ні про які листівки. Я не роздавав їх.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так, він цього не робив.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ *до молодого товариша*: Це ти всунув йому листівку?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ні.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ *до другого текстильника*: Тоді це зробив ти!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *до першого текстильника*: Що з ним буде?

ПЕРШИЙ ТЕКСТИЛЬНИК Він може потрапити до в'язниці.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *до поліцейського*: Чому ти хочеш його заарештувати? Хіба ти не такий самий пролетарій, як ми?

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ *до другого текстильника*: За мною. *Б'є його по голові*.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *заступається за текстильника*: Це не він.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ Тоді це ти!

ДРУГИЙ ТЕКСТИЛЬНИК Ні, це не він.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ Отже, ви обидва!

ПЕРШИЙ ТЕКСТИЛЬНИК Тікай, друже! У тебе повна кишенька листівок!

Поліцейський повалив другого текстильника.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *показує на поліцейського, до першого текстильника*: Він убив невинного! Ти свідок!

ПЕРШИЙ ТЕКСТИЛЬНИК *нападає на поліцейського*: Ах ти ж собака! Шкура продажна!

Поліцейський виймає револьвер.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *кричить*: Рятуйте! Рятуйте, товариші! Невинних вбивають!

Молодий товариш хапає ззаду поліцейського за шию, перший робітник викручує йому руку за спину. Лунає постріл. Чоловіки б'ють поліцейського і відбирають у нього зброю.

ДРУГИЙ ТЕКСТИЛЬНИК *підводиться, до першого*: Ну от, ми побили поліцейського і не зможемо більше з'являтися на фабриці. *До молодого товариша*: І все через тебе!

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ І тоді, замість того, щоб розповсюджувати агітаційні листівки, він змушений був переховуватися, тому що поліція посилила свою пильність.

ДИСКУСІЯ

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Але ж хіба це погано повставати проти кривди?

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ У тім-то й річ, що він протистояв малій кривді, та його протистояння призвело до великої кривди – зриву страйку.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Так, ваша правда.

5

Власне, що таке людина?

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Ми день при дні вели боротьбу зі старими формаціями, безнадією і поневоленням. Ми вчили простих робітників домагатися не лише вищої оплати праці, а й виборювати собі владу. Ми показували їм, як користуватися зброєю і влаштовувати демонстрації. Відтак до нас дійшли чутки, що купці розсварилися через мито з англійцями, які мали у місті владу. Ми вирішили скористатися чварами у правлячих колах в інтересах пролетаріату і послали молодого товариша з листом до найбагатшого купця. Текст листа закликав: «Зброю в руки кулі!» Молодому товаришу ми сказали: «Зроби все, аби отримати зброю». Та коли його запросили до столу, він не змовчав. Ось, як це було.

Один агітатор грає торговця.

ТОРГОВЕЦЬ Я – торговець. Зараз я очікую листа від спілки кулі про спільну акцію проти англійців.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ось лист від спілки кулі.

ТОРГОВЕЦЬ Запрошую тебе до свого столу.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Для мене велика честь обідати з вами.

ТОРГОВЕЦЬ Поки подаються страви, я хотів би поділитися з тобою своїми міркуваннями щодо кулі. Прошу сідати.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Мені буде дуже цікаво почути вашу думку.

ТОРГОВЕЦЬ Як ти вважаєш, чому я отримую все дешевше, ніж інші? І чому кулі працює на мене майже задарма?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Не знаю.

ТОРГОВЕЦЬ Тому що я розумний чоловік. Ви теж розумні, бо вмієте заробляти на кулі.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Авжеж. Отже, ви збираєтеся озброїти кулі для боротьби з англійцями?

ТОРГОВЕЦЬ Можливо, можливо. Я знаю, як поводитися з кулі. Треба йому дати рівно стільки рису, щоб він не помер, інакше він не працюватиме на мене. Вірно?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так, вірно.

ТОРГОВЕЦЬ А я кажу, що ні. Оскільки кулі дешевші за рис, я можу собі купити нового кулі. Розумно?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так, розумно. Коли ви збираєтеся відправити зброю у нижнє місто?

ТОРГОВЕЦЬ Скоро, скоро. Кулі вантажать мою шкіру, а потім йдуть купляти мій рис.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так.

ТОРГОВЕЦЬ Як ти думаєш, я багато плачу їм за роботу?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ні, але ваш рис дорогий, і тому робота має бути гарною. Та тільки рис ваш поганий.

ТОРГОВЕЦЬ Ви розумні люди.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так коли ви озброїте кулі?

ТОРГОВЕЦЬ Ось пообідаємо з тобою і підемо у зброярню.

А зараз я тобі заспіваю свою пісню.

СОНГ ПРО ТОВАР

Внизу по річці вирощують рис.

У верхніх провінціях чекають на рис.

Якщо затримати рис у складах,
То дорожчим стане він.
Ті, що тягнуть баржу з рисом, мають за це
дрібку рису,
А для мене рис стає дешевшим.
Власне, що таке рис?
 Чи знаю я, що таке рис?
 Та хто його знає!
 Я не знаю, що таке рис,
 Та я знаю його ціну.

Настала зима, людям треба
вдягнутися.
І бавовну вони купувать поспішають,
А мені її зі складу виймати час.
Прийде холоднеча – стане одяг
дорожчим.
Бавовнопрядильні заробляють чимало.
І бавовни у нас забагато.
Власне, що таке бавовна?
 Чи знаю я, що таке бавовна?
 Та хто її знає!
 Я не знаю, що таке бавовна,
 Та я знаю її ціну.

Людині потрібна їжа,
Тому й вона дорога.
Щоб мати що їсти, людині потрібні
люди.
Кухарі роблять їжу дешевшою, а
Голодні роти – дорогою.
І, взагалі, є мало людей.
Власне, що таке людина?
 Чи знаю я, що таке людина?

Та хто її знає!
Я не знаю, що таке людина,
Та я знаю її ціну.

До молодого товариша: А ось і мій найкращий рис.
МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *встає:* Я не їстиму з вами.
ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Так він сказав, і ніякі жарти, ніякі
погрози не змусили його сісти за стіл з тим, кого він
зневажав. Отож, торговець прогнав його, і кулі не
отримали зброю.

ДИСКУСІЯ

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР Але ж хіба це погано ставити честь
понад усе?
ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Так.
КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

ЗМІНИ СВІТ: ЙОМУ ПОТРІБНІ ЗМІНИ

З ким праведний не сяде за стіл один,
Заради правди і добра?
Які ліки достобіса гіркі
Для хворого, що вмирає?
На яку підлість ти не підеш,
Аби викорінити підлість?
Якщо світ змінити ти хочеш,
Чим згидуєш ти? Що принизить гідність твою?
Ким би не був ти,
Опустися у бруд,
Обійми ката, та
Зміни світ: йому потрібні зміни!

Розповідайте далі!

Тепер ми слухатимемо вас не як
Судді. А вже
Як учні.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Лише вийшовши за поріг, молодий товариш усвідомив свою помилку. Він запропонував нам вирішити його долю: відсилати його назад через кордон чи ні. Хоча ми добре знали про його слабкості і вади, та він нам був потрібен, тому що у нього було багато прихильників серед безробітних і він, справді, дуже допоміг нам у дні, коли ми перед дулом гвинтівок капіталістів створювали партійну мережу.

6

Викриття.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ На цьому тижні особливо посилилися переслідування. У нас лишилася лише одна підпільна кімната зі складальною машиною та листівками. Та одного ранку по місту покотилися звістки про масові заворушення голодних робітників. У нижньому місті теж піднялася буча й колотнеча. Ввечері третього дня біля дверей нашого притулку, нехтуючи небезпекою, з'явився молодий товариш. Перед будинком під дощем стояли мішки. Ми відтворимо нашу розмову.

ТРИ АГІТАТОРИ Що це за мішки?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Це наші агітаційні листівки.

ТРИ АГІТАТОРИ І куди ти з ними?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ У мене для вас повідомлення: серед безробітних панує масове збудження. Новий лідер безробітних з верхньої частини міста прибув сьогодні до нас і переконав мене виступити з рішучою акцією. Ми повинні розповсюджувати листівки і захопити міську раду – і це буде нашим сигналом до початку повстання. Він

точно знає, що міська рада не охороняється, і тому для її окупації не потрібно багато людей. А коли вона опиниться у наших руках, народ побачить, що влада безсила. Я вірю в нього. Він каже, що повстання треба починати вже сьогодні вночі.

ТРИ АГІТАТОРИ Які є підстави для повстання?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Куди не глянь – кругом злидні та скрута. У місті зростає обурення.

ТРИ АГІТАТОРИ Сліпий народ почав прозрівати.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Безробітні засвоїли нашу науку.

ТРИ АГІТАТОРИ Пригноблені навчилися класовій свідомості.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Новий лідер безробітних – щирий соціаліст. Розмах його революційних прагнень не знає меж, а сила його полум'яного слова – колосальна.

ПЕРШИЙ АГІТАТОР У нього є шрам під правим вухом?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так! Ви його знаєте?

ПЕРШИЙ АГІТАТОР Авжеж, знаємо. Він – агент купців.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Це брехня!

ТРИ АГІТАТОРИ По дорозі сюди ми бачили солдатів, озброєних гарматами. Вони рухалися у напрямку міськради. Знай же, міська рада – це пастка, а твій новий лідер безробітних – справжнісінький провокатор.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ні! Він – безробітний

і усім серцем належить безробітним.

Нужденні не можуть більше терпіти

і я

Не можу більше чекати!

Вже вкрай багато жебраків!

ТРИ АГІТАТОРИ Та борців серед них поки небагато.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Страждання їхні безмежні.

ТРИ АГІТАТОРИ Страждати – це ще не все.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ви знаєте: нещастя не з'являється ні з сього ні з того, як проказа на тілі, і бідність не падає на

голову з доброго дива, як черепиця з даху. Нещастя й бідність — людських рук справа. Скрута й нестаток були свідомо для них приготовлені, а їхній відчай, їхнє горе подавалися їм, як страва до столу. Ви знаєте все це.

ТРИ АГІТАТОРИ А ви знаєте, скільки полків має уряд?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ні.

ТРИ АГІТАТОРИ Надто мало ви знаєте. А де ваша зброя?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *показує руки*: Ми будемо боротися зубами й кігтями.

ТРИ АГІТАТОРИ Цього не досить. Ти бачиш лише злидні безробітних, а скрутою робочого класу не переймаєшся. Ти бачиш тільки місто, а не селян у низовині. Ти дивишся на солдат лише як на пригноблювачів, а не як на нужденних пригноблювачів. Отож, іди до безробітних! Зірви маску з агента торговців! Викрий його та його провокацію взяти штурмом міськраду! Переконай безробітних сьогодні ввечері взяти участь у демонстрації робітників підприємств! А ми спробуємо переконати незадоволених солдат, що оточили міськраду, щоб вони так само виступили з вами на демонстрацію.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Я налаштовував безробітних проти солдат, нагадуючи, скільки разів вони у них стріляли. Так що, тепер мені закликати їх влаштовувати демонстрацію разом з убивцями?

ТРИ АГІТАТОРИ Так, солдати повинні збагнути, що стріляли у таких самих неімущих роботяг, як самі. Пригадай пораду товариша Леніна: не вбачайте у кожному середняку класового ворога, а об'єднайте їх з селянською біднотою для спільної боротьби.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ А що класики кажуть на те, що злиденність мусить чекати?

ТРИ АГІТАТОРИ Вони нас учать методам боротьби із злиденністю у повному об'єму, в усіх її проявах.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Отже, класики не поділяють думки про те, що нужденним треба одразу і негайно допомогти?

ТРИ АГІТАТОРИ Ні.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Тоді ваші класики – непотріб, і я зрікаюся їхніх переконань. Бо людина – жива людина! – скиглить від злиднів, волає на поміч, і її горе руйнує усі теорії їхнього вчення! І я піднімаюся на боротьбу – зараз і негайно! Тому що я скиглю від злиднів, і сила моєї ненависті руйнує усі теорії вчення ваших класиків!

Шматує агітаційні листівки.

ТРИ АГІТАТОРИ

Облиш їх! Вони нам потрібні,

Усі до однієї. Зрозумій!

Твоя наспіх зроблена революція
сьогодні вибухне,

Та завтра її приборкають.

А наша революція почнеться завтра,

Переможе і змінить світ.

Твоя революція скінчиться, коли зупинишся ти.

Коли ж ти зупинишся,

Наша революція йтиме далі.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Послухайте! Усім своїм єством я відчуваю, що нужда не може більше чекати. Я не слухатиму ваших настанов. Сьогодні вночі безробітні на чолі зі мною захоплять міську раду.

ТРИ АГІТАТОРИ Ми знаємо, що міськрада оточена військами. Але навіть якби вона була без охорони, що нам дасть її захоплення, коли вокзали, телеграфи і казарми в руках уряду? Ти нас не переконав. Іди до безробітних і умов їх відмовитися від свого наміру. Ми закликаємо тебе від імені партії.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ

Але що таке партія? Хто вона?

Та, що сидить у бюро з телефонами?

Має приховані думки й потаємні
наміри?

Хто вона?

ТРИ АГІТАТОРИ

Вона – це ми.

Це ти і я і ви – ми усі.

Вона живе в твоєму тілі.

Твої думки – її думки.

Там, де мій дім, – її оселя, а там, де напад
здійсниться на тебе, – боротиметься теж вона.

Вкажи нам шлях, яким іти нам варто, і
ми

Попрямуємо разом з тобою, проте

Не обирай без нас вірного напрямку,

Без нас він стане

Хибним.

Не відділяйся від нас!

Ми можемо помилятися, а ти будеш правий,
отож,

Не відділяйся від нас!

Хто б заперечував: звісно,

Короткий шлях кращий, ніж непомірно довгий,

Але, якщо хтось його знає і не показує нам,
яке пуття нам з його мудрості?

Будь мудрим і будь разом з нами!

Не відділяйся від нас!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Якщо правда на моєму боці, я не
відступлю. Усім своїм єством я відчую, що нужда не
може більше чекати.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

ХВАЛА ПАРТІЇ

Дехто дивиться на світ двома очима,
Партія – тисячоока.
Дехто бачить лише своє місто –
Партія обводить поглядом сім держав.
У кожного свій час –
У партії його багато.
Кого завгодно можна знищити –
Партію – ніколи.
Вона – головний загін пролетарів
І веде їх на боротьбу.
В її руках зброя – це вчення класиків,
створене
Самим життям.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ваші слова більше нічого не варті.
У переддень боротьби я відхиляю все, у що вірив ще вчора,
і діятиму в інтересах людини. Настав час рішучого бою, і я
очолюватиму його. Моє серце б'ється за революцію. Її час
уже пробив.

ТРИ АГІТАТОРИ Замовкни!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Скрізь нужда та утиски. Виборемо
свободу!

ТРИ АГІТАТОРИ Замовкни! Ти видаєш нас!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Не мовчатиму я! Буду різати
правду-матку!

ТРИ АГІТАТОРИ Правду чи неправду – своїми словами ти
викриваєш нас. Ми пропали! Замовкни!

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ

Задосить споглядав я,

І не мовчатиму більше.

Яке пуття в мовчанні?

Не відаючи, що друзі у них є,

Хіба піднімуться вони на боротьбу?

Я вийду і покажу їм себе,
Який я є, і розповім про все.
Зриваючи маску з обличчя, вигукує:
Ми тут, щоб допомогти вам!
Ми з Москви!
Шматує маску.
ЧОТИРИ АГІТАТОРИ
Ми бачили у сутінках
Його неприкрите обличчя:
Людяне, щире й нелукаве. Він скинув
Свою маску. А з хатин
Лунали крики й галас роботяг: «Хто
Спати не дає змореним трудівникам?»
Відчинилося вікно, і голос
проревів:
«Це чужинці! Женіть геть провокаторів!»
Так нас було викрито.
Ми чули вже, як гармати
гриміли
У центрі міста, і невігласи
мовили:
«Зараз або ніколи!», і неозброєні
кричали:
«Виходьте всі з будинків!».
А він все ще горланив
На всю вулицю.
Тоді ми повалили його на землю,
Взяли собі на плечі
І похапцем покинули місто.

7

Втеча.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Ви втекли з міста?
Щойно там піднялася буча і неспокій,
Проводирі ретирувалися!
Оце так захід!
ЧОТИРИ АГІТАТОРИ
Стривайте!
Легко бути непогрішним героєм
Удалині від пострілів,
Коли часу у тебе місяць про запас.
А у нас
Було п'ять хвилин і
Дула гвинтівок за спиною.

Ми втікали, а за нами гналися. Ось ми дісталися вапняного кар'єру біля воріт міста. Наш молодий товариш, прийшовши до тями, почув грім гармат, що лунав з будинку міської ради, і, нарешті, збагнув, що він накоїв. У розпачі він сказав: «Кінець нашій справі». Ми заперечили: «Ще не все втрачено». Та він викрив себе і не зможе врятуватися. Вже стоять на ріках канонерки готові до бою і бронепоїзди на залізничних насипах. Вони лиш очікують, поки хто з нас вистромить носа, щоб одразу схопити нас. Отож, його не повинні були знайти. Він мав щезнути.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Що б з нами не було, де б ми не були
Ми живемо думкою одною: знищити експлуататорів!
І гармат вибухи лунають.

Де б голодний і голий
Не стогнав і не відбивався,
Його розпинателі горланять:
Ми заплатили йому,
Щоб він стогнав і відбивався.

На нашому чолі написано:
Ми – вороги експлуатації.
У наших паспортах стоїть: вони –
Брати усіх пригноблених!

Тих, хто допомагає зневіреним,
Називають покидьками суспільства.
Ми – покидьки суспільства,
Нас не повинні знайти!

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР
Ваше рішення!

8
Захід.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ
Ми вирішили:
Він мусить зникнути, канути у небуття,
Бо на нас чекала робота.
Ми не могли його взяти з собою і не могли
покинути.
Отже, ми мусили його застрелити і
скинути у вапняний кар'єр,
Де вапняк роз'їсть його дощенту.
КОНТРОЛЬНИЙ ХОР
Іншого виходу не було?
ЧОТИРИ АГІТАТОРИ
За браком часу ми не знайшли іншого
виходу.
Як звір допомагає звіру,
Ми усім серцем бажали допомогти тому,
Хто разом з нами діло праве боронив.

Вже відчуваючи подих своїх гонителів,
Ми п'ять хвилин, що в нас були, гарячкувато шукали
Кращий варіант.

Так ви тепер думаєте,
Як було б краще.

Пауза.

Отже, ми вирішили: зараз
Відтяти ногу від свого тіла.

Як жажливо убивати!

Та що вдієш?

Ми б і свого життя не пошкодували,
якби треба було.

Кожен, хто живе на світі, знає:

Тільки силою можна змінити

Цей убивчий світ.

Ще нам не щастило

Не вбивати. Лише

Наполегливим і впертим бажанням змінити світ
ми мотивували

Наш вчинок.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

Ну ж бо, розповідайте далі!

Ми цілком згодні з вашим рішенням.

Нелегко було вам вчинити правильно.

Та не ви ухвалили йому вирок, а саме

Життя.

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ Ось наша остання розмова.

ПЕРШИЙ АГІТАТОР Ми хотіли запитати його, чи він
згоден, адже він був мужнім борцем.

ДРУГИЙ АГІТАТОР Але навіть, якби він не дав згоди, він
мусив зникнути, канути у небуття.

ПЕРШИЙ АГІТАТОР до молодого товариша: Якщо тебе
схоплять, тебе розстріляють. І якщо тебе впізнають, це
буде крах для нашої справи. Отож, ми змушені тебе

застрелити і кинути у яму-вапнярку – там твоє тіло роз’їсть вапняк, і від тебе нічого не залишиться. Та все ж ми запитуємо тебе: можливо, ти знаєш інший вихід?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Ні.

ТРИ АГІТАТОРИ Значить, ти згоден? *Пауза.*

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Так. Я розумію, що завжди все робив не так.

ТРИ АГІТАТОРИ Не завжди.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Я так хотів допомогти, та тільки шкодив.

ТРИ АГІТАТОРИ Не тільки.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Але тепер було б краще, щоб мене не було.

ТРИ АГІТАТОРИ Так. Хочеш зробити це сам?

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ Допоможіть мені.

ТРИ АГІТАТОРИ

Поклади голову на наші руки,

Заплющ очі.

МОЛОДИЙ ТОВАРИШ *не показуючись:*

Він сказав лиш: Отримаємо перемогу

З пролетаріатом усіх країн

На шляху до комунізму!

Скажемо «так» світовій революції!

ЧОТИРИ АГІТАТОРИ

І ми застрелили його.

І скинули у вапняне урвище.

І коли вапно поглинуло його,

Ми повернулися до своєї роботи.

КОНТРОЛЬНИЙ ХОР

І ви славно її виконали.

Ви поширювали

Вчення класиків –

Ази комунізму,
Невігласам відкрили очі на їхнє становище,
Свідомість пригноблених піднімали
до рівня класової,
А класову свідомість націлювали
на звернення революції.
І революція впевнено крокує там.
І згуртували свої лави
борці,
З якими ми солідарні.

Ваша доповідь довела нам, як
Важливо змінити наш світ:
Гнів на терпимість, обурення на знання,
Нерозсудливий напад на ретельну обдуманість,
Покірне терпіння на затяту наполегливість,
Розуміння часткового на розуміння
цілого:
Лише навчені життям, ми зможемо
Змінити життя.

ВИНЯТОК І ПРАВИЛО

Навчальна п'еса

У співпраці з Емілем Буррі і Елізабет Гауптман

ДІЙОВІ ОСОБИ

Купець

Провідник

Кулі

Двоє поліцейських

Господар караван-сараю

Суддя

Дружина кулі

Керівник другого каравану

Двоє засідателів

ВИКОНАВЦІ

Ми вам розповімо

Історію подорожі однієї. Пустелею йшли

Експлуататор та два його наймити.

Простежте пильно за поведінкою людей,

І хай вона вам видасться чужою,

Хоча на перший погляд і простою,

Незбагненною, хоча для вас і звичною,

Незрозумілою, хоча й логічною.

І навіть у вчинок незначний,

Хоч і простим він вам здається,

Вдивіться з недовірою! Подумайте,

чи необхідний він,

Хоча і звичний?

Ми переконливо благаєм вас: визнайте,

Неприродність цих подій!

Нехай ніщо не називається природним

У час кривавого сум'яття,

Узаконеного беззаконня, свідомого свавілля,

Нелюдського людства, щоб

Не вважати все це неминучим.

1

Перегони у пустелі.

Маленька експедиція швидко йде пустелею.

КУПЕЦЬ до своїх супутників – провідника та кулі, що несе поклажу: Покваптеся, ви, ледарі! Через два дні ми повинні дійти до караван-сараю: нам треба виграти день. *До публіки:* Я купець Карл Лангман, я поспішаю до Урги, щоб укласти договір на концесію. За мною йдуть мої конкуренти. Хто прийде першим, той і підпише угоду. Завдяки моїм хитроцям та енергії, моєму вмінню долати

труднощі й безжалісності до моїх людей мені вдавалося до цих пір просуватися вдвічі швидше, ніж звичайно йдуть цією дорогою. На жаль, мої конкуренти проявляють таку ж спритність. *Дивиться назад у бінокль.* Ну от, вони знову наступають нам на п'яти! *До провідника:* Чому ти не підганяєш носильника? Я найняв тебе, щоб ти його квапив, та ви, видно, хочете прогулятися за мій рахунок? Ти хоч знаєш, скільки коштує мені ця подорож? Ну, звичайно, це ж не ваші гроші! Дивись мені, якщо ти збираєшся саботувати, то, як тільки прийдемо до Урги, я заявлю на тебе у контору з найму.

ПРОВІДНИК до носильника: Постарайся йти швидше.

КУПЕЦЬ У тебе немає потрібного тону в голосі, з тебе ніколи не вийде справжнього провідника. Треба було взяти іншого, дорожчого. Поглянь, вони все швидше! Вріж-но цьому молодика! Я взагалі проти побоїв, та зараз треба бити. Якщо я не прийду першим, я банкрут. Зізнайся, ти взяв у носильники свого брата? Авжеж, він твій родич, тому ти його не б'єш! Знаю я вас! Жорстокості у вас вистачає. Бий, або я звільню тебе! Будеш тоді вимагати свою платню через суд. О Господи, вони нас наздоганяють! *КУЛІ до провідника:* Удар мене, але не з усієї сили. Якщо я зараз бігтиму щодуху, мені не вистачить сили дістатися караван-сараю.

Провідник б'є кулі.

ВИКРИКИ ззаду: Агов! Це дорога на Ургу? Ми друзі! Зачекайте нас!

КУПЕЦЬ не відповідає і не дивиться назад: Хай їм чорт! Вперед! Три дні я жену своїх людей: два дні лайкою, третій – обіцянками. Що буде в Урзі – не знаю. Знову мої конкуренти наседають мені на п'яти, та я йтиму другу ніч без спочинку, тоді, нарешті, я зникну з їхнього поля зору та прибуду до караван-сараю на третій день, тобто на день раніше ніж будь-хто до мене. *Співає:*

Я не спав – і тому я попереду.
Я гонив – і тому я перший.
Хто слабкий – відстає,
Хто дужий – завжди на чолі.

2

Кінець людної дороги.

КУПЕЦЬ *перед караван-сараєм*: Ось і караван-сарай. Хвалити Бога, я дістався його на цілий день раніше, ніж будь-хто. Мої люди виснажені. До того ж вони гніваються на мене. Ет, немає у них жаги до перемоги! Які з них борці? Це ж нікчемний набрід, що плазує по землі. Звісно, вони нічого не сміють сказати, тому що, слава Богу, є ще поліція, котра слідкує за порядком.

ДВОЄ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ *підходять*: Усе гаразд, добродію? Ви задоволені дорогою? Ви задоволені своїми людьми?

КУПЕЦЬ Усе добре. Я дістався сюди за три дні замість чотирьох. Дорога капосна, та я звик добиватися свого. А яка дорога за караван-сараєм? Що буде далі?

ПОЛІЦЕЙСЬКІ Далі, добродію, починається безлюдна пустеля Джахі.

КУПЕЦЬ А чи можна там розраховувати на допомогу поліції?

ПОЛІЦЕЙСЬКІ *ідучи*: Ні, пане, ми останній поліцейський патруль на цьому шляху.

3

Звільнення провідника у караван-сарай.

ПРОВІДНИК З тих пір, як ми поговорили з поліцейськими на дорозі перед караван-сараєм, нашого купця немов підмінили. Він говорить з нами зовсім іншим тоном – майже по-дружньому. Щоправда, це ніяк не вплинуло на

темп нашого пересування, бо навіть на цій зупинці – останній перед пустелею Джахи – він не дав нам ані дня перепочинку. Не знаю, як я доведу носильника до Урги, він зовсім знесилився. І до того ж мене дуже непокоїть ця приязність купця. Боюся, він задумав щось стосовно нас. Він усе ходить та думає. Нові думки – нова підлота. Та що б він не надумав, ми з носильником маємо все стерпіти, інакше він не віддасть гроші або прожене нас посеред пустелі.

КУПЕЦЬ *наближаючись*: Візьми-но тютюну, хлопче! Ось тобі цигарковий папірець. Ви ж усі за одну затяжку ладні піти в вогонь і воду. Усе зробите – тільки б ковтнути диму. Хвалити Бога, запас у нас достатній. Нашого тютюну вистачить, щоб тричі дійти до Урги.

ПРОВІДНИК *бере тютюн, до себе*: Нашого тютюну!

КУПЕЦЬ Присядьмо, друже! Чому ти не сідаєш? Така подорож зближує людей. Ну, якщо не хочеш, то, звісно, можеш постояти. У вас свої звичаї, так-так. Зазвичай, я не сідаю біля тебе, а ти не сідаєш поряд з носильником. Це відмінності, на яких стоїть світ. Але ж разом викурити цигарку ми можемо? Чи ні? *Сміється*. Це мені у тобі подобається. Це свого роду гідність. Ну, давай, пакуй речі! І не забудь про воду. Кажуть, у пустелі мало криниць. До речі, друже, хочу тебе застерегти: ти помітив, як на тебе дивився носильник, коли ти його лупцював? В його очах було щось таке, що не віщує нічого доброго. А тепер тобі доведеться ще суворіше поводитися з ним, тому що у наступні дні ми змушені якнайдужче прискорити темп. А цей молодик ледащо! Ми підемо тепер безлюдними місцями, і, можливо, він покаже своє справжнє нутро. Адже він бачить, що ти чоловік поважніший, заробляєш більше, і тобі не треба нічого нести. Причин достатньо, щоб ненавидіти тебе. Буде краще, якщо ти триматимешся

від нього якнайдалі. *Провідник йде через відчинені двері у сусіднє подвір'я. Купець залишається сам. Дивні люди.*

Купець сидить мовчки. Провідник спостерігає біля дверей, як носильник спаковує речі. Потім він сідає й запалює цигарку. Закінчивши, носильник сідає поряд з провідником, бере у нього тютюн та папір і починає розмову.

КУЛІ Купець каже, що для людства буде велика користь, коли із землі добуватимуть нафту. А коли її добуватимуть, тут з'являться залізниці і настане Божа благодать. Купець каже, тут будуть залізниці. З чого ж тоді я буду жити?

ПРОВІДНИК Не тривожся. Залізниці з'являться не так вже й скоро. Я чув, якщо тут винайдуть нафту, її одразу ж постараються утаїти. І хто першим закупорить шпару, з якої битиме нафта, отримає гроші за мовчання. Тому купець так поспішає. І зовсім не за нафтою – він хоче отримати гроші за мовчання.

КУЛІ Цього я не розумію.

ПРОВІДНИК Цього ніхто не розуміє.

КУЛІ Шлях через пустелю, видно, буде ще гіршим. Сподіваюся, мої ноги витримають.

ПРОВІДНИК Напевне.

КУЛІ А розбійники тут є?

ПРОВІДНИК Ми маємо бути насторожі лише сьогодні, у перший день походу, тому що навколо караван-сараю збирається всіляка шантрапа.

КУЛІ А далі?

ПРОВІДНИК Коли ми перейдемо річку Мір, треба буде пересуватися уздовж джерел води.

КУЛІ Ти знаєш дорогу?

ПРОВІДНИК Так.

Почувши розмову, купець підходить ближче до дверей та підслуховує.

КУЛІ А важко перейти цю річку Мір?

ПРОВІДНИК В цю пору року, зазвичай, ні. Та коли повінь, там дуже сильна і небезпечна течія.

КУПЕЦЬ Він, бачте, розмовляє з носильником. І навіть сидить поряд! І палить з ним!

КУЛІ І що тоді робити?

ПРОВІДНИК Іноді доводиться чекати днів вісім, щоб перейти без перешкод.

КУПЕЦЬ Ви тільки гляньте! Він дає йому поради, як згаяти час і надійніше уберегти своє життя безцінне! Це небезпечний молодик. Він, чого доброго, ще стане потурати йому. Він аж ніяк не з тих, хто діє рішуче. Якщо він ще на гірше не піде! Отож, відсьогодні їх двоє проти мене одного. Принаймні, він явно боїтиметься грубо поводитися зі своїм підлеглим, коли місцевість тут стане безлюдною. Цього провідника повинен я позбутись неодмінно. *Підходить до них. Я наказав тобі проконтролювати, чи правильно спаковані тут речі. Зараз побачимо, як вправно ти виконуєш доручення мої. Силоміць тягне за підвісний ремінь. Ремінь не витримує.* Це називається упакування? Якщо ремінь порветься у дорозі, у нас буде затримка на цілий день. А втім, це саме те, чого ти хочеш: затримки.

ПРОВІДНИК Не хочу я затримки. І ремінь не трісне, якщо його не рвати.

КУПЕЦЬ Що? Ти ще сперечаєшся? Ремінь порвався? Так чи ні? Тільки спробуй сказати мені в очі, що ні! І взагалі ти ненадійний. Я допустився помилки, що порядно ставився до тебе. Ви від цього ще більш розпаскуджуєтеся. Мені не потрібен провідник, який не може здобути авторитету у підлеглих! Ти скоріше годишся у носильники, аніж у провідники. У мене навіть є підстави думати, що ти підбурюєш людей.

ПРОВІДНИК Які підстави?

КУПЕЦЬ Ти ба! Тобі й це треба знати? Тебе звільнено!

ПРОВІДНИК Але ви не можете звільнити мене на півдорозі!

КУПЕЦЬ Подякуй ще, що я не заявлю на тебе у контору з найму в Урзі. Ось твоя платня – якраз до цього місця. *Гукає господаря.* Ви свідок: я заплатив йому. *До провідника:* Попереджаю тебе: краще не показуйся в Урзі. *Оглядає його з ніг до голови.* З тебе ніколи не вийде нічого путнього. З господарем виходить в іншу кімнату. Я зараз вирушаю. Якщо зі мною щось трапиться, ви свідок, що я сьогодні сам на сам із цим чоловіком – *показує на кулі* – вирушив у дорогу.

Господар показує жестами, що нічого не розуміє.

КУПЕЦЬ *занепокосно:* Він не розуміє. Значить, нема нікого, хто зміг би сказати, куди я пішов. І найгірше, що ці молодики знають про це.

Сідає і тише лист.

ПРОВІДНИК *до кулі:* Я допустився помилки, що сів поряд з тобою. Бережись: це страшна людина. *Дас йому свою флягу з водою.* Тримай цю фляжку про запас, сховай її. Коли ви заблукаєте – бо як ти знайдеш дорогу? – він обов'язково відніме її у тебе. Я спробую пояснити тобі, як йти.

КУЛІ Краще не роби цього. Він не повинен бачити, що ми тут розмовляєм. Якщо він мене прожене, я пропав. Мені він може взагалі нічого не сплатити, тому що я не є членом профспілки, як ти. Я мушу все терпіти.

КУПЕЦЬ *до господаря:* Віддайте цього листа людям, що прийдуть сюди завтра. Вони теж йдуть в Ургу. Я піду далі один із своїм носильником.

ГОСПОДАР *киває й бере лист:* Але він же не провідник.

КУПЕЦЬ *убік:* Отже, він все-таки розуміє! Значить, він просто не хотів розуміти! Мабуть, подібне з ним уже траплялося, і він не хоче бути свідком у таких справах. *До*

господаря, різко: Поясніть моєму носильнику дорогу до Урги.

Господар виходить і пояснює кулі дорогу. Кулі завзято киває головою.

КУПЕЦЬ Відчуваю, буде боротьба. Виймає свій револьвер, чистить його, наспівуючи:

Хворий вмирає, а сильний воює.

Навіщо земля нам нафту дарує?

Навіщо кулі мою поклажу несе?

За нафту воює тут усе,

За нафту боротися буду і я

З землею і носильником моїм.

А у боротьбі оцій:

Хворий вмирає, а сильний воює.

Йде у сусіднє подвір'я. Знаєш тепер дорогу?

КУЛІ Так, пане.

КУПЕЦЬ Тоді рушаймо!

Купець і кулі йдуть. Господар і провідник дивляться їм услід.

ПРОВІДНИК Не знаю, чи справді мій товариш розібрався з дорогою. Занадто швидко він усе зрозумів.

4

Розмова у небезпечному місці.

КУЛІ співає:

Іду я в місто Ургу,

Безупинно прямую в Ургу.

Розбійники не зупинять мене на шляху,

І пустеля не завадить дійти в Ургу.

Ні в чім не знаю перепони,

Бо там дістану я гроші й воду.

КУПЕЦЬ Який безтурботний цей кулі! У цих місцях зустрічаються розбійники, усілякі голодранці, що збираються біля караван-сараю, а він співає! *До кулі:* Цей провідник мені ніколи не подобався. Він то грубіянив, то підлещувався. Підступний чоловік!

КУЛІ Так, пане. *Співає далі:*

Тяжка дорога до Урги,
Чи витримають ноги мої дійти?
Страждання безмежні чекають в Урзі. Та я
Ні в чім не знаю перепони,
Бо там дістану я хліб і спочин.

КУПЕЦЬ Чому ти співаєш? І чому ти радієш, друже? Хіба ти не боїшся грабіжників? Ти, певно, думаєш, що вони відберуть – не твоє, а тобі нічого втрачати?

КУЛІ *співає:*

І дружина чекає на мене в Урзі,
І синочок малий дожидає в Урзі,
І...

КУПЕЦЬ *перебиває його:* Мені не подобаються твої пісні! Хіба у нас є привід співати? Тебе чути аж до самої Урги. Ще знадиш, чого доброго, якусь наволоч. Завтра співай собі, скільки заманеться.

КУЛІ Так, пане.

КУПЕЦЬ *іде попереду:* Він не чинив би опір й ні хвилини, якби у нього спробували відібрати поклажу. А це його обов'язок глядіти моє майно, як своє власне. Та де там! Паскудні людці! Він навіть розмовляти не хоче. Такі, як він, найнебезпечніші. Я ж не можу читати його думки. Хтозна, що йому зайде в голову? Сміятися йому нічого, а

він сміється. З чого він сміється? Чому, скажімо, він пустив мене вперед? Він же знає дорогу! Куди взагалі він мене веде? *Обертається і бачить, як кулі замітає хусткою сліди на піску.* Що це ти робиш?

КУЛІ Я витираю наші сліди, пане.

КУПЕЦЬ Навіщо?

КУЛІ Від розбійників.

КУПЕЦЬ Від розбійників, значить? А я хочу, щоб було видно, куди ти мене завів. Куди ти взагалі мене ведеш? Йди попереду! *Мовчки йдуть далі. Купець, до себе:* На піску, справді, чітко видно сліди. Власне, було б непогано їх замести.

5

На бурхливій річці.

КУЛІ Ми йшли абсолютно правильно, пане. Ось бачите – перед нами ріка Мір. У цю пору року її, зазвичай, неважко перейти. Та коли повінь, тут дуже сильна течія, і тоді перехід небезпечний для життя. А зараз повінь.

КУПЕЦЬ Ми повинні перейти.

КУЛІ Іноді доводиться чекати днів вісім, щоб перейти без ризику. Зараз це небезпечно для життя.

КУПЕЦЬ Це ми ще подивимося. Ми не можемо чекати ні дня.

КУЛІ Тоді нам треба знайти брід або човен.

КУПЕЦЬ Це дуже довго.

КУЛІ Але я погано плаваю.

КУПЕЦЬ Тут не так глибоко.

КУЛІ *занурює у воду палицю:* Вода вища за мене.

КУПЕЦЬ Байдуже! Опинишся у воді – одразу попливеш. Доведеться. Розумієш, ти не можеш так широко мислити, як я. Чому нам треба в Ургу? Ти собі не уявляєш, йолопе, яка користь буде для людства, коли із землі добуватимуть

нафту. А коли її добуватимуть, тут з'являться залізничці і настане Божа благодать. Буде і хліб, і одяг, і бозна-що ще. А хто все це зробить? Ми! Це залежить від нашого переходу. Ти тільки уяви: на тебе спрямовані погляди усієї країни – на тебе, мізерну людину! І ти ще вагаєшся, чи виконати тобі свій обов'язок?

КУЛІ під час промови купця шанобливо киває головою: Я погано плаваю.

КУПЕЦЬ Але я теж ризикую своїм життям! *Кулі благоговійно киває.* Я не розумію тебе. Керуючись нищими, корисливими міркуваннями, ти взагалі не зацікавлений прийти в Ургу якнайшвидше. Навпаки, ти хочеш йти якнайдовше, адже я плачу тобі поденно. Отож, похід тебе не цікавить, тебе цікавлять лише гроші!

КУЛІ стоїть на березі, вагаючись: Що мені робити? Співає:

Ось ріка.

Перепливати її – ой як небезпечно.

На березі стоять двоє.

Один перепливає її, інший

Стоїть нерішуче. Що ж, один із них хоробрий?

Що ж, інший легкодух? По той бік річки

Один з них має інтерес.

Подолавши небезпеку, один із них

Полегшено зітхає й ступає на підкорений берег.

Він вступає у свої володіння,

Він їсть нову їжу.

А інший, подолавши небезпеку,

Задихаючись, падає у ніщо.

Його, ослабленого, зустріне

Нова небезпека. Так що, вони обидва мужні?

Так що, вони обидва мудрі?

Ох! З ріки, що подолали вони удвох,
Переможцями вийдуть не двоє.

Ми та я і ти –
Не одне й те саме.
Ми разом перемогу здобудемо,
Але ти переможеш мене.

Дозволь мені, принаймні, перепочити хоч півдня. Я
втомився від своєї ноші. Коли я відпочину, то, мабуть,
зможу перепливти.

КУПЕЦЬ Я знаю кращий спосіб: револьвер в спину! Б'юся
об заклад, ти переплиवेश. *Штовхає його перед собою.*
Убік: Через гроші я боюся грабіжників, і мені начхати на
річку. *Співає:*

Так перемагає людина
Пустелю й бурхливу ріку,
І навіть самого себе – людину,
І отримує нафту.
Що й треба.

6 Нічний привал.

*Ввечері кулі, у якого зламана рука, намагається поставити
намет. Купець сидить поряд.*

КУПЕЦЬ Я тобі казав, що сьогодні можеш не розбивати
намет, тому що ти зламав руку, переходячи річку. *Кулі*
мовчки продовжує роботу. Якби я не витягнув тебе з води,
ти б утопився. *Кулі продовжує роботу.* Хоча у твоєму
нещасті немає моєї провини – колода з тим самим успіхом
могла налетіти й на мене – та, так чи інакше, це лихо

трапилося з тобою під час нашого спільного походу. У мене з собою мало готівки, але в Урзі мій банк, і там я дам тобі грошей.

КУЛІ Так, пане.

КУПЕЦЬ Скупенька відповідь. Кожним своїм поглядом він підкреслює, що я заподіяв йому каліцтво. Ці кулі – такі підступні тварюки! *До кулі:* Можеш йти спати. *Відходить убік, сідає.* Звичайно, його каліцтво для мене більше значить, ніж для нього. Цим покидькам все одно, цілі вони чи понівечені. Вони не стрибнуть вище свого пупа. Природа їх обділила, і самі вони не піклуються про себе. Як людина відкидає щось негодяще, так і вони відкидають самі себе, недоладних. Лише ладні та вдалі можуть боротися. *Співає:*

Хворий вмирає, а сильний воює,

І добре, що так!

Сильному допоможуть, слабкому – ні,

І добре, що так!

Дай впасти тому, хто падає. Дай йому ще й штурхана!

Бо треба так!

Сідає за стіл той, хто переміг,

І добре, що так!

Кухар після бою мертвих не рахує,

І правильно робить!

Панів й слугників створив праведний Бог,

І добре, що так!

Кому щастить – молодець, кому ні – тому кінець,

І добре, що так!

Підходить кулі. Купець помічає його і лякається. Він підслуховував! Стій! Ані руш! Чого тобі?

КУЛІ Палатка готова, пане.

КУПЕЦЬ Не підкрадайся так у темряві. Мені це не подобається. Я хочу чути кроки, коли хтось підходить. І хочу дивитися в очі тому, з ким розмовляю. Лягай спати, не треба так опікуватися мною. *Кулі йде назад.* Стій! Ти підеш у намет! Я лишуся тут, бо я звик до свіжого повітря. *Кулі йде у намет.* Хотів би я знати, що він почув з моєї пісні. *Пауза.* Що він зараз робить? Він все ще там порпається.

Видно, як кулі старанно готує постіль.

КУЛІ Сподіваюся, він нічого не помітив. Мені так важко зрізати траву однією рукою.

КУПЕЦЬ Необережні тільки дурні. Довіра – це безглуздя. Людина через мене покалічилася, можливо, на все життя. Буде правильним з його боку, якщо він захоче помститися мені. А сплячий сильний чоловік не сильніший за слабкого, що спить. Мені тепер краще взагалі не спати. Звісно, добре було б сидіти у наметі. Тут, просто неба, можна застудитися. Та яка хвороба страшніша за людину? За мізерні гроші чоловік йде зі мною. А у мене великі гроші! І дорога однаково виснажлива для нас обох. Коли він втомився, його побили. Коли до нього підсів провідник, того звільнили. Коли він, можливо, дійсно побоюючись грабіжників, замітав сліди, йому не повірили. Коли він злякався ріки, на нього наставили револьвер. Як я можу спати у наметі з такою людиною? Нізащо не повірю, що він може з усім цим змиритися! Хотів би я знати, що він там замислює! *Видно, як кулі у наметі мирно лягає спати.* Я був би ідіотом, якби пішов у намет.

7

Вода для ворога.

а

КУПЕЦЬ Чому ти зупинився?

КУЛІ Дорога закінчується, пане.

КУПЕЦЬ То й що?

КУЛІ Пане, якщо будеш мене бити, не бий по хворій руці.
Я не знаю дороги далі.

КУПЕЦЬ Але ж господар 'караван-сараю пояснив тобі, як йти!

КУЛІ Так, пане.

КУПЕЦЬ Коли я тебе запитав, чи ти зрозумів його, ти відповів «так».

КУЛІ Так, пане.

КУПЕЦЬ Насправді ти нічого не зрозумів?

КУЛІ Так, пане!

КУПЕЦЬ Чому ж ти тоді сказав, що зрозумів?

КУЛІ Я боявся, що ти мене проженеш. Я знаю тільки, що треба йти від джерела до джерела.

КУПЕЦЬ Ну так іди за ними!

КУЛІ Так я не знаю, де вони.

КУПЕЦЬ Давай, ворухись! І не думай пошити мене в дурні. Я знаю, що ти вже ходив цією дорогою.

Йдуть далі.

КУЛІ А не краще почекати тих, хто йде за нами?

КУПЕЦЬ Ні.

Йдуть далі.

б

КУПЕЦЬ Куди ти, власне, біжиш? Адже ми йдемо зараз на північ. Схід – там. *Кулі продовжує йти у тому ж напрямку.* Стій! Що це ти надумав? *Кулі зупиняється, але не дивиться на свого господаря.* Чому ти не дивишся мені в очі?

КУЛІ Я думав, що схід там.

КУПЕЦЬ Стривай же мені, парубчисько! Я тобі покажу, як мене вести! *Б'є його.* Знаєш тепер, де схід?

КУЛІ *зойкає від болю:* Тільки не по руці!

КУПЕЦЬ Де схід?

КУЛІ Там.

КУПЕЦЬ А де джерела?

КУЛІ Там.

КУПЕЦЬ *несамовито*: Там? Але ж ти йшов туди?

КУЛІ Ні, пане.

КУПЕЦЬ Так он як! Ти йшов не туди? Не туди ти йшов?
Б'є його.

КУЛІ Так, пане.

КУПЕЦЬ Де джерела? *Кулі мовчить. Купець зовні спокійно*: Ти щойно сказав, що знаєш, де джерела. Ти це знаєш? *Кулі мовчить. Купець б'є його*: Знаєш?

КУЛІ Так.

КУПЕЦЬ *б'є його*: Знаєш?

КУЛІ Ні.

КУПЕЦЬ Дай мені свою фляжку з водою. *Кулі віддає флягу*. Я міг би вважати, що уся вода належить тепер мені, адже ти вів мене хибним шляхом. Та я не зроблю цього: я поділюся з тобою водою. Випий ковток, й ходімо далі. *Убік*: Це я, певно, перехопив вже через край. За нинішніх обставин мені не слід було його так бити.

Йдуть далі.

В

КУПЕЦЬ Тут ми були вже. Ось сліди.

КУЛІ Раз ми тут були, значить, ми ще не могли відійти від дороги далеко.

КУПЕЦЬ Постав намет. Наша з тобою фляжка порожня, у моїй теж нема ні краплі. *Сідає. Поки кулі розбиває намет, купець нишком п'є із своєї пляшки. Убік*: Він не повинен бачити, що у мене ще є вода. Інакше він, будь у його макітрі хоч крапля здорового глузду, вб'є мене. Якщо він тільки наблизиться до мене, я стрілятиму. *Виймає револьвер і кладе собі на коліна. Тільки б нам дістатися*

джерела! У горлянці все пересохло. Як довго людина може без води?

КУЛІ Я мушу віддати йому фляжку, яку дав мені провідник на стоянці. Інакше, якщо нас знайдуть, і я буду живий, а він – напівмертвий, мене притягнуть до суду.

Бере пляшку і' підходить до купця. Купець несподівано помічає його перед собою, і не знає, чи бачив кулі, як він тив. Кулі не бачив, він мовчки простягає купцю свою флягу. Але купець думає, що це камінь, яким обурений кулі хоче його вбити. Він голосно скрикує.

КУПЕЦЬ Кинь камінь! Кулі, нічого не розуміючи, знову протягує флягу. Купець пострілом з револьвера вбиває його наповал. Ах ти, погань! Ось тобі! Отримав своє?

8

Пісня про суди.

Співається виконавцями, поки вони змінюють декорації для сцени суду.

У згрях злочинних

Тягнуться суди.

Коли вбитий невинний,

Судді збираються над ним

І вирок виносять

йому.

На могилі вбитого

Судді вбивають ще й його право.

Вироки суду

Падають, як тіні ножів на бойні.

Ох, ніж б'є доволі,

Навіщо йому

Ухвала суду?

Ти чуєш крил шурхіт? Куди мчать стерв'ятники?

Геть із голодного пустища:

Суди готують їм
їжу!

Туди злітаються душогубці. Гнобителі

Шукають там притулку. Там злодії

Ховають трофеї грабунків своїх,
загорнуті

У папір, на якому писався закон.

9

Суд.

Провідник і вдова убитого вже сидять у залі суду.

ПРОВІДНИК до жінки: Ви дружина убитого? Я провідник, той, що наймав вашого чоловіка. Я чув, ви вимагаєте покарати купця й відшкодувати вам моральні збитки? Я прийшов сюди, бо маю доказ, що ваш чоловік був безневинно убитий. Цей доказ у мене в кишені.

ГОСПОДАР КАРАВАН-САРАЮ до провідника: Я чув, що у тебе в кишені є доказ. Раджу тобі залишити його у кишені.

ПРОВІДНИК Отже, дружина кулі повинна піти ні з чим?

ГОСПОДАР А ти хочеш потрапити до чорного списку?

ПРОВІДНИК Я подумаю.

Суд займає місце, обвинувачений – купець, люди з другого каравану і господар караван-сараю теж сідають.

СУДДЯ Засідання суду оголошується відкритим. Слово надається дружині убитого.

ВДОВА Мій чоловік ніс поклажу цього пана через пустеля Джахи. Незадовго до закінчення походу пан застрелив його. І, хоча цим мого чоловіка уже не повернеш, я все ж таки вимагаю, щоб його вбивця був покараний.

СУДДЯ І крім цього, ви вимагаєте відшкодування збитків.

ВДОВА Так, тому що мій неповнолітній син і я втратили годівника.

СУДДЯ *до вдови*: Я вам ні в чому не дорікаю. Позов на грошову компенсацію вас аж ніяк не ганьбить.

До людей із другого каравану: За експедицією купця Карла Лангмана йшла інша експедиція, до якої приєднався звільнений ним провідник. Менш ніж за милю від дороги ви помітили постраждалу експедицію. Що ви побачили, коли підійшли ближче?

КЕРІВНИК ДРУГОГО КАРАВАНУ У купця залишалося дуже мало води у флязі, а його носильник лежав застрелений на піску.

СУДДЯ *до купця*: Ви застрелили цього чоловіка?

КУПЕЦЬ Так. Він напав на мене зненацька.

СУДДЯ Як він напав на вас?

КУПЕЦЬ Він хотів з-за спини вбити мене каменем.

СУДДЯ Ви можете пояснити причину його нападу?

КУПЕЦЬ Ні.

СУДДЯ Ви сильно підганяли ваших людей?

КУПЕЦЬ Ні.

СУДДЯ Чи є у судовій залі звільнений провідник, який пройшов з обвинуваченим першу частину переходу?

ПРОВІДНИК Так.

СУДДЯ Дайте свідчення з цього приводу.

ПРОВІДНИК Наскільки я зрозумів, купцю потрібно було якомога швидше прийти в Ургу через якусь концесію.

СУДДЯ *до керівника другого каравану*: Чи виникло у вас враження, що експедиція, яка йшла перед вами, просувалася занадто швидко?

КЕРІВНИК ДРУГОГО КАРАВАНУ Ні, не особливо. Вони обігнали нас на добу і утримували це випередження потім стабільно.

СУДДЯ *до купця*: Отже, ви підганяли своїх людей?

КУПЕЦЬ Я нікого не підганяв. Це був обов'язок провідника.

СУДДЯ *до провідника*: Чи вимагав від вас обвинувачений, щоб ви якомога дужче підганяли носильника?

ПРОВІДНИК Я підганяв його не більше, ніж завжди. Навіть менше.

СУДДЯ Чому вас звільнили?

ПРОВІДНИК Тому що я, на думку купця, надто м'яко повадився з носильником.

СУДДЯ А хіба це заборонено? Чи виникло у вас враження, що цей кулі, з яким не слід було м'яко поводитися, був людиною бунтівливої вдачі?

ПРОВІДНИК Ні, він усе терпів, тому що, за його словами, боявся втратити роботу. Адже він не був членом профспілки.

СУДДЯ Отже, йому доводилося багато терпіти? Відповідайте. І не обдумуйте так довго ваші відповіді. Правда все одно зверху буде.

ПРОВІДНИК Я йшов з ними лише до караван-сараю.

ГОСПОДАР КАРАВАН-САРАЮ *убік*: Правильно, провіднику!

СУДДЯ *до купця*: Чи сталося потім щось таке, що могло спровокувати напад кулі?

КУПЕЦЬ Ні, з мого боку нічого.

СУДДЯ Послухайте, не намагайтеся виглядати невинним ягням. Так у вас нічого не вийде, шановний. Якщо ви тільки гладили по голівці свого кулі, чим ви поясните його ненависть до вас? Без такого пояснення ви не переконаєте суд, що діяли з метою самозахисту. Поміркуйте, як слід!

КУПЕЦЬ Так, я маю зізнатися. Одного разу я його побив.

СУДДЯ Ага. І ви гадаєте, що через цей один раз кулі так люто зненавидів вас?

КУПЕЦЬ Ну, ще я приставив йому револьвер до спини, коли він не хотів переходити річку. А переходячи річку, він зламав собі руку. І в цьому теж моя вина.

СУДДЯ *посміхаючись*: З точки зору кулі.

КУПЕЦЬ *теж посміхаючись*: Звичайно. Фактично, я витягнув його з води.

СУДДЯ Ну, гаразд. Після звільнення провідника ви дали кулі привід недолюблювати вас. А до цього? *Наполегливо до провідника*: Ну ж бо, визнайте, що цей чоловік ненавидів купця. Якщо дивитися правді в очі, то така поведінка цілком зрозуміла. Звісно, коли людині мало платять, силоміць женуть у небезпеку, коли її калічать заради вигоди іншого, заставляють за дріб'язок ризикувати життям, вона може зненавидіти цього іншого.

ПРОВІДНИК Він не ненавидів його.

СУДДЯ Зараз ми допитаємо господаря караван-сараю. Можливо, він повідомить нам певні факти про стосунки купця зі своїми людьми. *До господаря*: Як купець повадився зі своєю обслугою?

ГОСПОДАР Добре.

СУДДЯ Ви побоюєтесь, що, говорячи правду, завадите своїй справі? Може, глядачам і свідкам звільнити судову залу?

ГОСПОДАР Ні, наразі це не потрібно.

СУДДЯ Як вам завгодно.

ГОСПОДАР Він навіть пригощав провідника тютюном і, не зволікаючи, видав йому заробіток. З кулі він теж повадився гарно.

СУДДЯ Ваш караван-сарай останній, де є поліцейський патруль?

ГОСПОДАР Так, далі простягається безлюдна пустеля Джахи.

СУДДЯ Он як? Виходить, люб'язність купця була спричинена обставинами? Це було короткочасне, так би

мовити, тактичне братерство. На війні деякі наші офіцери теж вважали, що чим ближче до фронту, тим людяніше треба ставитися до солдатів. Такий доброзичливості, певна річ, гріш ціна.

КУПЕЦЬ Він, до речі, на марші постійно співав. А з тієї миті, як я пригрозив йому револьвером, щоб заставити піти через річку, я більше не чув, щоб він співав.

СУДДЯ Без сумніву, він був остаточно розлючений. І це зрозуміло. Я знову нагадаю вам воєнні часи. Там теж можна було зрозуміти простих людей, коли вони говорили нам, офіцерам: «Так, ви ведете свою війну, але ж ми ведемо вашу!» Так і кулі міг дорікнути купцю: «Ти робиш свою справу, та я ж роблю твою!»

КУПЕЦЬ Я мушу зробити ще одне зізнання. Коли ми заблукали, то одну флягу води я поділив з ним, але другу я хотів випити сам.

СУДДЯ Можливо, він бачив, як ви пили?

КУПЕЦЬ Я так і подумав, коли він підійшов до мене з каменем у руці. Я знав, що він мене ненавидить. Коли ми йшли безлюдними місцями, я день і ніч був насторожі. Я був впевнений, що при першій-ліпшій нагоді він нападе на мене. Якби не я вбив його, то він убив би мене.

ВДОВА Дозвольте мені сказати! Він не міг на нього напасти. Він ніколи ні кого не скривдив.

ПРОВІДНИК Не хвилюйтеся! У мене в кишені доказ його невинності.

СУДДЯ Чи знайшли той камінь, яким кулі вам погрожував?

КЕРІВНИК ДРУГОГО КАРАВАНУ Отой чоловік – вказує на провідника – взяв його з руки убитого.

Провідник показує флягу.

СУДДЯ Це той самий камінь? Ви впізнаєте його?

КУПЕЦЬ Так, це той самий камінь.

ПРОВІДНИК Так поглянь, що в цьому камені. *Виливає воду.*

ПЕРШИЙ ЗАСІДАТЕЛЬ Це фляга з водою, а не камінь. Він хотів вам дати воду!

ДРУГИЙ ЗАСІДАТЕЛЬ Схоже на те, ніби вің і не збирався його вбивати.

ПРОВІДНИК *обіймає вдову убитого:* Бачиш, я зміг довести. Він невинний. Мені вдалося це випадково. Я сам дав йому цю флягу у караван-сараї, коли йому треба було йти. Господар – свідок, що це моя пляшка.

ГОСПОДАР *убік:* От, дурень! Тепер і він пропав.

СУДДЯ Це неможливо! *До купця:* Тут стверджують, він хотів вам дати пити!

КУПЕЦЬ Це міг бути тільки камінь!

СУДДЯ Ні, це був не камінь. Ви ж бачите, це була фляга з водою.

КУПЕЦЬ Але я не міг припустити, що це фляга. У цієї людини не було жодних підстав давати мені воду. Я не був його другом.

ПРОВІДНИК І все ж він давав йому воду.

СУДДЯ Але чому він давав йому воду? Чому?

ПРОВІДНИК Мабуть, тому, що думав, що купець потерпає від спраги. *Судді посміхаючись презирнулися.* Напевно, із людяності. *Судді знову посміхаються.* А можливо, з дурного розуму. Тому що, я думаю, він нічого не мав проти купця.

КУПЕЦЬ Тоді він, певно, був ідіотом. Людина покалічилася через мене. І можливо, на все життя. Рука! Це було б цілком справедливо, якби він помстився мені.

ПРОВІДНИК Так, це було б цілком справедливо.

КУПЕЦЬ За мізерні гроші людина йшла зі мною. А у мене були великі гроші! І дорога була однаково важка для нас обох.

ПРОВІДНИК І він це розумів.

КУПЕЦЬ Коли він втомлювався, його били.

ПРОВІДНИК І це все-таки було несправедливо?

КУПЕЦЬ Не вбити мене при першій-ліпшій нагоді міг лише справжній йолоп.

СУДДЯ Ви вважаєте, що мали повне право припускати, що кулі налаштований проти вас? Відтак ви убили, можливо, й безневинну людину лише тому, що не знали, що вона безневинна. Таке трапляється і з нашою поліцією. Вони стріляють у натовп демонстрантів, у цілком мирних людей, так як не можуть собі уявити, що ці люди не збираються стягнути їх з коней й вчинити над ними самосуд. Поліція, власне, завжди стріляє зі страху. І те, що вона боїться, свідчить про її розважливість. Отже, ви не могли знати, що цей кулі є винятком із правила.

КУПЕЦЬ Треба дотримуватися правил, а не винятків.

СУДДЯ Авжеж! Які підстави були у цього кулі давати воду своєму мучителю?

ПРОВІДНИК Жодних розумних!

СУДДЯ *співає:*

Є правило: око за око!

У виняток вірить дурний.

Не може чекати розумний,

Що дасть йому ворог води.

Суд йде до нарадчої кімнати.

Судді виходять з зали.

ПРОВІДНИК *співає:*

У системі, запровадженій вами,

Людяність – виняток з правил.

Хто покаже чуйність до ближнього,

Сам постраждає на славу.

Люди, бійтеся всякого,

Хто сміється до вас нелукаво!

А того, хто комусь у біді помагає,
Зупиніть, від лиха подалі!

Якщо брат знемагає від спраги,
Свій погляд мерщій відведи!
Якщо стогне він, пропадає,
Вуха свої затули!
Якщо чуєш, зве хтось: «Рятуйте!»,
Не хвилюйся. Стій. Ані руш!
Лихо тому, хто забуде цю раду життєву.
Ти даєш напиться людині,
А воду цю питиме вовк.

КЕРІВНИК ДРУГОГО КАРАВАНУ Ви не боїтеся, що
більше не знайдете роботи?

ПРОВІДНИК Я мусив сказати правду.

КЕРІВНИК ДРУГОГО КАРАВАНУ *посміхаючись*: Ну, раз
мусив...

Судді повертаються.

СУДДЯ *до купця*: Суд ставить вам ще одне запитання. Ви
не отримали ніякої користі, вбивши кулі, чи не так?

КУПЕЦЬ Навпаки! Він потрібен був мені у справі, яку я
мав на меті в Урзі. Він ніс потрібні мені для роботи карти й
таблиці для обрахунків. Один я не в змозі був нести свої
речі.

СУДДЯ Отож, ви не залагодили свою справу?

КУПЕЦЬ Звісно, ні. Я запізнився. Тепер я банкрут.

СУДДЯ Тоді я оголошую рішення суду. Суд вважає
доведеним, що кулі наблизилися до свого господаря не з
каменем, а з флягою у руці. Проте, навіть установивши це,
можна скоріше припустити, що він хотів убити свого
господаря цією флягою, аніж дати йому напиться.
Носильник належав до того класу, що, дійсно, має підстави
вважати себе скривдженим. Для таких людей, як він, було

б природнім обуритися на те, що купець несправедливо розділив воду. Людина з таким обмеженим й одностороннім кругозором, що не здатна піднятися над дійсністю, мабуть, і справді вважала справедливим помститися своєму кривднику. Від цієї розправи вона б тільки виграла. Купець належав до іншого класу, ніж носильник. І він мусив чекати від нього найгіршого. Купець не міг, звісно, повірити у дружні наміри замордованого ним, за його ж власним зізнанням, носильника. Його здоровий глузд підказував, що йому загрожує велика небезпека. Безлюдна місцевість ще дужче непокоїла його. Відсутність поліції й судових органів надавала його найманцю сміливості, і він міг силоміць домогтися своєї частки води. Отже, звинувачений діяв у рамках законного самозахисту, незалежно від того, чи дійсно йому загрозувала небезпека чи він лише припускав її. За обставин, що склалися, він мусив почувати себе під загрозою. Тому суд постановляє: визнати обвинуваченого невинним, вдові убитого у позові відмовити.

ВИКОНАВЦІ

Так закінчується

Історія однієї подорожі.

Ви все чули і все бачили.

Ви бачили звичайне, що

Діється завжди.

Та просимо вас:

Те, що вам не чуже, визнайте чужорідним!

Те, що природне, вважайте незрозумілим!

Те, що звичне, нехай здивує вас.

Що приймають за правило, скажіть, що це злочин.

А побачивши злочиння,

Спробуйте в біді допомогти!

ГОРАЦІЇ І КУРІАЦІЇ

Навчальна п'єса

У співпраці з Маргарет Штеффін

ДІЙОВІ ОСОБИ

Хор Куріаціїв

Хор Гораціїв

Три куріаціанські полководці –
лучник, списоносець, мечник

Три гораціанські полководці –
лучник, списоносець, мечник

Дружини Гораціїв

Дружини Куріаціїв

Наступ

Місто Гораціїв і місто Куріаціїв. Міста звертаються до своїх полководців.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Навіщо себе мордуємо, Куріації?

Знову

Пройшла зима, та все ще

Лютує у наших стінах жахлива

Боротьба за землю й

рудники.

Тому

Ми вирішили

озброїтися й

Трьома загонами

Вторгнутися у країну Гораціїв,

Щоб розбити їх ущент та

Заволодіти усім їхнім добром на землі

й під землею.

Кричать до Гораціїв:

Здавайтеся!

Віддавайте свої хати, поля та інвентар,

а то

Вдаримо по вас з такою

силою,

Що жоден з вас не зможе утекти.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Загарбники йдуть! Із страшенною

Силою вони вторгаються у край наш! І

хочуть

Залишити нам життя, якщо ми віддамо їм

Все, що потрібно для життя.

Чим смерть

Гірша від голоду?

Ми не здамося!

ХОР КУРІАЦІЇВ

Ми передаємо полководцям

Війська і зброю.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ми передаємо полководцям

Війська і зброю.

На полководців одягають наплічники з прапорцями, що позначають число військових частин; це ж число записується на дошці реєстру збройних сил.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Тобі, воєначальнику,

Передаємо сім когорт лучників.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Тобі, воєначальнику,

Передаємо сім фратрій списоносців.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Тобі, воєначальнику,

Передаємо дванадцять когорт мечників.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Тобі, воєначальнику,

Передаємо сім фратрій лучників.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Тобі, воєначальнику,

Передаємо сім когорт списоносців.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Тобі, воєначальнику,

Передаємо дванадцять фратрій мечників.

УСІ ПОЛКОВОДЦІ

Несіть зброю!

Приносять луки, списи, мечі та щити

ХОР КУРІАЦІЇВ

Вибирайте

Серед кращої зброї

Найкращу.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ось

Ваша зброя.

Перед першими Куріаціями поклали купу луків.

КУРІАЦІЙ

Лук повинен бути доладний. Без гарного лука

Я не зможу воювати.

Силоміць натягує лук так, що той ламається.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Викинь його геть!

Перший Куріацій кидає лук та натягує інший. Цей витримує.

КУРІАЦІЙ

Цей лук мене влаштовує.

Перед першим Горацієм кладуть один лук. Він обережно його натягує.

ГОРАЦІЙ

Я можу натягнути сильніше, але
він не витримає.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Тобі доведеться цим задовольнитися. Іншого
у нас немає.

ГОРАЦІЙ

Але з нього далеко не влучиш.

ХОР ГОРАЦІЇВ

То підійдеш до ворога ближче.

ГОРАЦІЙ

Але це небезпечно.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Авжеж.

ДРУЖИНИ ГОРАЦІЇВ

Не можна воювати,

Якщо лук не

підходить лучнику.

ГОРАЦІЙ *швидко*:

Мені підходить.

Другому Горацію дають два списа.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Це твій спис, а це

Куріаціанський. Бачиш,

Вони однакові за довжиною та однаково важкі.

Отже,

Ти на рівних з ворогом своїм, воїну.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Несіть новий спис!

Другому Куріацію теж приносять спис. Він значно довший. Перед третім Куріацієм тримають п'ять великих щитів. Він переходить від щита до щита і випробовує їх на удар меча. Три не витримують. Куріацій вибирає собі щит з двох, що залишилися.

КУРІАЦІЙ

Меч притупився.

Йому приносять новий меч.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Ось тобі новий.

Третій Куріацій висмикує кінський волос із китиці свого шолома й розсікає його.

КУРІАЦІЙ

Із цим щитом й

мечем

Я озброєний до ладу.

Перед третім Горацієм кладуть два щита – малий та великий.

ГОРАЦІЙ

Я перевірю, які вони.

Пробиває великий щит. Повертається до меншого.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Стривай! Один ти вже випробував. Той, що лишився,
З такого ж металу. Втім, перший
щит

Неправильно тримали.

*Один із воїнів тримає щит, третій Горацій б'є по ньому
плазом меча так, що той зісковзує.*

ГОРАЦІЙ

Зрозуміло. Так як він не витримає

Прямого удару,

Мені треба старатися,

Щоб удар сковзнув.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Може, залатати тобі великий щит?

ГОРАЦІЙ

Ні, я візьму малий. Він легший.

Бере меч.

Мені підходить цей щит. З ним

Я буду спритним. І меч я знаю.

Сам

Його кував. І кращого мені

Не зробити.

ДРУЖИНИ ГОРАЦІЇВ І ДРУЖИНИ КУРІАЦІЇВ

Ну от, ви вирушаєте. Не всі з вас

Повернуться назад.

ПОЛКОВОДЦІ КУРІАЦІЇВ

Не журіться! Готуйте

Вінки для переможців! Вернемося додому

З багатою здобиччю.

ДРУЖИНИ КУРІАЦІЇВ

Ми будемо лічити дні, поки ви
не повернетесь.

Ваше місце за столом та в ліжку

Не займе ніхто.

ПОЛКОВОДЦІ ГОРАЦІЇВ
Як ви поля оброблятимете?
Як без нас дасте раду майстерням?
ДРУЖИНИ ГОРАЦІЇВ
Не хвилюйтеся через це! Земля
Буде оброблена. Але подбайте,
Щоб врожай дістався також нам.
ХОР ГОРАЦІЇВ
Аби не допустити нападу,
Поразки й розкрадання наших
Осель, земель та інвентарю,
Ми, Горації, вирішили наступати
Трьома загонами.
Ми битимемося
До повного розгрому противника.

1

Битва лучників

ГОРАЦІЙ
Вчора ввечері
Ворог зайняв ту позицію,
Яку я визначив для нього.
Я передбачив,
Що йому доведеться
Обігнути гору, щоб напасти на мене.
Тому відстань між нами буде невеликою,
Як і потрібно для мого лука.
Тепер я чекаю, поки зійде сонце. Воно стане
мені
У пригоді.
КУРІАЦІЙ
Ворог чекає на мене
У горах, там, де я зроду не бував.

Далеко він чи близько, я не знаю,
А втім, супротивного вітру немає,
Та й сагайдак у мене ладний.

Я чекатиму на схід сонця.

ОБИДВА ХОРИ

Лучники зайняли позиції.

Як тільки зійде сонце, почнеться битва.

ГОРАЦІЙ І КУРІАЦІЙ

Світає.

Воїни натягують стріли. Актор позаду сцени дуже повільно несе на жердині прожектор, що зображує сонце. Він просувається справа наліво стільки часу, скільки триває бій. Оскільки сонце сходить над горою Горація, то Горацій опиняється у затінку, а його супротивник на сонці.

КУРІАЦІЙ

О! Сонце засліплює мене!

Я не можу прицілитися, а

Ворог мій у затінку. Тінь від гори –

Його прикриття.

Перший обмін стрілами. Стріла засліпленого Куріація пролітає зависоко. Горацій влучає йому в коліно.

КУРІАЦІЙ виймаючи стрілу:

Я поранений, а

Мій супротивник ні.

Я забув,

Що сонце не лише світить,

А й засліплює.

Щоб цілитися, мені потрібне світло,

Але правильно спрямоване.

Моя позиція слабка.

Моє коліно розбите, тому ворог тримає
мене

У цьому незavidному місці.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Які у тебе збитки?

Куріацій показує, що він втратив, виймаючи з наплічника два прапорці та відкидаючи їх убік.

ХОР КУРІАЦІЇВ *до свого воїна, викреслюючи із реєстру збройних сил дві когорти:*

Дві когорти із семи

Ти втратив. Проте

У тебе доладна зброя.

Вона дорога та гідна.

Час,

Як і все інше, працює на нас.

Не ризикуй!

У кінцевому рахунку вирішує

Краща зброя.

ГОРАЦІЙ

Мій лук стріляє недалеко.

Та сонце засліпило мого ворога,

А моя стріла,

Принаймні, влучила йому в коліно.

Моя позиція вдала.

ХОР ГОРАЦІЇВ *до свого воїна:*

Чому ти зупинився? Вдала

позиція

Не завжди буде такою. Наше становище

погіршиться,

Якщо ми його не покращимо. Невблаганно

Сонце рухається по небу. Невтримно

День змінює ранок.

ГОРАЦІЙ.

Трьома стрілами я хотів повалити

Того, кому сонце било в обличчя.

Перша стріла

Його не вбила, але поранила. І тепер

Він зник за каменем і
Більше не стинається. Та сонце не стоїть на місті,
І тінь моєї гори стає коротшою, і
Ворог мій все далі від мене, і
Стріла моя більше не дістає його.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Те, що сагайдак твій нікудишній,
Погано. Але кращого у нас нема.
Кинь його! Бийся кулаками!

Борися, як можеш.

Головне – діяти!

ГОРАЦІЙ

Я іншої думки. Зрештою,
Я влучив у свого ворога
Стрілою.

Я лучник, а не кулачний боєць.
Допоки ваша вість дійшла до мене,
Настав день. Тепер
Я сам стою на сонці.

Отже, я перейду на місце,
З якого я зможу влучити у того,
Хто засліплений. Прийшов час
Продовжити бій.

*Сонце тим часом стоїть між двома узгір'ями так, що
обидва воїни опиняються на світлі.*

КУРІАЦІЙ

Сонце піднімається над горою.

Ворог

Вийшов вперед і тепер нічим не прикритий. Можливо,
Зараз я зможу влучити в нього.

ГОРАЦІЙ

Виходь, грабіжнику!

І випусти свою стрілу! О!

Я нічого не бачу! Сонце

Засліпило і мене.

Другий обмін стрілами. Обидві стріли пройшли зависоко.

ГОРАЦІЙ І КУРІАЦІЙ звертаються до своїх хорів:

Закінчився другий обмін стрілами.

Ми обидва

Промахнулися.

ХОР КУРІАЦІЇВ до свого воїна:

Але твоя позиція

Стала кращою.

ГОРАЦІЙ

Невблаганно

Сонце рухається по небу. Невтримно

Вечір змінює день. Що ж мені робити?

Якщо я засліплений

Опівденним сонцем,

Мій ворог теж невидючий.

Отже, я можу діяти,

Як ви мені радили, –

Кулаками.

Робить декілька кроків вліво, але зупиняється і, прикривши очі від сонця, вдивляється удалечінь.

До хору: Я хотів вийти вперед. Але

Сонце вже зайшло за другу

гору.

Ворог

У затінку. Я

Повністю освітлений.

Послухавши вашої настанови ввечері, я забув,

Що її радили вдень.

Сонце зайшло за другу гору, і Куріацій зміг вбити Горація третьою стрілою.

КУРІАЦІЙ

Перемога! Моя остання стріла

Влучила у ціль. Моя позиція

Протягом дня змінилася з поганої на вдалу.
І коли вона покращилася,
Моя гарна зброя не підвела.
ХОР КУРІАЦІЇВ
Перемога! Колона супротивника
Знищена. П'ять когорт лучників
Вільні для вирішального бою. Після короткого
перепочинку
Вони вирушать на схід, щоб
Об'єднатися з іншими нашими частинами.
ХОР ГОРАЦІЇВ
Ми нічого не чули про наш
загін
З тих пір, як отримали звістку,
Що він негайно вступає у бій.
Ми припускаємо,
Що він загинув.
Він чіплявся за одну й ту саму позицію.
Він чіплявся за одну й ту саму зброю.
Він чіплявся
За одну й ту саму раду. Та невблаганно
Сонце рухалося по небу.
Невтримно
День змінював ранок, а вечір
день.
Дружині гораціанського лучника:
Жінко, від твого чоловіка
Немає жодних вісток. Натомість з
міста ворогів
Чути бурхливий переможний крик.
Певно, лучник загинув.
Жінку одягають в удовину вбрання.
Зітріть сім братів з реєстру
збройних сил!

Там, де вони стояли, немає їх більше.
Наказ, доручений ним,
Мають виконати інші.
Стирають з дошки сім братів лучників.
Ворог просувається нашими долинами.
Разом з військами
Йдуть збирачі податків.
Знеслилені селяни мусять розплачуватися.
Плодючі ґрунти
Родять не більше кам'янистих,
Тому що хліб забирає ворог.
Селянин
Витирає піт з чола,
А хліб їсть той,
У кого меч.

2

Битва списоносців

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ворог просувається через наші гори.
Він прямує через міжгір'я,
Уздовж бурхливої річки.
Ти повинен його спинити, списоносцю!

ГОРАЦІЙ

Я бачив, що він наближається. У нього
Величезний спис. У відкритому бою
Я не зможу його розбити.
Якщо ваша ласка,
Я подолаю його, не наражаючи
Себе на небезпеку. Отож,
На мене чекає довгий похід.
А часу у мене
Небагато.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ми згодні! Бережи військо!
Одне з'єднання ми вже втратили.
Зупини ж ворога!

Сім застосувань списа

Горацій здійснює важкий похід назустріч супротивнику, до того місця, де гори виступають на дорогу. Піднімаючись угору, він спирається на спис.

ГОРАЦІЙ

Я сходжу на гору. Спис –
Мій посох. Він – моя третя нога.
Та, що не болить,
Та, що не втомлюється.
Скільки пуття у ньому одному.
Стоїть біля розколини у скелі.
Але як мені пройти? Тут провалля.
Коли я був малим, то висів на
дубовій гілляці

І так перестрибував через струмок у сад
Яблуневий. Мій спис, що колись
Був гілкою дуба, і тепер стане гілкою.
Так я перейду через прірву.
Скільки пуття у ньому одному.

Перекинув спис через розколину і переліз на руках на інший бік.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ворог вторгається у наші долини.
Зупини ворога!

ГОРАЦІЙ

Але як мені пройти? Я подолав
Прірву, та ось сніговий замет.

Хто знає, яка його глибина?

Мій спис стане лотом.

Скільки пуття у ньому одному.

Вимірює глибину снігового замету.

Але як мені пройти? Сніговий замет

Заглибокий для мене. А до краю скелі

Мені не дострибнути. Знову

Я дивлюся на свій спис.

Прошу його стати моєю жердиною для стрибка.

Скільки пуття у ньому одному.

Виконує стрибок з жердиною.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ворог наступає! Він розкрадає

Наші стада.

Поспіши! Зупини ворога!

ГОРАЦІЙ

Але як мені пройти? Ось гострий край скелі.

Він вужчий за мою ногу. Усі мої зусилля

Марні, якщо він затримає мене.

Я мушу пройти через нього. Зі списом своїм

Я утримаю рівновагу. Його вага, що

часом

Обтяжувала мене, тепер

Стане у пригоді, і я кажу:

Скільки пуття у ньому одному.

Переходить по гострому краю скелі зі списом як балансиrom.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ворог наближується

До наших кпалень.

Зупини ворога!

ГОРАЦІЙ

Я прибув. Я перетинаю

Вершину скелі. Піді мною

Лежить дорога, якою йтиме мій недруг.

Під уламками скелі знищу його,

А зіштовхну їх списом.

Скільки пуття у ньому одному.

Розхитав уламок скелі.

Мій спис – моя опорна балка.

Він триматиме скелю, поки ворог
не підійде.

Одним рухом пальця

Я зітру його на порошок.

Спис став мені у пригоді.

Скільки пуття у ньому одному.

Зводить невелику лавину.

Мій ворог ще не підійшов,

А я втомився з дороги.

Присів в очікуванні.

Я ляжу, щоб відпочити.

Ні, я не засну!

Я ще спроможний діяти, та

Вже не в змозі не діяти. І

Я засинаю.

*Засинає. З'являється Куріацій. Він повільно просувається
вперед; поки Горацій спить, він минає небезпечне місце.*

ГОРАЦІЙ

Ось я прокидаюся і знову,

Перегнувши через вершину

І дивлячись униз, бачу,

Що ворог вже минув

Те місце, де я хотів його розбити.

Мій біг хоча й привів мене до цілі,

Та виснажив цілком. Тому

Не зміг я виконати завдання.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Наш воїн пройшов великий

шлях і
Подолав усі перешкоди,
Та втома
Звела нанівець усі його старання.
Цей удар у порожнечу гірший
За втрачений бій.
Встань же, воїну,
І забудь, що ти зробив. Знову
Рушай назустріч ворогу.
Із гаснучою надією.
ГОРАЦІЙ
Я більше не можу.
Я своє зробив.
ХОР ГОРАЦІЇВ
Знай же: цього не досить.
Якби ти лежав у траві й рахував
 хмарки,
Наші справи були б не гірші.
Ти багато зробив, але
Ти не зупинив ворога.
ГОРАЦІЙ
Отже, все, що я робив,
Було хибним?
ХОР ГОРАЦІЇВ
Ні. Але ти не закінчив.
Зупини ворога!
Ти стільки придумав –
Вигадай ще щось.
Ти доклав стільки зусиль –
Доклади ще трохи.
Зупини ворога!
Все, що ти уже зробив,
Прославить тебе, якщо ти подолаєш
 противника.

Але ніщо не стане тобі в рахунок, якщо ти
Не розіб'єш загарбника.

Сім зусиль будуть марними.

Та трохи постаравшись

І зупинивши ворога,

Ти у славишся за вісім зусиль.

ГОРАЦІЙ

Я згоден.

Отож я знову піднімаюся.

Шлях, що я пробіг сюди,

Я пробіжу назад.

Бій, що здавався мені втраченим,

Я виграю.

Під час наступного хору Горацій здійснює спуск з гори. Він приводить у рівновагу уламок скелі, витягує з-під нього свій спис, перетинає гострий край гори, вимірює глибину снігового замету, стрибає, переходить на руках через прірву, піднімається вгору. Налітає віхола, через поспішність він втрачає війська: занурює один із своїх прапорців у сніг, інший губить на вершині гори, ще один ронить у прірву.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Отож, почни відступати!

Ти втратив час. Втрадь його ще раз!

Ти знесилився. Подвой свої старання!

Снігопади й буревії

Не обминуть того, хто духом занепав.

Усі перешкоди долає той, хто

Бачить перемогу перед собою, та важко

Відступати і знову натрапляти на старі перепони.

Після поразки

Подвоїти мужність, подвоїти винахідливість,

Лише для того, щоб

Поновити колишнє становище, яке

ти мав
Без усіляких зусиль.
Кожне відкриття
Веде назад. Кожен рух руки
Лише виправляє помилку, та все ж
відступ
Для того, хто непохитно бореться, –
Частина нового наступу.

ГОРАЦІЙ

Пощастило. Я дістався того місця,
Звідки я прийшов. Для бою
Я бачу лише одну можливість,
Бо спис мій короткий надто.
Успіх мого плану непевний.
Його виконання небезпечне.

Та ніяк інакше
Я не зможу зупинити ворога.
Щоправда, для мого задуму
Ратище задовге. Що ж,
Я не можу його подовжити,
Але можу вкоротити.

Переламує спис на дві частини, одну з них викидає геть та йде.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Ми стираємо
З реєстру збройних сил три фратрії,
Що полягли у снігу та ущелинах.
І покладаємо надію
На військо, що поменшало.

Переправа через річку

КУРІАЦІЙ Я йду через річкову долину. З одного боку у мене стрімкий схил гори, з іншого – річка. На гору зійти

неможливо, по річці пливти так само, бо далі вниз водоспад смертоносний. І спереду напасти на мене неможливо, тому що мій спис такий довгий, що ворог мене не дістане.

Вниз по річці пливе на плоті Горацій. Він керує уламком списа.

Ось справа від себе я бачу ворога, що пливе на плоту вниз по річці. Я не бачу його зброї. Він наближається дуже стрімко. Я не можу змахнути списом між схилами гір: він занадто довгий. Але він раптом піднімає весло з води й спрямовує його на мене.

ГОРАЦІЙ

І ось я спускаюся по річці

До великого водоспаду,

І мій спис стає моїм веслом.

Скільки пуття у ньому одному.

А тепер, коли я йду на свого ворога,
він

Знову стає списом, і я

Завдаю удару.

КУРІАЦІЙ І ось з усією силою ріки, на якій він несеться, як на дужому коні, він стромляє мені спис у живіт. Я падаю ниць. Мій ворог розбитий. Водоспад поглине його. Я важко поранений і нерухомо лежу в ущелині. Я забув, що по річці можна пливти, хоча й з ризиком для життя, отож моя позиція була не недоступною для нападів, а доступною з ризиком для життя. Отже, мій ворог загинув, а я важко поранений.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Які у тебе збитки?

Куріацій показує, скільки він втратив, виймаючи з наплічника п'ять прапорців та відкидаючи їх убік.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Списоносець загинув.

Ми стираємо чотири фратрії з реєстру
збройних сил.

Там, де вони стояли, немає їх більше.

Наказ, доручений ним,

Мають виконати інші.

*З дошки витирають чотири фратрії. Дружину Горація-
списоносця одягають в удовине вбрання.*

ДРУЖИНА СПИСОНОСЦЯ

Як він воював?

ХОР ГОРАЦІЇВ

Він здійснив два походи,

Подолав усі труднощі і затримав ворога.

Відтак він плів рікою і додав

До своєї невеликої сили

Могутню міць річки.

Та ріка, що понесла його на ворога,

Скинула його униз. Довго

Було видно, як він пересувався у воді. До водоспаду

Він намагався дістати берега. Та

водоспад

Поглинув його. Ворога

Він не вбив, але своєму соратнику

Залишив знесиленого противника.

ХОР КУРІАЦІЇВ *стирають з дошки реєстру збройних сил
п'ять когорт списоносців:*

П'ять когорт з семи втрачені, але

Ми впевнені у перемозі. Невпинно

Просуваються наші війська вперед. Противник

У відчаї. Він мчить

На наші стріли й кидається у воду.

Здобич

Величезна. За землі й нові

копальні

Припинімо чвари, Куріації!

Вже завтра
Відбудеться останній бій, у якому
Три наші армії
Повстануть проти однієї ворожої.
ДРУЖИНИ ГОРАЦІЇВ
Наші чоловіки гинуть, як худоба на бойні.
Як тільки м'ясник береться за свою справу, худоба гине.
Один добре планував і поліг. Інший
Виявив мужність і поліг. А ми... Ми радіємо
Їхнім планам, їхній мужності і плачемо.
Ми раді, що вони воювали.
А плачемо через те, що вони загинули.
Ой, не кожен,
Хто вертається додому, – переможець, але
Ніхто не переміг з тих, хто не повернувся.
ХОР ГОРАЦІЇВ
Загарбники йдуть!
Бій ще не скінчився, а вони
Вже тягнуть
Руду із рудників.
Стогони їхніх смертельно
Ранених воїнів перемішуються
З наказами наглядачів.

3 Битва мечників

ГОРАЦІЙ Ось уже два дні я тримаю на прицілі свого
противника. Так як він дуже добре озброєний, я чекаю,
поки до мене приєднаються лучник й списоносець.
*Куріацій кидає до його ніг зламаний стис другого Горація
та лук першого.*
КУРІАЦІЙ Твої брати знищені! Здавайся!

ГОРАЦІЙ Я впізнаю спис і впізнаю лук. Мої соратники, певно, загинули, як каже Куріацій. Отож, мені треба швидше атакувати його, попри його броню, інакше він об'єднається зі своїми лучником та списоносцем.

КУРІАЦІЙ Я розраховував своєю звісткою налякати його та запобігти наступу, але бачу, що спровокував його напад.

ГОРАЦІЙ Я напад на нього з флангу.

Відходить убік і бачить позаду Куріація два інші куріціанські війська, що наближаються, і яких досі не було видно: списоносця, увінчаного переможним вінком, і лучника, увінчаного переможним вінком та навантаженого здобиччю. Обидва тепер озброєні мечами.

ГОРАЦІЙ

Занадто пізно. Вони наближаються.

КУРІАЦІЙ-МЕЧНИК *кричить до списоносця:*

Мерщій оголи свій меч та поквапся! Бій починається!

КУРІАЦІЙ-СПИСОНОСЕЦЬ

Просуваючись по річці

У міжгір'ї, я загнав свого ворога

У ріку. Сім братрій

Загинули. Попри всі втрати

І безлад в обозі

Я спішу до вирішального бою.

Повертається і кричить:

Бій починається! Поквапся, лучнику!

КУРІАЦІЙ-ЛУЧНИК

Я йду.

Поміж горами

У незнайомій місцевості

Я повалив свого ворога

Третьою стрілою.

Ще до вечора його останнє військо

Буде розбите.

КУРІАЦІЙ-МЕЧНИК

Я буду на сім когорт сильніший
протівника.

ГОРАЦІЙ

Я не можу нападати. Перевага в силах занадто велика.

Запитує Гораціїв:

Як мені бути?

ХОР ГОРАЦІЇВ

Незважаючи на хоробрість наших військ,

Знання території та

Використання усіх бойових засобів,

Ми програли дві битви. Дві
армії

Знищені. Кожні дві жінки з трьох

У нашому місті

Носять вдовине вбрання.

Твої фратрії, мечнику,

Наш останній резерв.

Ти чекав на підтримку,

Більше не чекай, вона не надійде.

У твоїх руках

Наші землі, поля й майстерні.

Між нами та загарбниками –

Ти один.

ГОРАЦІЙ

Вони просуваються.

Із своєю перевагою у силах

Вони мене розгромлять.

Проти мене піднімається потрійна рука

Із трьома мечами.

Як же я зможу встояти?

Мій щит негожий.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Не відступай ні на крок!

Твою зброю

Не покращити. Ну ж бо,
Скористайся нею. Твоїх ворогів
Не зменшити. Повстань проти них.
Нападай на них. Знищ...
Ах, що ти робиш?

Горацій кинувся тікати.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Перемога! Ворог

Кидається навтіки!

Наздоженить його, Куріації!

КУРІАЦІЙ-МЕЧНИК

За ним! З огляду на нашу перевагу
Ворог тікає.

За ним! А то він втече від нас!

ХОР ГОРАЦІЇВ

Зупинися! Він нас не чує.

Наш останній воїн

Припиняє боротьбу. Наш кращий боєць

Підкуплений ворогом.

Горацій-мечник намагається на бігу заспокоїти їх жестом.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Не заперечуй! Чому ти тікаєш?

ХОР КУРІАЦІЇВ

Здавайтеся! Віддавайте ключі від вашого міста!

Не дайте йому втекти, Куріації!

КУРІАЦІЙ-СПИСОНОСЕЦЬ до мечника:

Не дай йому втекти! Ти ж

Можеш бігти!

Три військові частини Куріаціїв починають переслідування. Однак вони не можуть однаково швидко просуватися вперед. Важко поранений списоносець відстає. Легко поранений лучник випереджає його, але теж відстає.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Погляньте! Він біжить!

Себе він не врятує, та свою смерть

Зганьбить.

Йому бракує мужності

Залишитися гордою поховальною піснею

В устах своїх земляків.

ГОРАЦІЙ

Добре, що у мене легкий щит. Тому

Мені легко бігти.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Він знущається з нас!

КУРІАЦІЙ-МЕЧНИК

Я біжу

Так швидко, як можу. Мій щит

Важкий.

ГОРАЦІЙ

А я біжу

Так швидко, як ти можеш.

Гей, біжи швидше! А то

Я втечу від тебе!

ХОР ГОРАЦІЇВ

Зітріть його фратрії!

Там, де вони стояли, немає їх більше.

Наказ, доручений ним...

У той час, як фратрії Горація-мечника вже наполовину стерті з реєстру збройних сил, він робить півоберт й нападає на Куріація-мечника. Протягом переслідування воїни відірвалися один від одного.

Заждіть! Він повертається! Він обертається!

Він нападає!

ХОР КУРІАЦІЇВ

Він нападає!

А наш мечник

Знесилився. У нього

Був важкий щит. А наш лучник
Не зміг поспіти на допомогу.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Наш лучник

Розбив йому коліно та нав'ючив на нього
свої

Чоботи, шолом й

речовий мішок.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Наш списоносець теж лишився позаду!

ХОР ГОРАЦІЇВ

Наш списоносець

Розгромив його фланг.

Горацій у короткому бою вбиває задиханого Куріація-мечника. Потім він біжить далі, назустріч лучнику.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Мечник загинув.

Зітріть дванадцять когорт

В реєстрі збройних сил.

Там, де вони стояли...

Горацій наздогнав лучника, вибив з його рук меч та вбив його. Він біжить далі.

ХОР КУРІАЦІЇВ

Лучник теж загинув. І

ворог

Продовжує атаку. Переслідування

Роз'єднало переслідувачів. Втеча була

Нападом! Тепер лишився тільки списоносець,

Важко поранений.

Горацій наздогнав списоносця і без зусиль повалив його.

Зітріть дев'ятнадцять когорт! Там, де вони стояли,

Немає більше нікого. Наказ, доручений

їм,

Не зможе виконати більше ніхто.

Трьох дружин куріаціанських полководців одягають в удовине вбрання. Стирають дев'ятнадцять когорт.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Перемога! Твої хитрощі, мечнику,
Роз'єднали ворогів, а твоя сила
Їх повалила.

ГОРАЦІЙ

Я бачив лучника, що йшов
З трофеями, та списоносця
Без трофеїв. А мечника я побачив
без переможного вінка.

Я знав, що вони нападуть на мене.

І я бачив, як оглядався

мечник,

Як він дивився на того, хто з переможним вінком

І на того, хто з трофеями.

І тоді я збагнув: ті, що йдуть як одне військо,

Раніше були трьома військами, а отже,

Знову їх може стати три. І я побачив,

Що один дужий, інший кривий, а третій повзе.

І я подумав:

Битися можуть усі троє, та бігти

Лише один.

ХОР ГОРАЦІЇВ

Загарбники відбиті.

Недостатньо скористався наш лучник

великим механізмом

Обставин, що змінювалися. Та наш

списоносець за допомогою

Ріки, плоту й уламку списа

Перетворив самого себе в могутній снаряд.

А хитрощі нашого мечника

Роз'єднали ворогів.

І його сила

Їх повалила.
Наш лучник знесилив
свого ворога.
Наш списоносець важко поранив
свого ворога.
А наш мечник довершив
перемогу.

ВКАЗІВКИ ДЛЯ АКТОРІВ

(До п'єси «Горації і Куріації»)

1

Полководці одночасно представляють свої війська. Відповідно до традиції китайського театру військові частини можуть бути позначені прапорцями, які полководець несе на потилиці на дерев'яній планці, піднятій над плечима. Актори повинні повільно пересуватися, намагаючись передати відчуття ваги наплічників і певну громіздкість. Знищення своїх військових частин актори зображують, виймаючи широким жестом з наплічників відповідну кількість прапорців і відкидаючи їх убік.

2

Красвид зображений на підлозі сцени. Актори, так само як і глядачі, бачать намальовану річку і долину. На похилому помості можна спорудити декорацію: усе поле битви, карликові ліси, пагорби тощо. Проте ці декорації не повинні бути надто вигадливими (наприклад, розфарбованими). Вони мають бути схожими на старовинні ландкарти. У розділі «Сім застосувань списа» перешкоди (прірва, сніговий замет і т. д.) можуть позначатися на невеличких табличках, розміщених на вільній частині сценічного майданчика.

3

Крок повинен бути чітко спрямованим: актори ніби ступають у чийсь сліди. Це необхідно тому, що час повинен бути точно відміреним. У першій битві час показує актор, що несе сонце. У другій битві під час «Семи застосувань списа» годинником виступає Куріацій. Усе відбувається дуже повільно – ніби під збільшуваним склом часу.

4

У битві лучників можна обійтися без стріл.

5

Щоб зобразити заметіль, досить потрусити над головою списоносця декілька пригорщей нарізаного паперу.

6

Щодо читання віршів: початок кожного рядка акцентується. Однак текст не повинен звучати відривчасто.

7

Можна обійтися без музики і використовувати лише барабани. Барабани певний час видаватимуться монотонними, але ненадовго.

8

Назви розділів треба написати на транспарантах або проектувати.

_____КОМЕHTAPI_____

ПЕРЕЛІТ ЧЕРЕЗ ОКЕАН

(*Der Ozeanflug*)

Перша редакція радіоп'єси була написана наприкінці 1928 року. Тема і форма твору концептуально відповідали програмі Баден-Баденського щорічного фестивалю, на якому мала бути представлена «оригінальна музика для радіо». Матеріалом для змісту твору послужила книга американського льотчика Чарльза Ліндберга (1902-1974) «Ми» («We», New York 1927; у німецькому перекладі «Wir zwei. Im Flugzeug über den Atlantik», Leipzig 1927) про безпосадочний переліт через Атлантичний океан (з США у Францію), здійснений ним 20/21 травня 1927 року. В книзі автор підкреслює важливу роль техніки і участь інших людей в своєму здобутку. Зокрема, він згадує громадян Сент-Луїса і вміщує в свою доповідь фото восьми спонсорів, завдяки яким відбувся політ. У Брехта цей коментар відсутній. Робітників американської авіабудівельної фірми «Райан», які «перейнялися духом заходу» і «працювали двадцять чотири години поспіль», Ліндберг називає «людьми», а Брехт – «товаришами». Один пасаж з книги «Ми» майже дослівно взятий драматургом – список предметів, що були на борту у Ліндберга (розділ 3).

Перша редакція твору була опублікована в 1929 році у квітневому номері берлінського журналу «Угу» як «радіоп'єса» «Ліндберг» з посиланням на музику Курта Вайля (1900-1950). Поряд з композитором К. Вайлем у роботі над п'єсою з самого початку бере участь Елізабет

Гауптман (1897-1973), письменниця і постійний співавтор Брехта.

До прем'єри, запланованої у Баден-Бадені, К. Вайль пише сім із чотирнадцяти музичних номерів для камерного хору, оркестру, тенора (Ліндберг), баритону (туман і місто Нью-Йорк), басу (сніговий) і альту (сон). За декілька тижнів до прем'єри до роботи над п'єсою приєднується Пауль Хіндеміт (1895-1963). Він створює шість музичних номерів і одну сцену пише спільно з Вайлем.

Прем'єра радіоп'єси під назвою «*Політ Ліндберга*» відбулася 27 липня 1929 року в рамках фестивалю «Камерна музика Баден-Бадена 1929». Режисер – Ернст Хардт (1876-1947) – на той час директор Західнонімецького радіооб'єднання (WERAG) в Кельні; Герман Шерхен (1891-1966) – диригент оркестру Франкфуртського радіо.

П'єса була спробою представити новий оригінальний жанр «радіоп'єси», своєрідний «радіоексперимент», що став практичним здобутком до «теорії радіо» Брехта¹.

З метою оптичної демонстрації залучення слухача у радіомистецтві Брехт запропонував режисеру-постановнику прем'єри таке облаштування сцени: перед великим екраном, на якому проектувалися основні тези «теорії радіо» (ці тези лишалися на екрані протягом усієї постановки), з одного боку сцени були розташовані невеличкий оркестр з концертним роялем, хор, соліст,

¹ Див. примітку 1 на стр. 14.

музикант і коментатор, що озвучував назви усіх сцен. З іншого боку за допомогою ширми була зімітована кімната. В ній за столом з партитурою сидів чоловік і співав партію Ліндберга. Це слухач. Посередині сцени стояв гучномовець для передачі шумів, записаних на грамплатівку. Таким чином передавалися всі звуки, позначені в тексті як «Радіо»: континенти Америка і Європа, місто Нью-Йорк, туман, сніговий, сон, шум води, гул мотора, рибалки, гамір натовпу. Перед хором, солістами і оркестром була виставлена табличка «Радіо», перед кімнатою з виконавцем партії Ліндберга – «Слухач».

Сценічний експеримент Брехта і Хардта преса назвала найвидатнішим досягненням фестивалю. У 1932 році в «Промові про функцію радіо» Брехт ще раз згадує про Баден-Баденський експеримент і називає п'єсу «моделлю нового використання радіо»¹.

28 і 29 липня запис прем'єри транслювався на Південно-західнонімецькому радіо Франкфурту на Майні (SÜWRAG) і WERAG. Напередодні трансляції п'єси в «Південно-західнонімецькій радіогазеті» друкувалося лібрето твору для слухачів під назвою «Пісні тижня».

За участю західнонімецького видавця Петера Зуркампа (1891-1959) в червні 1930 року публікуються «Пояснення» до радіоп'єси. В них автор роз'яснює спосіб виконання твору і висвітлює його мету: залучення реципієнта в театральне мистецтво. Крім того, Брехт наголошує, що

¹ Brecht B. Der Rundfunk als Kommunikationsapparat. Rede über die Funktion des Rundfunks // Werner Hecht (Hg.). Über Politik und Kunst. F./M.: Suhrkamp, 1932. S. 19–24.

п'єса створювалася не для естетичного задоволення, а як *засіб навчання*. Таким чином, «Переліт через океан» став першою спробою митця у жанрі «Lehrstück».

В першій половині 1930 року Брехт береться за ґрунтовну переробку п'єси. Цей твір тепер не є суто доповіддю про переліт через Атлантику, а «*навчальна радіоп'єса для хлопчиків і дівчаток*». Нова редакція виходить друком в червні 1930 року під «очуженою» назвою «*Переліт Ліндбергів*» у збірнику «Спроби» («Versuche») № 1. Брехт підкреслює тенденцію колективності у творі, на якій акцентував увагу сам Ліндберг в доповіді «Ми». Фігура пілота виступає тепер у множині – Ліндберги. Таким чином автор створює збірний образ численних людей, завдяки яким стало можливим досягнення одного льотчика. Крім того, Брехт дописує новий розділ під назвою «Ідеологія», що став своєрідним аналітичним коментарем до тексту. На початку п'єси автор вводить «Заклик до всіх». «Заклик» посилює колективістський характер твору й, певною мірою, відображає міркування Брехта щодо участі слухача в радіоп'єсі. В останньому пасажі думка про «недосяжність» абсолютного пізнання всесвіту замінена на контрапунктне переконання – заперечення кордонів людських можливостей:

В кінці 3 тисячоліття нашої ери
Наша недосконала машина
Полетіла у небо,
Демонструючи можливе і
Наставляючи нас:
Це ще не межа.

Нові частини п'єси не були покладені на музику.

В період з 1929 по 1932 роки відбулися ще дві концертні постановки п'єси. Перша 5 грудня 1929 року в Берліні під музичним керівництвом Отто Клемперера (1885-1973). П'єса ставиться як *«кантата для соло, хору і оркестру»* на музику Вайля ¹. Ще одна концертна постановка відбувається в США за участю Філадельфійського оркестру в квітні 1931 року. Диригент – Леопольд Стоковський (1882-1977).

Загалом чотири театральні постановки п'єси проходять в театрах Вроцлава, Дюссельдорфа, Гамбурга-Альтони, Оснабрюка та дві радіотрансляції: на Берлінському радіо «Функштунде» і Чеському радіо.

Остання редакція під назвою *«Переліт через океан»* з'явилася в 1950 році. У грудні 1949 року Південнонімецьке радіо звернулося до Брехта з проханням про дозвіл на трансляцію п'єси (трансляція не була реалізована). Другого січня 1950 року Брехт дав письмову відповідь і дозволив транслювати п'єсу на таких умовах: 1) якщо ім'я Чарльза Ліндберга, який в роки другої світової війни підтримував стосунки з нацистами, буде вилучене з тексту; 2) п'єса виходитиме під новою назвою *«Переліт через океан»*, а твору передуватиме *«Пролог»*, спеціально дописаний Брехтом під назвою *«Постановникам та слухачам «Перельоту Ліндберга»*:

¹ Композитор Курт Вайль одразу після прем'єри в Баден-Бадені самостійно дописав музику до семи частин твору, раніше створених Хіндемітом.

Ви слухаєте
Доповідь про перший переліт через океан
У травні 1927. Один сміливець
Його здійснив. Він подолав
І шторм, і кригу, і буремну воду. Однак
Нехай його ім'я лишиться невідомим, бо
Того, хто не заблукав в непрохідних водах стихії,
Засмоктало грузьке багнище цивілізації. Буря й лід
Не зламали його, натомість зламала
Людина. Десяток літ
Розкішного життя та слави – і лиходій-герой
На службі гітлерівським катом
Підняв у небо свій бомбардувальник,
Несучи смерть й страждання. То ж
Хай його ім'я лишиться невідомим. А вас
Застерігаю: ні мужність, ані знання
Моторів та карт навігаційних
Не перетворять асоціального мерзотника
В героя.

Остання редакція вводила у текст п'єси такі зміни: в розділі 1 замість «...повторіть переліт за океан командира Ліндберга» – «...повторіть перший переліт за океан»; в розділі 3 замість «Мене звати Чарльз Ліндберг» – «Як мене звати – не має значення»; в розділі 10 замість «...переліт через океан командира Ліндберга пройде успішно» – «...переліт через океан командира Такого-то пройде успішно»; в розділі 16 замість «Я Ліндберг» – «Я пілот Такий-то».

На думку Брехта, зміни в п'єсі хоча й могли дещо нашкодити віршованому тексту, проте вилучення імені антисуспільного героя матиме повчальне значення. Видання збірника «Спроби» від 1959 року виконало вимогу

автора по змінам тексту і надрукувало п'єсу в новій версії з поправками.

Кантата Курта Вайля, як і раніше, називається «Політ Ліндберга». Композитор помер 3 квітня 1950 року через декілька місяців після останніх змін у п'єсі, так і не дізнавшись про них. Однак в сучасних постановках кантати ім'я Ліндберга переважно випускається.

Стр. 28 *Його швидкість 210 км за годину...* – Максимальна швидкість літака Ліндберга.

Стр. 28 *«Дух Сент-Луїса»* – його ім'я. – Літак названий Ліндбергом «Дух Сент-Луїса» (Spirit of St. Louis) на честь кількох комерсантів з міста Сент-Луїса, що профінансували його політ.

Стр. 28 *Авіаційні заводи «Райан» в Сан Дієго...* – «Райан» (Ryan Aircraft Corporation) – авіабудівельна фірма США. Створена в 1922 році Т.К. Райаном авіатранспортна компанія «Райан ерлайнс» (Ryan Airlines) з 1925 року почала розвивати власне авіаційне виробництво і випустила одномоторний поштовий літак М-1. На його модифікованому варіанті (зі збільшеним розмахом крила, додатковим запасом пального і т. д.) був створений «Дух Сент-Луїса». Основні характеристики літака: двигун Райт J5-С «Уерлуїнд» потужністю 166 кВт, довжина літака 8,4 м, площа крила 29,2 м², розмах 14,02 м, злітна маса 2330 кг (в тому числі 1180 кг пального), крейсерська швидкість 174 км/г. В часи економічної кризи компанія припинила своє існування. Була відновлена у 1933 році.

Стр. 28 ... *Будували його 60 днів.* – За дорученням Ч. Ліндберга фірма «Райан» побудувала літак за шістдесят днів (лютий - квітень 1927 року).

Стр. 28 *У мене на борту...* – Пасаж, майже дослівно взятий із книги Ч. Ліндберга «Ми» («We», New York 1927; в німецькому перекладі «Wir zwei. Im Flugzeug über den Atlantik», Leipzig 1927).

Стр. 29 *2 десятка років тому чолов'яга Блеріо...* – Луї Блеріо (1872 – 1936) – французький винахідник, авіатор. 25 липня 1909 року на літаку власної конструкції «Блеріо XI» першим перетнув Ла-Манш, довжиною близько тридцяти кілометрів.

Стр. 29 ... *корабель «Королева Шотландії»...* – Лайнер «Empress of Scotland» побачив літак Ліндберга над містом Сент-Джонсом, столицею держав Антигуа і Барбуда, на 49. 24 північної широти і 43. 72 західної довжини через чотири години після вильоту літака.

Стр. 33 ...*летіли двоє...* – Йдеться про французьких пілотів Чарльза Нунгессера (Шарль Нунжессер) (1892-1927) та Франсуа Колі (1881-1927), що 8 травня 1927 року, за два тижні до польоту Ліндберга, розбилися над Атлантикою.

Стр. 34 *Згадай домівку рідну, / Річку Міссурі...* – В американському штаті Міссурі Ч. Ліндберг свого часу жив і працював пілотом-поштарем та перевізником.

Стр. 35 ...*Подібно до діалектичної економії...* – Йдеться про філософсько-економічне вчення Карла Маркса.

Стр. 39 ... *тінь славного Нунгессера...* – французький пілот Чарльз Нунгессер (1892-1927) разом з Франсуа Колі

(1881-1927) у польоті над Атлантичним океаном розбилися 8 травня 1927 року.

Стр. 42 У паризькому аеропорту Ле Бурже... – 21 травня о 22.24 за місцевим часом «Дух Сент-Луїса», подолавши дистанцію Нью-Йорк – Париж довжиною 5809 км і провівши в польоті 33 години 30 хвилин, приземлився в паризькому аеропорту Ле Бурже.

БАДЕНСЬКА НАВЧАЛЬНА ДРАМА ПРО ЗГОДУ

(Das Badener Lehrstück vom Einverständnis)

Після написання «Польоту Ліндберга» (1929) Брехт у співпраці з Елізабет Гауптман і Златаном Дудовим¹ розпочинає роботу над новою п'єсою для Баден-Баденського фестивалю. За задумом, драма мала б бути безпосередньо пов'язаною з попереднім твором. Створена п'єса була названа за місцем прем'єри «Баденська навчальна драма» (початкова назва – «Навчальна драма»). Вперше назва твору Брехта відображала її жанр – «навчальна» п'єса («Lehrstück»). Автор музики – Пауль Хіндеміт. За музичною формою п'єса є *драматичною ораторією*.

Музика п'єси, за міркуваннями Брехта, мала б впливати «соціально» на реципієнта, не викликати почуттів, а «впорядковувати» їх. Для досягнення цього, а також задля

¹ Златан Дудов (1903-1963) – німецький кінорежисер, автор стрічок «Куле Вампе» (1932), «Хліб наш насущний» (1949), «Дужче ночі» (1954), «Капітан з Кельну» (1956), «Знегоди кохання» (1959) та ін.

«навчальної» мети твору, п'єса мала б виконуватися «колективно», разом з публікою в ролі «натовпу» (тому, відповідно, в дійових особах не зазначений персонаж «натовп»). Виконання музичних партій мало б відбуватися у вигляді антифонного, тобто почергового співу. Це «колективне» наспівування хору й публіки можна було реалізувати за умови, якби спочатку «навчальний хор» разом з заспівувачем самі виконували ті пасажі, що надавалися глядачам, а потім «натовп» повторював слова услід за хором. Для того, щоб допомогти публіці, в глядацькому залі знаходилися спеціально підготовлені солісти. Передбачалася проекція лібрето для глядачів¹.

Драматична ораторія Брехта – Хіндемита вперше демонструється фрагментарно 28 липня 1929 року, наступного дня після прем'єри «Польоту Ліндберга». Режисери-постановники – Бертольт Брехт і Еріх Енгель (1891-1966), художник – Каспар Неєр (1897-1962).

Ідея «спільного виконання» драми наштотувалася на нерозуміння і обурення глядачів. Справжній скандал виник не стільки через похмуру музику й важкого змісту текст, стільки через однозначні, провокуючі декорації Неєра, що представляли, «як у наш час люди знушаються над

¹ П. Хіндеміт розумів свою партитуру до «Баденської драми» лише як рекомендацію, вказівку, не обов'язкову для виконання, і, відповідно, у передмові до партитури («Vorwort zur Partitur des «Lehrstücks», 1929) вказував, що п'єса передбачає імпровізацію і може, за бажанням, бути скороченою або, навпаки, подовженою. Брехт в «Примітках» до публікації драми у збірнику «Спроби» №1-4 обстоював цілком протилежну думку. Оскільки Хіндеміт розумів «навчальний» театр лише формально і не поділяв намірів Брехта щодо нього, їхня спільна робота залишилася епізодичною.

людьми». Підбурюючи глядача ще дужче, доповідач, за вказівкою Брехта, вигукнув в кінці спектаклю: *«Ще одне споглядання померлих, що сприймається з таким незадоволенням!»*

Приголомшила всіх своєю брутальністю та натуралістичними деталями «клоунада». Ця вставна частина твору, що «досліджує», чи «допомагає ближній ближньому», не відрізняється стриманістю і сягає своїм корінням шванкової традиції. Режисура Брехта підсилювала ефекти: велетня пана Шміта поставили на ходулі, прикріпили подовжені руки і голову з пап'є-маше – усе величезних розмірів. Всі «частини тіла» відпилювалися справжньою пилою, що видавала натуралістичний гул і свист, а відпиляні краї «кровоточили». Ця сцена, за словами Ганса Ейслера, так вразила одного критика, що той знепритомнів ¹. Очевидці стверджують, що піднявся оглушливий галас, і глядачі цілим натовпом почали покидати виставу. Публіка, яка звикла бачити в театрі предмет естетичного задоволення і переконана, що мистецтво покликане «піднімати» дійсність, була обурена «безсоромним нахабством» автора. Преса доценту розкритикувала Брехта, який, на її думку, виявив себе як «абсолютний невдаха і дурисвіт», написавши «пустопорожню» п'єсу (*Leerstück*) ². Присутній на прем'єрі

¹ Knopf J. Brecht-Handbuch. Theater. Eine Ästhetik der Widersprüche. – Stuttgart: J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1980. – S. 81.

² «Leerstück» – «пуста п'єса» на слух сприймається майже як «Lehrstück» – «навчальна п'єса».

Герхард Гауптман (1862-1946) загалом схвально відізвався про п'єсу і музику до неї, лише два «вставних номери» він відхилив, називаючи їх для себе незрозумілими.

Перша редакція драми була опублікована в 1929 році у збірнику «Спроби» № 2. Друга редакція (грудень 1930) під назвою *«Баденська навчальна драма про згоду»* містила наступні зміни: роль «натовпу» була посилена за рахунок більшого об'єму тексту; у сцені 7 «навчальний хор» звертається з новим пасажом до постраждалих пілотів:

Ми не можемо вам допомогти.

Лише одну настанову,

Одну пораду

Даємо вам:

Умріть, але отримайте науку,

Учіться, але не хибному.

Дописана нова сцена 9 «Слава та експропріація»; у сцені 6, беручи до уваги досвід прем'єри, Брехт вводить «друге споглядання померлих»:

Демонструються десять великих фотографій небіжчиків. Після слів коментатора: «Друге споглядання померлих», фотографії показують ще раз.

«Згода», ключовий термін брехтівських «Lehrstücke», викликала найбільше непорозумінь у критиці. Її інтерпретували як цілковите підкорення окремого індивіда колективу, повне ототожнення з ним і стертя індивідуальності за принципом: колектив (партія) насамперед. Критика НДР теж вбачала у брехтівській «згоді» переоцінку значення колективу, якому окремий індивідуум підкоряється як «природній стихії», поринає в нього і, нарешті, цілком в ньому розчиняється.

Крім того, літературознавці наголошували на ірраціональності головних думок п'єси, зокрема тих, що висловлені в «коментарях»: «Речення *«Мудрець подолав бурю, тому що він знав, що таке буря і прийняв її вимоги»* доводить ірраціональність цього судження. Тому що шторм переборюють не тим, що з ним «погоджуються», а тим, що приймають запобіжні заходи» ¹. Проте в «коментарі» йдеться про те, що мудрець (отже, людина, яка перед тим, як діяти, думає) не може уникнути шторму, який є метафорою сили та влади. Тому він пристосовується до нього таким чином, що може йому протистояти і, врешті-решт, подолати. Звісно, це «подолання» ґрунтується на пізнанні суб'єкта, вивченні його законів і закономірностей та пристосування до них.

Притча про шторм перегукується з фразою англійського філософа-емпірика Френсиса Бекона (1561-1626): «Природу можна перемогти лише підкоряючись її законам» ². Вже афоризм Бекона формулює протиріччя: *перемогти можна лише тоді, коли підкоряєшся*. Цей принцип систематично використовував Галілей, заперечуючи до цього усталену думку Арістотеля про те, що природу можна підкорити, перехитривши її ³. Девіз Бекона до сьогодні дійсний в природничих науках. Таким чином, брехтівська «згода» – не безглузда ірраціональна покірність, а, навпаки,

¹ Pietzcker Carl. Die Lyrik des jungen Brecht. – Frankfurt a.M., 1974. – S. 334.

² Бэкон Ф. Новый органон// Антология мировой философии. Т. М., – 1970, – с. 194.

³ Knopf J. Bertolt Brecht und die Naturwissenschaften // Brecht-Jahrbuch. – 1978. – S. 13-38.

реалістична дія, що передбачає можливість оволодіння й подолання речей, їхньої суті та законів.

Отже, Брехт переводить природознавчий принцип на суспільство, його реалії та процеси. На зразок того, як природа в природничих науках вивчається не загалом, а за її складовими елементами, оскільки не можливо охопити усю сукупність природних процесів в цілому, так і театр Брехта реконструює суспільні процеси за окремими картинками, бо він не спроможний показати всю дійсність у всій її сукупності. Лише через вивчення законів суспільства з'являється можливість їхніх змін. Чинити опір, як законам природи, так і суспільства є нерациональним і неефективним, так як протидія ніяким чином не може їх ліквідувати.

В 1949 році Брехт переписує сцену з клоунами, пристосовуючи її до актуальних подій світу, зокрема до «Плану Маршалла»¹. Німецький композитор і диригент (НДР) Пауль Дессау (1894-1979) пише іронічно-пародійну музику до двох новостворених пісень «Вставай, Міхелю!» та «Боннський гімн» (пародія на «Пісню Німеччини»). Клоуни отримують імена: Аденауер, Маршалл та Міхель.

¹ План Маршалла (англ. *Marshall Plan*) — програма економічної допомоги для Європи після Другої світової війни. Висунута у 1947 держсекретарем США Джорджем К. Маршаллом (вступила в дію у квітні 1948). Допомога була представлена сімнадцятьом європейським державам (зокрема Західній Німеччині). Вважаючи американську ініціативу загрозою для соціалістичного ладу, Й.В. Сталін не допустив участі в цій акції СРСР та ряду країн Східної Європи, що знаходилися під його політичним впливом.

Гротескна сцена «розчленування» третього клоуна набуває актуального звучання: американці Аденауер і Маршалл позбавляють права власності німця Міхеля, який не лише не протестує проти цього, а й сповнений вдячності за «грабунок».

В період з 1929 по 1933 роки у Німеччині відбулося десять театральних постановок «Баденської навчальної драми про згоду». У повосенній 1949 рік в «Берлінер ансамбль» ставиться «клоунада».

Стр. 59 *Коли мудрець потрапив у велику бурю...* – Той самий текст див. в історіях про пана Койнера (Bertolt Brecht. Geschichten vom Herrn Keuner. Vom Überstehen der Stürme // Werke in fünf Bänden. Geschichten. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1973. – B. 4. – S. 288).

Стр. 62 *Я – Чарльз Нунгессер.* – Чарльз Нунгессер (Шарль Нунжессер) (1892-1927) – французький пілот, разом з Франсуа Колі (1881-1927) у польоті над Атлантичним океаном розбилися 8 травня 1927 року, за два тижні до польоту Ч. Ліндберга.

ТОЙ, ЩО КАЖЕ ТАК, І ТОЙ, ЩО КАЖЕ НІ *(Der Jasager und der Neinsager)*

Дві п'єси Брехта за участю Елізабет Гауптман та Курта Вайля були створені в період 1929-1931 років і отримали назву «шкільних опер».

Взимку 1928/29 року Е. Гауптман знайомиться з японською п'єсою «но» «Таніко», перекладену

британським японістом Артуром Валеєм (1889-1966) англійською мовою. «Таніко» написана японським драматургом Компару Ценхіку (1405-1468) в середині XV століття, в часи, коли пануючою релігією в Японії був буддизм, і належить до божественних драм «но».

«Но» (яп. талант, майстерність) — жанр японського традиційного драматичного мистецтва, вид театральної музичної вистави, виникнення якого відносять до останньої чверті XIV сторіччя. В цих драмах грали лише чоловіки. Головним атрибутом постановки були маски. Традиційними темами в театрі «но» були японська міфологія та література. Тематично вистави «но» ділилися на п'ять типів: божественні, військові, жіночі, демонічні, змішані.

В п'єсах «но» присутня деяка абстрагованість, що базується на прагненні показати глядачам не форми і зовнішні атрибути персонажів і явищ, а їхню потаємну суть і дух. «Но» — своєрідний пісенний жанр, в якому неголосні протяжні пісні змінюються швидкими речитативами. Тексти представлені в поетичній формі в традиційному японському розмірі 5-7, який пізніше переріс в жанр японської поезії хайку. Вони не надто емоційні, проте сповнені тонких натяків та прихованого змісту.

Зміст «Таніко» такий: хлопчик на ім'я Матсувака приєднується до прочанської подорожі буддійської секти в гори, щоб помолитися за свою хвору мати. В дорозі він захворів. Звичай велить скинути хворого в прірву, щоб він не був тягарем для інших. Юнак визнає необхідність цього. Товариші сумують над нещасливою долею товариша і

кидають його в прірву, як того вимагає «великий звичай». В кінці п'єси Бог воскрешає загиблого.

Сюжет та драматична своєрідність твору зацікавили Е. Гауптман, і в 1929 році вона робить вільний переклад англійської версії «Таніко». П'єса отримує назву «*Таніко, або з гори у прірву небуття*» («*Taniko oder Der Wurf ins Tal*»). Взимку 1929/30 року Е. Гауптман рекомендує текст Б. Брехту і К. Вайлю як матеріал для створення «шкільної опери» на традиційне свято камерної музики «Нова музика Берліна 1930».

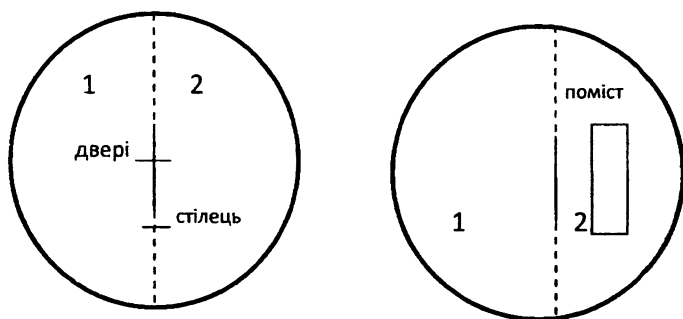
Ідея створення жанру «шкільної» або «навчальної» опери (*Schuloper*) як різновиду «*Lehrstück*» належить Курту Вайлю. *Schuloper* розумілася ним трояко: по-перше, як «опера для школи» (тобто, для дітей), по-друге, як опера для навчання композиторів, які б мали звернути увагу на новий музичний жанр, і по-третє, як твір для навчання самих виконавців на музичному й духовному рівнях¹.

Взявши за основу переклад Е. Гауптман, Брехт створює драму «*Той, що каже так*» (1929/30). У текст, запропонований письменницею, Брехт вносить певні зміни: замінює священика з «Таніко» на шкільного вчителя, прочанську подорож на дослідницьку експедицію. Похід хлопчика набуває у Брехта більш конкретної мети: добути ліки для хворої матері (в «Таніко» – помолитися в горах за матір). Але найголовніше, Брехт вводить у свою драму *мотив згоди*, на відміну від японської версії, де людина немає свободи вибору «перед лицем богів». Таким чином,

¹ *schulen* (нім.) – навчати, наставляти, тренувати; *die Schule* (нім.) – школа (навчальний заклад).

«Той, що каже так» закінчується не просто вбивством хлопчика, а його згодою на це.

Прем'єра п'єси відбувається 23 червня 1930 року в Берлінському Центральному інституті виховання і навчання (перебуваючи в цей час у Франції, Брехт не був присутній на прем'єрі)¹. Виконавцями ролей та солістами хору були учні навчальних закладів Берліна. Декорації постановки були схематичні, сцена була умовно поділена на дві частини (кімнати 1 та 2):

Восени 1930 року «Той, що каже так» ставиться учнями Берлінської школи ім. Карла Маркса. Складений протокол відгуків учнів. Проблематика твору викликала гостру дискусію серед школярів, оскільки частина учнів не погоджувалася із вирішенням конфлікту в п'єсі через загибель учасника колективу:

¹ Запланована прем'єра в Баден-Бадені не відбулася, оскільки музичне керівництво фестивалю відхилило постановку п'єси «Захід», яка мала бути представлена разом з п'єсою «Той, що каже так». У відповідь автори обох «Lehrstücke» відмовилися від постановки на святі «Того, що каже так».

«Життя людини важливіше за дослідницьку експедицію...»,

«Це ж справжнє вбивство...»,

«Чому ж експедиція не повернулася додому, аби врятувати хворого учасника?»

«Чи вартий результат подорожі жертвової смерті хлопчика?»¹

В пресі з'являються статті, що критикують сліпу рабську покірність в драмі. Німецький публіцист Франк Варшауер так відізвався про п'єсу: «Ця драма виводить основну життєву мудрість: поводитися не розсудливо і людяно, а роби те, що слід. Будь слухняним, дитя моє! Слухайся традицій, не сумнівайся в них, навіть якщо вони здаються тобі божевільними... «Ті, хто кажуть так» дуже нагадують «тих, хто каже так» під час війни»². Композитор Ганс Ейслер виступив з гострою критикою на п'єсу, називаючи її «божевільною феодальною драмою».

Взявши до уваги відгуки про твір, Брехт пише другу версію п'єси «Той, що каже так» (1930). У новій редакції йдеться про похід за ліками проти епідемії, що розпочалася в місті (в початковому варіанті дослідницька експедиція). Крім переробки «Того, що каже так» Брехт створює контрапунктну п'єсу — «Той, що каже ні» (1931)³. Це

¹ Brecht Bertolt. Der Jasager und Der Neinsager. Vorlägen, Fassungen, Materialien. – Frankfurt.a.M.: Suhrkamp Verlag, 1966. – S. 59-63.

² Die Weltbühne 26, 1930, Nr. 28, S. 70-71.

³ З цього приводу німецький публіцист та кінокритик Зігфريد Кракауер (1889-1966) іронічно зауважив: «Спочатку «Той, що каже так», потім «Той, що каже ні», наступна п'єса зватиметься «Той, що каже мабуть».

ідентична історія про наукову експедицію та виснаженого хлопчика, але у вирішальний момент на питання, чи згоден він з тим, що його залишать у горах, як того вимагає «звичай», герой відповідає «ні». Подальша дія набуває іншої розв'язки: вчитель збагнув, що рішення хлопчика слушне, хоча й не героїчне. Подорож переривається, і хворого хлопчика доставляють додому.

Обидві частини п'єси виходять в об'єднаному вигляді — *«Той, що каже так, і той, що каже ні»*. За вказівкою Брехта, вони не повинні ставитися окремо одна від одної. Драма вперше виходить друком в четвертому випуску збірника «Спроби». Номер містить також додаток з «Протоколом дискусії про п'єсу *«Той, що каже так»* (уривки) в школі ім. Карла Маркса Нойкельну». До новостворених частин п'єси не була написана музика. Тому Брехт вказує в збірнику, що лише перша редакція *«Того, хто каже так»* є «шкільною оперою» у вузькому змісті.

У 1930-1932 роках відбулося 48 постановок п'єси в Німеччині. Постановки проходили неофіційно і ставилися переважно школами та аматорськими гуртками. Після 1945 року зафіксовано майже 80 постановок драми в ФРН, натомість в НДР відомо лише про три.

Стр. 71 *У співпраці з ... Куртом Вайлем* – Композитор Курт Вайль написав музику до першої редакції п'єси, заплановану для прем'єри в червні 1930 року. Нова редакція драми не покладена на музику.

Стр. 72 *Важливо насамперед вчитися згоди...* – Мотив «згоди» є наскрізним у брехтівських «Lehrstücke» («Баденська навчальна драма про згоду», «Захід»). Концепція «згоди» передбачала розуміння і прийняття індивідом об'єктивних законів дійсності як необхідної передумови його довершеності.

ЗАХІД

(Die Maßnahme)

Робота над п'єсою починається в лютому 1930 року. Її постановка планується на фестивалі «Нова музика Берліна 1930». Музику до твору пише Ганс Ейслер.

За музичною формою «Захід» – ораторія, в якій стилістично поєдналися військові марші, мотиви класичної музики (Й.С. Бах) та джазу («Сонг про товар»). Для Г.Ейслера, що загалом практикувався на військових піснях, «Захід» став своєрідним дебютом. Композитор вперше створює масштабний музичний твір, об'єднуючи хорові пісні. В 1932 році Ейслер пише спеціальні вказівки до виконання ораторії (Ratschläge zur Einstudierung der Maßnahme). Форму політичної ораторії композитор розвиває далі в «Куле Вампе» (1932) та «Матері» (1931).

Сюжет п'єси співзвучний зі шкільною оперою «Той, що каже так». Початкова редакція рукопису «Заходу» мала назву «Той, що каже так (конкретизація)». Спочатку молодий товариш позначався в дійових особах як «хлопчик», а для сценічного оформлення передбачалися «кімнати» 1 та 2 (див. стр. 198).

Значний вплив на концепцію п'єси справив вихід у світ в квітні 1930 року німецького видання двадцять п'ятого тому праць В.І. Леніна. Особливо важливу роль в постановці проблематики «Заходу» відіграли «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» та «Промова на третьому Всеросійському конгресі комуністичного молодіжного об'єднання Росії другого жовтня 1920 року».

Створений в традиціях агітаційного театру, «Захід» замислювався спочатку як політично-педагогічна вправа для формування революційної свідомості робітничих колективів і прогресивних шкільних груп. На прикладі короткої сценічної ситуації представлялася політично хибна поведінка з її імовірними наслідками. Мета вправи: навчити правильним моделям ведення революційної боротьби.

Брехт неодноразово змінював фабулу п'єси. Загалом існує п'ять варіантів «Заходу». У першій редакції п'єси, створеної навесні 1930 року, усі агітатори були радянськими громадянами. Метою їхньої подорожі було не місто Мукден (сьогодні: Шеньян), а Урга (Улан-Батор), куди йшов купець з п'єси «Виняток і правило» (1930).

Художнє керівництво спілки «Нова музика Берліна 1930» відхилило постановку п'єси, вказуючи на «формальну неповноцінність тексту» і висловлюючи незадоволення її політичною заангажованістю¹. Тому Брехт та Ейслер вирішили поставити п'єсу з аматорами.

¹ Brecht Bertolt. Schriften. B. 5. – Berlin u. Weimar, Aufbau-Verlag, 1973. – S. 97.

Прем'єра п'єси (в другій редакції) відбулася 10 грудня 1930 року у Великому драматичному театрі Берліна. 13/14 грудня драма ставиться в приміщенні Берлінської філармонії нічною виставою. Режисер – Златан Дудов, музичний керівник Карл Ранкл (1898-1968). Для партії контрольного хору К. Ранкл об'єднав три робітничих хори Берліна (понад 400 вокалістів, серед яких сам Ганс Ейслер): хор імені Шуберта, яким керував сам, хор «Грос-Берлін» та хор імені Фіхте. Ролі виконували: Хелена Вайгель (1900-1971), Ернст Буш (1900-1980), Александр Гранх (1880-1949) та австрійський тенор Антон Марія Топітц (1889-1944?). На сцені знаходилися великий хор, оркестр, литаври, саксофони, рояль, мідні духові інструменти. Попереду справа був невеличкий подіум – майданчик, на зразок боксерського рингу. На ньому відбувалися особливо значущі епізоди сценічної дії (дискусії, аналіз). На задньому плані був натягнутий екран, на якому проектувалися, написані готичним шрифтом, основні тези п'єси.

Від акторів не вимагалось занадто емоційної та виразної гри – виконання мало бути дещо схематичним, простим та чітким. Щоб досягти якнайбільшої навчальної цінності, кожен актор мав зіграти ролі усіх персонажів.

Метою постановки було визначення повчальної цінності п'єси для глядачів і самих акторів та доцільності форми вираження поставленої мети. Тому під час прем'єри в Берлінській філармонії глядачам роздавалися опитні листи з відповідними запитаннями. Отримані відповіді

обговорювалися авторами 20 грудня ¹. Аналіз опитних листів та дискусія між авторами стали приводом для створення другої версії «Lehrstück».

У другій редакції були змінені діалоги, особливо в сценах бунту проти класиків та поховання молодого товариша. Вони стали коротшими та чіткішими, а слово «революція» було замінено формулюваннями «акція», «місія» тощо. У цьому варіанті твір виходить друком восени 1930 року в збірнику «Спроби» № 9.

Третя редакція лягла в основу опублікованого варіанту п'єси у 1931 році в збірнику «Спроби» №14. Брехт повторно, вчетверте, змінюю п'єсу у 1935/36 роках спеціально для московського видання «Заходу» для іноземних робітників в СРСР. П'ята, остання редакція, з'явилася у 1937/38 роках і опублікована видавництвами «Малік-Ферлаг», «Ауфбау-Ферлаг» та «Едіціон Зуркамп».

Критика схвально відгукнулася про якість прем'єри п'єси. Серед інтелігенції в залі знаходилося чимало робітників. Прем'єра пройшла з великим успіхом. Щодо лібрето думки публіки розійшлися. Найбільшим недоліком п'єси критика вважала жертвну смерть молодого товариша – в цьому пункті думки західних та східних критиків збігаються. «Вбивство молодого недисциплінованого товариша не є виправданим, беручи до уваги революційну практику», – констатує угорський мистецтвознавець і критик Альфред Кемені («Роте Фане», 20 січня 1931р.). Отто Біха зауважує, що у творі

¹ Brecht Bertolt. Schriften. B. 5. -- Berlin u. Weimar, Aufbau-Verlag, 1973. – S. 101.

залишається незрозумілим, «чому молодому товаришеві, який постійно допускався помилок, виконуючи нелегальну роботу, щоразу доручали нові, ще складніші завдання» («Лінкскурве», 1931, № 1). Німецький філолог Пауль Фрідлендер відзначає: хоча Брехт оволодів загальнотеоретичними основами марксизму, все ж йому бракує знань революційної практики («Вельт ам абенд», 24 січня 1931 р.). Німецький літературознавець Альфред Курелла доводить за аналогією з історією робітничого руху, що молодий товариш, керуючись своїм революційним інстинктом, у відповідальні моменти боротьби діяв абсолютно вірно, натомість «розважливі» агітатори виявилися справжнісінькими опортуністами¹.

Наступна постановка «Заходу» відбулася 18 січня 1931 року у Великому драматичному театрі Берліна. На цей час у п'єсі (в третій редакції) відбулися повторні зміни: агітатори не створювали китайську комуністичну партію, а підтримували її; у сцені 4 завдання молодого товариша полягало не в тому, щоб організувати страйк, а в залученні робітників до страйку, що вже вибухнув; «Пісня текстильників» була виключена з нової редакції і замінена на пасаж контрольного хору «Виходь, товаришу!»

Наступні постановки відбулися у Дюссельдорфі з Вольфгангом Лангхоффом² та місцевими робітничими

¹ Brecht Bertolt. Ausgewählte Werke in sechs Bänden. Jubiläumsausgabe zum 100. Geburtstag. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1997. – B. 4. – S. 665-667.

² Вольфганг Лангхофф (1901-1966) – німецький (НДР) актор, режисер, письменник, член німецької Академії мистецтв.

хорами в концертних залах Відня, Лейпцигу, Хемніца, Франкфурта-на-Майні та Кельну.

У тридцятих роках п'єса ставилася в Англії під керівництвом англійського композитора Алана Буша (1900-1996) близько десяти разів. Перша постановка відбулася 8 березня 1936 року в Лондонському Вестмінстерському театрі. Планувалася постановка «Заходу» в США, проте фактично демонструвалися лише окремі хорові уривки з п'єси.

27 січня 1933 року через втручання поліції була зірвана прем'єра в Ерфурті. Проти організаторів вистави була порушена карна справа по факту підбурення мас до державної зради. Це була остання спроба постановки «Заходу» в театрах Німеччини. Брехт відмовився від запланованих в 1933 році постановок у Франкфурті, Ханау, Кельні й Радольфцелі і більше не розглядав можливості наступних виходів «Заходу» на сценах театру.

Причиною цього було й те, що, як вказує драматург у пізніших вказівках до п'єси (1956), «навчальний» вплив твору обмежений постаттю молодого товариша: «П'єса може бути повчальною тільки для виконавця ролі молодого товариша, і лише за умови, коли він виступатиме також у ролі одного з агітаторів та співатиме в контрольному хорі»¹.

Заборона на п'єсу тривала аж до самої смерті драматурга. 19 лютого 1982 року, п'ятдесят років потому, в рамках свята «Музичні дні НДР» були виконані всі хори та

¹ Kindlers Neues Literatur Lexikon. – Verlegt bei Kindler, 1989. – Band 3. – S. 1043.

пісні з п'єси «Захід» під керівництвом диригента Дітріха Кноте (1929-2000) в Берлінській державній опері Унтер ден Лінден на сцені зали Аполлона. У 1987 році п'єса ставиться англійською мовою в Лондоні і завойовує загальний громадський інтерес.

Для самого Брехта п'єса «Захід» мала виключне значення. В жовтні 1953 року драматург обговорює з Ейслером написання нової драми на зразок «Заходу» та «Матері» про новий робітничий клас НДР та події 17 червня ¹. Незадовго до своєї смерті в розмові з Манфредом Веквертом ² Брехт зауважив, що саме за такими творами, як «Захід» він бачить майбутнє театру.

У 1998 році з нагоди сторіччя з дня народження Брехта та Ейслера театри Німеччини знову включили п'єсу в свої репертуари. Відбулися спроби переосмислення проблематики твору з огляду на сучасні події в світі. Так, у 1999 році авторський колектив Франкфуртського театру ТАТ (Theater am Turm, «Театр біля вежі») переносить події п'єси у 2030 рік в Інгушетію. У жовтні 2000 року спільна постановка «Заходу» Дрезденськими державним театром

¹ 17 червня 1953 року у майже 700 містах Східної Німеччини відбулися страйки та демонстрації проти режиму СЄПН, викликані підвищенням норми виробітку для робітників урядом НДР. Повстання вдалося придушити тільки завдяки втручанням радянських військ та проведенню масових арештів службою безпеки «Штазі». 21 учасника протестів було засуджено до страти військово-польовими судами, 1 400 чоловік отримали різні строки ув'язнення. До возз'єднання Німеччини 17 червня святкувалося у ФРН як «День німецької єдності».

² Манфред Векверт (нар. 1929) – німецький театральний діяч, професор, 1951-1969 рр. художній керівник «Берлінер ансамбль», 1969-1975 режисер Німецького театру.

п'єс та оперою Земпера піднімала проблему насильства, стресу та відсутності демократії в сучасній школі.

Стр. 89. *Вчення класиків.* – Йдеться про класиків марксизму-ленінізму: К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

Стр. 89. *Мукден* – Столиця Маньчжурії (історична назва північно-східної області КНР); суч. місто Шеньян, центр провінції Ляонін, Китай.

Стр. 89. ... *партбюро, що було останнє на кордоні...* – Партбюро знаходилося у далекосхідному Сибіру.

Стр. 93. ...*дає їм маски.* – Маска є головним атрибутом японського традиційного драматичного мистецтва «но». У п'єсі «Захід» Брехт вперше використовує маску як символ смерті людини фізичної і народження людини суспільної.

Стр. 93. *Хто бореться за комунізм...* – Монолог контрольного хору базується на роботі В.І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (1920). Порівн.: «Треба вміти...піти на всі і всякі жертви, навіть – у разі потреби – піти на всілякі викрути, хитрощі, нелегальні прийоми, умовчання, приховання правди...»; «Треба поєднати найсуворішу відданість ідеям комунізму з умінням піти на всі необхідні практичні компроміси, лавірування, угодовства, зигзаги, відступи і тому подібне...» (Ленін В.І. Повне зібрання творів. – т. 41. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1974. – с. 75, 36).

Пасаж співзвучний із змістом оповідання про містера Койнера «Заходи проти насилля» (Брехт Бертольт. Стихотворения. Рассказы. Пьесы. – М.: Художественная литература, 1972. – с. 344-345). Вже з появою п'єси «Захід» та «Історій про пана Койнера» (обидва твори 1930) стає

зрозумілим, що робота комуністичної партії вбачалася автором не у відверто революційних діях, а часом й у безхарактерному підлабузництві чи вдаваному боягузтві, що були своєрідними конспіративними методами боротьби, – тактика, неприпустима для молодого товариша.

Стр. 95. *Кулі* – в деяких країнах Далекого Сходу, а також в ряді країн Азії, Африки та Америки – чорнороб, вантажник.

Стр. 95. *Тяньцзінь* – одне з чотирьох міст центрального підпорядкування КНР, розташоване на південному Сході від Пекіну.

Стр. 100. *Розумний не той...* – Порівн.: В.І. Ленін «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі»: «Розумний не той, хто не робить помилок. Таких людей нема і бути не може. Розумний той, хто робить помилки не дуже істотні і хто вміє легко і швидко виправляти їх» (Ленін В.І. Повне зібрання творів. – т. 41. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1974. – с. 17).

Стр. 108. *Викриття*. – Сценічна ситуація ґрунтується на праці Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», у якій засуджуються рецидиви революційної безхарактерності, роздробленості, індивідуалізму, переходів від захоплення до зневір'я всередині пролетаріату.

Стр. 110. *Пригадай пораду товарища Леніна...* – Об'єднання пролетаріату з середнім селянством, буржуазною інтелігенцією та навіть відсталими прошарками робітничого класу у проведенні

соціалістичної революції було основним стрижнем ленінізму.

ВИНЯТОК І ПРАВИЛО

(Die Ausnahme und die Regel)

Драма створена у співпраці з письменницею Елізабет Гауптман та німецьким сценаристом Емілем Буррі (1902-1966). Час написання п'єси, за версією Елізабет Гауптман, відноситься до 1929-1930 років (перше друковане видання датується 1930 р.). Твір має безпосередній зв'язок у часі з роботою над п'єсою «Захід» (1930)¹ та трансформацією драми «Ваал» (1918) в «Lehrstück» «Асоціальний мерзотник Ваал» («Der böse Baal der Asoziale») (близько 1930). Сам Брехт час написання драми відносить до 1931 року.

Літературним першоджерелом п'єси стала давньокитайська драма «Дві половинки плаща» з часів панування монгольської династії Юань (1278-1368). Е. Гауптман віднайшла твір у французькій версії та переклала його німецькою мовою. Початковими назвами п'єси були «*Два половинчатих плаща*», «*Північні та південні провінції*» і «*Хто кого?*»².

¹ Брехт часто працював над декількома проектами одночасно. Так, працюючи з Ейслером та Дудовим над «Заходом», драматург разом з Гауптман та Буррі починає писати «Виняток і правило».

² Вислів з промови В.І. Леніна (1870-1924) 17 жовтня 1921 року на II Всеросійському з'їзді політпросвітників: «Все питання в тому, хто кого випередить?» Вживається як коментар до теорії і практики класового протистояння.

П'єса мала дві частини. Перша називалася «Виняток і правило», друга – «Правило і виняток» (також «Виняток і правило. Частина друга»).

За попереднім задумом, п'єса створювалася як театральна вистава, а не «Lehrstück». У 1931 році Брехт береться за переробку першої частини драми і трансформус її в «навчальну». Пролог та епілог твору вперше формулюють принцип *теорії очуження* Брехта. В пролозі розкривається головний намір автора: показати звичайне й загальноприйняте «очужено», спонукати публіку поглянути на зображуване дистанційно, з недовірою.

В епілозі після цинічної сцени суду Брехт ще раз звертається до глядачів з вимогою критичного аналізу зображуваних подій:

...Ви все чули і все бачили.
Ви бачили звичайне, що
Діється завжди.
Та просимо вас:
Те, що вам не чуже, визнайте чужорідним!
Те, що природне, вважайте незрозумілим!
Те, що звичне, нехай здивує вас.
Що приймають за правило, скажіть, що це злочин.
А побачивши злочиння,
Спробуйте в біді допомогти!

Для прологу й епілогу передбачалися хори (правий та лівий). Пізніше вони були замінені на виконавців, що зверталися до публіки. Окрім цього, Брехт намагається актуалізувати п'єсу відповідно до подій тогочасної Німеччини. Так, купець у своєму захисті перед судом мав навести «приклад з історії», в якому йшлося про «великого державного діяча Гітлера». Після його приходу до влади

серед кулі панувало загальне незадоволення, тому Гітлер одразу подбав про те, щоб ніяких заворушень не відбулося, а кулі та їхні керівники були покарані, ніби повстання справді вибухнуло (аналогія з підпалом рейхстагу) ¹.

П'єса вперше публікується у 1937 році в журналі «Інтернаціональна література» (Internationale Literatur / Deutsche Blätter. – Moskau, 1937. – Heft 9. – S. 3-18) та у збірнику «Спроби» № 10 з підзаголовком «*коротка п'єса для шкіл*». З усіх «Lehrstücke» «Виняток і правило» стала першою, яка повторно виходить друком після війни (1948 р.). Саме цю п'єсу (замість «Заходу») Брехт рекомендував для постановки непрофесійними театрами у листі до шведського режисера Пауля Патера ².

Прем'єра п'єси відбулася давньоєврейською мовою 1 травня 1938 року в кібуці Гиват Хаїмі, що у Палестині ³. Режисер – Альфред Вольф, композитор – Нісім Нісімов,

¹ 27 лютого 1933 року сталася пожежа в будівлі рейхстагу, яка відіграла значну роль у зміщенні влади нацистів в Німеччині. Оскільки пожежа відбулася незадовго до чергових виборів, призначених на 5 березня 1933 року, Гітлер звинуватив комуністів у підпалі, що було сигналом до початку комуністичного перевороту. 28 лютого був виданий надзвичайний декрет, що скасовував свободу особистості, зборів, союзів, слова і друку. Комуністична партія Німеччини була заборонена, тисячі комуністів заарештовані, опозиційні газети закриті. Пожежа в рейхстазі дала привід анулювати голоси, отримані 5 березня комуністами, і передати їх мандати нацистській партії, що давало Гітлеру необмежену владу в Німеччині на чотири роки.

² Brechts Modell der Lehrstücke. Zeugnisse, Diskussion, Erfahrungen. Hg. v. Reiner Steinweg. – Frankfurt a. M., 1976. – S. 192.

³ Кібуц — самостійна соціальна й економічна структура в Ізраїлі, де знаряддя й засоби виробництва належать усьому колективові, а рішення приймаються загальними зборами всіх членів.

художник-декоратор – Анатоль Гуревич (усі – члени кібуцу). Це була аматорська вистава за участю жителів кібуцу. П'єса мала неабиякий успіх насамперед завдяки «очуженій» постановці: використання масок, простих невідгадливих декорацій з табличками-коментарями. Про триумф прем'єри свідчив і той факт, що, всупереч театральним нормам, прийнятим в кібуці, по закінченню спектаклю весь театр захоплено аплодував. П'єса з успіхом ставилася також в інших кібуцах.

Друга постановка драми відбулася через десять років у 1948 році в місті Оффенбурзі землі Баден-Вюртемберг (Німеччина). Режисер – Жан-Марі Серро (1915-1973) – французький театральний діяч та кінорежисер.

З самого початку до п'єси передбачався музичний супровід, проте тільки у 1948 році німецький композитор і диригент (НДР) Пауль Дессау (1894-1979) пише музику для паризької прем'єри твору в 1950 році. Режисер постановки – Бенно Бессон¹. П'єса ставилася французькою мовою і була модифікована відповідно до злободенних проблем Франції – країни, що вела колоніальну політику і воювала з В'єтнамом. Роль кулі грали в'єтнамський та африканський актори, актуалізуючи таким чином тогочасні колоніальну й воєнну ситуації.

30 вересні 1956 року відбулася постановка «Lehrstück» в камерному театрі Дюссельдорфу. Режисер-постановник – Х.Й. Утцерат, художник-декоратор – Ф.У. Шмідт, композитор – Дітер де ла Мотт.

¹ Бенно Бессон (1922-2006) – швейцарський актор, режисер, сценарист та театральний діяч. З 1949 року постійно співпрацював з Брехтом.

Після прем'єри в Дюссельдорфі відбулося близько шістдесяти постановок п'єси в ФРН та п'ятнадцять в НДР. Сьогодні «Виняток і правило» найвідоміша і найбільш популярна «Lehrstück» Брехта.

Стр. 121 *Кулі* – в деяких країнах Далекого Сходу, а також в ряді країн Азії, Африки та Америки – чорнороб, вантажник.

Стр. 121 *Караван-сарай* – заїжджий двір для караванів на шляхах і в місцях Близького Сходу, Середньої Азії, Закавказзя.

Стр. 122 *Урга* – місто в Північній Монголії; після проголошення незалежності у 1911 році (фактично з 1921 р.) – столиця монгольської держави. В 1924 році була перейменована на Улан-Батор.

Стр. 134 *Хворий вмирає, а сильний воює...* – сонг, що певною мірою відображає світоглядне кредо купця, співзвучний з рядками з творів Редьярда Кіплінга та Фрідріха Ніцше: *Хворий вмирає, а сильний воює...* (нім.: *Der kranke Mann stirbt und der starke Mann ficht...*) – у Кіплінга: *The strong man fights, but the sick man dies...* («*The Light that Failed*» (1891) («Світло згасло», розділ XII, «Балада»)) – укр.: *Сильний воює, а хворий вмирає...; Дай впасти тому, хто падає. Дай йому ще й штурхана!* (нім.: *Laß fallen, was fällt, gib ihm noch einen Tritt*) – у Ніцше: *Aber ich sage: was fällt, das soll man auch noch stoßen!* («*Also sprach Zarathustra*» (1883-1887) («Так говорив Заратустра», част. 3, «Про старі і нові скрижалі», № 20)) – укр.: *Та я кажу: що падає, те треба ще й штовхнути!*

ГОРАЦІЇ І КУРІАЦІЇ

(Die Horatier und die Kuriatier)

Робота над п'єсою розпочалася у 1934 році. Це один з перших творів Брехта, написаних в еміграції.

Сюжет п'єси взятий з книги давньоримського історика Тіта Лівія (лат. Titus Livius / 59 до н. е. – 17 н. е.) «Історія від заснування міста» («Ab urbe condita»). В ній йдеться про війну між містами Римом та Альба-Лонгою¹. Обидва міста виставили по три воїни – трьох Гораціїв і трьох Куріаціїв. Після тривалої боротьби два Горація пали, а Куріації були поранені. Останній Горацій не міг справитися з трьома противниками одразу, проте був дужчий за кожного окремо. Щоб розділити боротьбу з противниками, він кинувся тікати. Роз'єднавши своєю втечею Куріаціїв, він зумів побороти їх поодиночі.

Брехт вкотре береться за запозичений сюжет, проте без цілковитого наслідування. Відносну рівність умов Альба-Лонги і Риму в римському сюжеті автор переводить в абсолютну нерівність: Куріації – у Брехта народ заможний, який веде внутрішні війни. Тому, аби відволіктися від цих міжусобиць, «об'єднати» свій народ, Куріації шукають зовнішніх воєн з наміром завоювати чужі землі і капітал. Оснащення та зброя у них переважають, життєві умови,

¹ Альба-Лонга (Alba Longa) – стародавнє латинське місто на південному сході від Риму. За легендою Альба-Лонга заснована близько 1152 р. до н. е. Асканієм, сином Енея, який прийняв пізніше ім'я Юл і став засновником роду Юліїв. На початку I тис. до н. е. було центром Латинського союзу, в VII ст. до н. е. (за царя Тулла Гостилія) було зруйновано римлянами, мешканці його були переселені в Рим.

очевидно, теж. Куріації виставляють для війни когорти (слово пов'язане з латинськими «наказ» та «підлеглість»), натомість Горації збираються у фратрії (лат. братство). Горації самі виготовляють собі зброю. Вони не воїни, а робітники, в той час, як Куріації – військовий народ, що звик воювати і жити з воєн.

Таким чином, п'єса побудована на *протиставленнях*. З розвитком подій переваги змінюються недоліками (вигідна позиція лучника відносно сонця стає згодом вкрай несприятливою і трагічною для нього); одна річ, наприклад, спис має різноманітні форми застосування; втеча в результаті перетворюється на вирішальну атаку. За різних умов люди і речі стають теж різними.

Брехт перейняв з римської версії *принцип замісництва*, коли цілі війська зображалися їхніми представниками (на сцені фактично воювали по три воїни від кожного народу: лучник, списоносець, мечник). Але війська все ж присутні у Брехта – це хори, які є постійними свідками боротьби, порадиниками воїнів. Хори коментують події в п'єсі, оцінюють, порівнюють та протиставляють окремі явища, факти і надають тим самим п'єсі епічного характеру.

Наскрізний у «Lehrstücke» *мотив згоди* з'являється і тут: кожен, хто хоче досягти успіху, повинен пізнати обставини, за яких він діє, «погодитися» з ними (прийняти їх), «змінитися» відповідно до них і, нарешті, діяти. Нічого не стоїть на місці, все змінюється, і тому кожна нова ситуація вимагає відповідної іншої, зміненої реакції (думка перекликається з ідеєю «Того, хто каже ні»: у кожній новій ситуації думати по-новому). «Вміння мислити важливіше за матеріальні переваги. Тимчасові перемоги не повинні

налаштовувати на передчасне торжество, бо головне – це остаточна перемога. Навіть поразки можуть перетворитися на перемоги»¹.

За задумом автора, усі три поєдинки в творі мають розглядатися акторами й глядачами у їх процесуальній послідовності – як «вправа» для навчання діалектиці. Горації в п'єсі є взірцем діалектично мислячих індивідуумів. На противагу їм, Куріації, які за будь-яких обставин покладаються на свої вихідні позиції, втілюють собою принцип обмеженої закостенілості, що не допускає жодних змін.

П'єса стилізована за допомогою китайських ритуалів, які не вносили в поєдинки натуралістичного характеру, а лише вказували на них, зображуючи схематично. Немає у творі і точного відображення побуту та укладу життя давніх народів.

Перша редакція п'єси з'являється в 1934 році і не містить розділу «Наступ». Це була пробна версія п'єси, яку Брехт представив на розгляд письменниці та перекладачці Маргарет Штеффін (1908-1941), у співпраці з якою написаний твір, та відомому теоретику марксизму Карлу Коршу (1886-1961). Критичні зауваження останніх були враховані для другої редакції твору (1935 р.). У 1936 році п'єса публікується під назвою *«Горації і Куріації. Навчальна драма»*². У виданні 1938 року твір отримує жанрову назву *«шкільна п'єса»*³. В публікації 1955 року у

¹ Mayer H. Bertolt Brecht und die Tradition. – Pfullingen, 1961. – S. 93-94.

² Internationale Literatur. – Moskau, 1936. – Jg. VI. – Heft 1. – S. 25-44.

³ Brecht. Gesammelte Werke. – London: Malik-Verlag, 1938. – B. 2.

збірнику «Спроби» № 14 драма поряд з «Винятком і правилом» належить до «п'єс для шкіл» та містить підзаголовок «Навчальна драма для дітей про діалектику».

Вже перша друкована версія твору виходить з спеціальними «Вказівками для акторів» (1935). Воєначальники, відповідно до традиції китайського театру, мали прапорці, які позначали військові частини. Сцена оформлялася схематично, без жодних натуралістичних декорацій. Дія мала відбуватися так повільно, ніби її пильно розглядають «під лупою». Присутній постійний атрибут брехтівських постановок – таблички-коментарі дії.

Брехт планував написання нового кінця «Гораційів і Куріаційів», за яким Куріації, потерпівши поразку, вирішили перебудувати свою державу на зразок країни Гораційів. Проте ця версія драми не була написана.

Сюжет п'єси зустрічається також у «Ме-ті. Книзі перемін»¹ в історії «Змінити тактику»². В ній йдеться про війну між Су (СРСП) та Га (Німеччина). Два солдати Су знищені, останній третій, що оволодів діалектичними принципами, тікає, щоб роз'єднати противників. В результаті перемога на боці Су.

До п'єси з самого початку планувалося написання музики. З цим Брехт звертається до Ганса Ейслера, який так і не знайшов часу для цієї роботи. Композитор і диригент Симон Пармет (1897-1969), який у 1940 року

¹ Прозовий збірник притч і афоризмів Брехта, в якому використовуються китайські імена, реалії та сюжети, але ідеї звернуті до актуальної дійсності 30-тих років XX століття.

² Історія «Змінити тактику» написана, як і «Горації і Куріації», в 1934 році.

працював над музикою до драми «Матінка Кураж і її діти» (1939), теж не реалізував задум Брехта. І лише в 1955 році музику до твору пише Курт Швен (1909-2007).

Прем'єра п'єси відбулася 26 квітня 1958 року у місті Галле в театрі «Молода гвардія». Постановка була здійснена згідно «Вказівок для акторів» музикознавчим інститутом при університеті імені Мартіна Лютера. Художній керівник – Хелла Брок ¹, режисер – німецький музикант Курт Хюбенталь (НДР). Прем'єра залишилася непоміченою.

Наступні постановки (дві в ФРН і три в НДР) теж не мали успіху і не принесли визнання драмі, яку Вальтер Беньямін назвав «найдовершенішою» «Lehrstück» Брехта ².

«Горації і Куріяції» є найменш дослідженим твором Брехта. Літературні дослідники, як НДР, так і ФРН, довгий час тримали драму поза увагою: вона або взагалі не згадувалася в творчому доробку «зрілого» Брехта, або ж була неправильно класифікована. П'єса завершує цикл «Lehrstück».

¹ Професор Лейпцизького університету, відома своїми роботами з творчості Едварда Гріга та дослідженнями в області музичної педагогіки.

² Monika Wyss. Brecht in der Kritik. – München, 1977. – S. 352.

Вальтер Беньямін (1892-1940) – німецький філософ-марксист, літературний критик, письменник і перекладач.

Стр. 151 *Когорта* (лат. cohors, cohortis, f – батальйон, когорта) – У стародавньому Римі – загін війська, що становив десяту частину легіону.

Стр. 151 *Фратрія* (лат. fratria, ae, f) – дослівно: братство

ЗМІСТ

<i>Брехтівські «Lehrstücke»: становлення і особливості.....</i>	<i>3</i>
Переліт через океан.....	25
Баденська навчальна драма про згоду.....	45
Той, що каже так, і той, що каже ні.....	70
Захід.....	87
Виняток і правило.....	120
Горації і Куріації.....	148
Вказівки для акторів (до п'єси «Горації і Куріації»).....	178
<i>Коментарі.....</i>	<i>180</i>

Навчальне видання

Бертольт Брехт

«LEHRSTÜCKE»

(«Навчальні» п'єси)

В авторській редакції

Підписано до друку 10.07.2009 р.
Формат 60х84^{1/16}. Наклад 100 прим.
Зам. № 2022

Віддруковано з готових оригінал-макетів
в ПП «Рута»

10014, м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а.
Ресстраційне свідоцтво серія ЖТ №2 від 24.12.2001 р.
тел. 47-48-24

*Ich bin ein Stückeschreiber. Ich zeige
Was ich gesehen habe.
Auf den Menschenmärkten
Habe ich gesehen, wie der Mensch gehandelt wird.
Das zeige ich, ich, der Stückeschreiber*

Bertolt Brecht